

LOOMING

JUUNI

1968

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

6

N. Kormašov

Linapõllud (Õli) 1967

LOOMING

KIRJANDUSLIK-
JA ÜHISKONDLIK-
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

6 JUUNI 1968

* *
*

Kogu öö tilguvad räästad vabanemist vabanemist
kogu öö tilguvad räästad kevadet
piisk-piisalt tund-tunnilt
ärkvel hoiab vabastusmeloodia
piisk-piisalt tund-tunnilt
koputus akna taga
ärkvelolek
uue sünd

Rohelises

Nüüd hilbud tühjendavad tengelpungad,
ei keegi välja näe kui keldriidu,
keeb kirevus, ka mehed pole mungad,

nad liiast õllejoomisest ei kidu
ning vapralt lähvad sääskedega sõtta,
ja ketist pääsnud koortelgi on pidu,

eks linnast õhinal kõik välja tõtta,
kus värskelt rohetama löönud muru,
võib viigilehetagi päikest võtta,

aas lilledega üle trumpab turu,
siin peagi söömaaega peavad pered —
maas praht ja lindudele leivapuru;

lai kajakate laat käib üle mere,
ja igamehe kontides on sooja,
ning kõntski päikse käes on rõõmsalt ere,

päev värve pillab nagu kunstnik-looja.

* *
*

Hauakaevajate labidad välguvad
mulda ühtviisi mulda
kiskjaküüned kiskjahambad
lõmastatud pead murtud ribid
sõjamasinad ja kargud
traataiad ja roostes raudtrellid
söestunud tukid peen filigraan
voolitud savi koltunud lõuendid
koredakoelised hamed
emade juuksed isade habemed
mulda ühtviisi mulda
vanast lahti vana ei ela edasi
habe ei kasva hauast välja
juuksed ei lehvi kuluheinas
Lahti aga me südamed ei saa lahti
me südameil on juured
mullapõhjas hauapõhjas
maa ja mere põhjas
juured vanas vanas

* *
*

Seisan silm silma vastu luupainajaga kodukäijaga
Ütlen mine ära kummituste ajad on möödas
lapsedki ei karda enam kolle
Kodukäija ei liigu paigast
Hüüan tahan elada kui ootad mu surma
tuleb sul oodata kaua
Kodukäija ei liigu paigast
Hüüan surelikud on surematud
su hammas ei hakka kellegi peale
Äratuskella kukelaul kuulutab koitu
Pühin laubalt hirmuhigi

* *
*

Lapsemeelne karjapiiga
pandi lõvisid karjatama
ei tema teadnud vahet teha
lamba ega lõvi vahel
lõvikutsikaid mängitas
emalõvisid taltsutas
pokslema ajas isalõvid
isalõvid läksid kurjaks
jooksid metsa mõirates

Kaks juttu „Metsade raamatust“

Mõura

alginõmme metsavahi Mihkel Sõstra kaks hagijat tõstsid valju lärmi, kui sinise-hallikirju buss nagu suur mardikas põriseses õuele roomas. Selle üksiku metsamaja neljalajalsed olid küll juba ammu mootorimürina ja bensiinivõinguga harjunud, kuid säärast tõmbininalist kasti polnud nad veel näinud ja käratsesid seepärast ning kolistasid kettidega, nagu keerleks parv jänesid otse nina ees.

Juhikabiinist hüppas välja noor mees ja heitis tagantkätt ukse laksatades kinni. Kõrvikmüts kuklas, jopihõlmad lahti, randitud taldadega kummikud läikimas, ruttas ta kindlal ja kodusel sammul maja poole. Trepil tuli talle vastu metsavaht ise, hall nõelutud küünarnukkidega kampsun seljas ja vanad kalossid villastel sokkidel.

«Tere varahommikust, Mihkel.»

Mihkli kõrval torkas eriti silma, kui sile ja roosapõseline, kui vilgas ja kärsitu, kui noor ja poisikeselik näis veel Andrus Pangodi, Rimmeldi metsaülem, vana Mihkli ülemus. Mis seal imet. Oli ju Mihkel oma eluteel Andrus Pangodist rohkem kui poole maad ette jõudnud, samblahallidesse silmadesse rahuliku elutarkuse ning näkku sügavad vaod kogunud ja turjast veidi, tõepoolest ainult üsna veidi kühmu vajunud.

«Tere, metsaülem.»

Mõlema mehe käesurve oli tugev ja kindel. Metsaülema salli alt piilus edevalt välja tähniline lips ja metsavahi käsi tõusis ning kõristas kampsuni tõmbluku kandilise kõrisõlmeni kinni.

«Tõin sulle jahimehi pealinnast,» ütles metsaülem ja tahtmatult püüdis madalama kurguhäälega endale mehekaalu ning aastatekoormat juurde manada. «Paberid-load neil kõik tipp-topp korras, ma vaatasin järele.»

«Põdrale?»

«Jah. Nagu meil juba jutt oli, teeme tänavu lõpu Mõurale ja tema tempudele. Kurat, ühe põdrapulli pärast närv nõnda must et... Oled sa viimasel ajal teda näinud?»

«Alles eile ragistas Käänisjärve tammikus.»

«Üksi?»

«Lehm kahe mullikaga sörkis kannul.»

«Vasikate juurest lehma muidugi mitte puutuda. Noh, sind pole tarvis õpetada, mida ja kuidas.»

«Kas sa ise ei jäägi?»

«Pole aega. Lillikveres jõuab täna kuivenduskraav otsapidi jõkke, pean kohal olema. Linnameeste buss viib mind edasi, teie lähete ju siit jalgsi. Niisiis Mõura peale — kivi kotti!»

«Seda pole ma veel kuulnud, et põdrad kohe nimepidi kirjas!» naeris pikka kasvu linnamees, kellel oli saarmanahast kraega palitu seljas ja kes toimetamist-talitamist mööda näis olevat kogu selle seltskonna ninamees. «Meil, tõtt-öelda, ükskõik, kas Mõura või Jõura, peasi, et oleks rohkem sarvi.»

Ja rohkem liha, sügelesid Mihkli sõnad keeleotsal, kuid ta surus hambad õigel ajal kokku ja pöördus tuppa tagasi. See oli lameda pilpakatusega, väikeste akende, madalate, kuid avarate tubade ja suure kivi-ahjuga vana maja, nõnda vana, et teda enam ei lapitud ja paigatudki, sest tuleval suvel ehitatakse Palginõmme metsavahile tee äärde uus kõrge viiluga ja suurte akendega maja. Kojauksel pörkas Mihkel kokku oma Miiliga, kes, nagu naised ikka, paakil ukse vahelt meeste juttu pealt kuulatas.

«Kellele meie Mõura jalgu jäi, et ta tapaloomaks märgiti?»

Miili ei püüdnudki häält tasandada, nii et teda ka võõrad kõrvad kuulsid.

«See meie Mõura koos oma karjaga on istandikkudes nagu kits kärneriks,» surus Mihkel vana pragulise nokaga vormimütsi pähe.

«Metsloom silte lugeda ei oska, kust tema teab, mida sina istutasid või mis ise tärkas.»

«Perenaisele põdrad armsad kui oma koduloomad,» naeris linnamees ja kolksatas tüüaka pudeli lauale.

«Milleks see!» kurjustas Mihkel.

«Et pärast jahti oleks külmarohuks võtta...»

Mihkel kohmis pikkamisi end riidesse. Uuris kaua säärikutalda, mis ühest kohast oli justkui irvakil, sorteeris kapiriivil kindaid, mis kuidagi ei sobinud paariviisi kokku, ning ka nagil juures nõudis arupidamine aega, kas vatikuub või kergest villasest riidest palitu on tänase ilma jaoks see õige. Lõpuks jäi Mihkel põdrasarvede alla seisma. Metsavahi arsenalis kõlkus kolm müristajat, kuid Mihkel ei kaalunud, millist võtta; peamurdmist valmistas hoopis, kas üldse end relvaga koormata. Üheraudne põdrajahile ei kõlba, kaheraudne, ramp, väsitab öla ära, kuigi see õhukeseks kulunud raudadega belglane on praeguseaegsete püsside kõrval kerge nagu kuivanud pajukoor. Nooremad jahimehed mõnikord nokkisid Mihklit selle vana loksuga pärast, sest ajahammas oli isegi rauda närinud, kõnelemata laest, mis oli mustunud, kulunud ja kriimuline. Mihkel ei pahandanud, narritagu peale — ma ise ka vana, lähme koos hauda. Ei tea, mis näo linnamehed teeksid, kui läheks nende

kahe- ja kolmeraudsete moodsate iselaskjate hulka koguni oma eest-
laetava tortsuga?

Mihkel muheles ja jätkas arupidamist, kas võtta püss või minna nii-
sama.

«Suur valge juba käes...» kiirustas õuest tagasipöörduv linnamees
viisakalt metsavahti. Too oli juba täies lahinguvormis — saarmanahast
kraega palitu asemel roheline presentkuub seljas, nikerduste-naker-
dustega kaunistatud kolmeraudne õlal, välkuvate silmaaukudega kiiker
kaelas ja viimase kui auguni padruneid täistuubitud vöö üle kõhu. «Meil
on kõik kombes, mehed instrueeritud ja küttideks ning ajajateks jao-
tatud, hakka kas või seesama minut jahiga pihta...»

Oijah, ohkas Mihkel, kolmkümmend kaks meest ootavad mind! Võttis
püssi, libistas kolm kuuliga laetud padrunit taskusse ja läks välja.

Metsavaht astus ees, mehed hanereas tema järel. Pikk linnamees kalp-
sas kõrval, kuigi rada oli kitsas ja mättad ning kannud püüdsid alata-
teda jalust maha tõmmata.

«Nii et põtru ikka liikvel on?» tahtis ta teada.

«Eks ikka ole kah...»

«Peatumiskohad teil muidugi teada?»

«Ega nad kõies ole — kord siin, kord seal.»

«Aga see Jõura, kellest metsaülem rääkis?»

«Mitte Jõura, vaid Mõura. Tema samasugune metsade loom...»

Linnamehe pärimised tüütasid Mihklit ja ta lisas sammule kiirust.
Milleks rutata, jahipidamine pole tamkamäng, et ruudud kõik ette joo-
nistatud, aina tõsta nuppe. Metsloomad on osavad, kavalad ja väledad.
Kui oled neist osavam ja kavalam — väledam pole sa iialgi —, jääd
võidumeheks, muidu vantsid niikuinii pika ninaga koju tagasi.

Pikksäär tõlgendas metsavahi tõrksatoonilisi vastuseid ja visa vaiki-
mist omamoodi.

«Ma saan aru küll — teile ei meeldi, et teie vahtkonnas loomi küti-
takse. Ma olen palju metsamehi näinud, enamasti on nad kõik nagu ühe
vitsaga löödud. Mõni ütleb, et kadedad, hoiavad enda jaoks, aga mina
seda küll ei usu. Igaüks tahab teistest rikkam olla, muud midagi. On ju
pagana tore uhkeldada, et minu vahtkonnas elab kakskümmend põtra,
kolmkümmend kitse, viisteist siga, kuuskümmend jänest. Psühholoogi-
liselt on looduse vara nagu iseenda oma hoidmine usutav ja arusaadav,
sellele ei vaidle ma üldsegi vastu, kuid meie peale pole siiski põhjust
viha kanda. Surmatunnistus on välja kirjutatud — jätame meie paugu
tegemata, tulevad teised mehed ja itsitavad: küll olid lollid.»

Mihkel kuulatas ühe kõrva metsahääli, teisega enda kõrval kalber-
dava mehe jutujuga ja mõtles: küllap vaesekesel on linnas niisuke amet,
et ei saa keelt pruukida. Võib-olla teadusemees, võib-olla suurte ehi-
tuste plaanide joonistaja, võib-olla oskab koguni savist niisuguse kuju

välja voolida, et igaüks imestab: Mihkel mis Mihkel, ah mis ma nüüd — hoopis rohkem kui Mihkel, lausa ime. Ainult miks ta mulle kõrvale tikub. Murrab räsmus veel oma peened sääretorud, tassi teist siis...

Siht puuris end läbi noorest segametsast. Suvisest harvendusraiest mustas siin veel okstehunnikuid ja käsivarrejämmeduste kaigaste riitu. Nagu pestud tüvedega kased, oma edevusekoormast juba vabanenud hallikad haavad ja morntõsised sanglepad seisid justkui noored tüdrukud, kes orkestrilt esimest tantsutakti oodates on kohtadele tardunud.

Linnamees lahkas ikka veel metsameeste ja metsloomade hingeelu. «Vaadake!» viipas Mihkel kõrvale.

Ta mõtles noori haabu, millest paljud olid kõrgemalt kui inimene kollakalaigulised. Nagu oleks keegi läinud läbi metsa ja suure lusikaga tõmmanud kaaps ja kaaps üle pehmekooreliste tüvede. Kui oli viitsimist ja suutäis maitsev, kaapis puu koguni ümbertringi paljaks, lõigates läbi magusate mahlade ringvoolu.

«Ohhoo!» justkui rõõmustas naaber.

«Seal tagapool, kus legendik kumendab, on noor männiistandik. Neli aastat tagasi pistime pisikesed taimed vagudesse, praegu on nad juba ilusad nagu kohevil rebasesabad. Ainult et igal neljandal-viiendal on latv kärbitud.»

«Põdrad!» noogutas linnamees teadjalt.

«Noneh. Pole ju peale põdra teist looma, kellele noored männikasvud oleks kompveki eest.»

«Küll on parasiidid! Ise ei külva ega istuta, aga mekkima on usin poiss. Mittetõisest tulust elava inimese paned kuidagi tööle, aga mis sa sarvekandjaga peale hakkad!»

«Kihutasin neid istandusest kaikaga välja. Selleks korraks sörkisid eemale, järgmisel ööl olid aga jälle platsis. Mõura muidugi ninamehena ees.»

«Mõura nime kuulen juba mitmendat korda. Kuidas te üht põtra teisest eraldate?»

«See pole raske. Mõural on turjal suur hele laik. Juba kaugele paistab silma. Ta on tugev, julge ja kaval. Justkui mõistusega. Ta teab, kus on suupärast võtta, ja juhib oma karja alati sinna.»

«Oo, lihtsalt verivaenlane. Too Mõura on palga kuhjaga välja teeninud.»

Linnamees püüdis Mihkli poolehoidu ja soosingut võita. Metsavaht võib kütte päev läbi mööda metsi jölgutada, nii et ei näe põtrade pabulahunnikutki, võib aga juba esimese ajuga karja keskele juhtida. Linnamees teadis seda, ta oli igasuguseid metsavalvureid näinud. Jäägu vanamehele tema usk, kuid jutt põdrapulli erilisest kavalusest ja mõistusest on muidugi tühipaljas fantaasia. Ta oli meeste juures, kelle elukutse neid aastateks metsaga paari pani, varemgi tähele pannud kalduvust

anda loomadele, lindudele ja isegi puudele-pöösastele inimlikke jooni. See on ju väga kaunis, poeetiline ja romantiline, kuid . . . lapsik.

Mihkel ei vaadanud tagasi. Ta ei näinud, kuidas kändudel ja mätastel hüplemisest väsinud binoklikandja tema selja taga hõlmad avas ja salli kaela ümbert lahti keerutas, ei näinud, et mõnigi mees karvamütsiga otsmikult higi äigas. Mihkel läks oma tavalist käiku ja mõtles põtradele, kes kusagil väikesel lagendikul või tihnikus puhkavad ja midagi ei aima. Metsade uhkus, kes on paiguti muutunud metsade nuhtluseks, nagu ütleb metsäülem Pangodi. Tal on õigus. Õigus nagu alati, sest metsäülem on õpetatud mees, kes palju teab. Ja ka palju teeb, et metsad kasvaksid.

«Kas on veel kaugel?»

«Tühiasi.»

«Kui vähendaks kiirust . . . Vanemad mehed ei jaksa sammu pidada.»

Mihkel peatus. Piki sirget ja laia sihti lookles hõredalt meesterivi, viimased eelmise kvartaliposti juures. Keegi hõikas midagi ja Mihkel krimpsutas nägu.

«Justkui jänesejahil . . .»

«Jutt jätta!» andis ninamees summutatud häälel käskluse.

Nad seisid ja ootasid. Maapind oli siin kõrgem, ümberringi kõssitas kivimürakaid, paljud neist tumeda samblakasuka all peidus. Otse pea kohal laiutas väänlevaid oksi tamm, millel lipendas kollaseks kuivanud sakilisi lehti. Kirjusulelised, nagu end peole ehtinud pasknääril lendasid ärevalt krääksudes ringi. Siin-seal oli maapind metssigade kärssadest pahupidi songitud. Mihkel rääkis nagu iseendale:

«Sellel künkaveerul kasvas kunagi tammik. Kui ma karjapoisipükse kandsin, käisime siin tõrusid korjamas. Sõja-aastail tegid saag ja kirves oma töö. Proovisime siia uut tammikut rajada . . . Kas teate, kui palju vaeva on tõrust noore tammekese kasvatamisega? Seda peab ise proovima, ega muidu ei aima. Mitmel aastal istutame siia noori tammi, kuid ikka tuleb Mõura oma kambaga ja kärbib puukesed nudiks . . .»

Meestesaba oli end kokku kerinud ja Mihkel liikus edasi.

Mihkel Sõstra sündis Palginõmmel, sirus siin noormeheks, võttis isalt üle metsavahimütsi. Nüüdseks oli ta tööstaaž kolmkümmend üheksa aastat. Kõik siinsamas Palginõmmel välja teenitud. Pärast sõda, kui kaader oli pilla-palla, pakuti Mihklile metsniku kohta. Ta ei võtnud järelemõtlemiseks aegagi, vaid ütles jalamaid ära.

Mihkel mäletas päikeserikkaid raiestikke, kus ta poisikesena oli korjanud suuri lõhnavaid maasikaid ning tapnud kerrakiskunud usse. Veel parkümmend aastat, ja sealtsamast kostab taas langevate mändide tumeda mütsatusi. Jah, suur osa Palginõmme metsadest on kasvanud koos Mihkliga, suure osa külimisel ja istutamisel oli tema juhatajaks, õpetajaks ja kättenäitajaks. Kui paljud neist uhketest mändidest ja kuuskedest, mis juba seinapalgi jämeduse välja andsid, olid tema sõrmed

mulda pistnud, ettevaatlikult ja hellalt, nagu aednik istutab roose, liiliaid ja käokanne. Mihklilt küsida, kas ta oma hoolealust metsa tunneb, oleks vana metsavahi solvamine — ta tundis iga puud. Ta teadis, kus hiilised ringi väsimatud nugised ja millises metsatukas võis kohata kergejalgseid kitsi. Ta teadis, kuhu kogunesid kevadiseks pulmatralliks tedrekuked ja kuhu kippusid pesa ehitama kullid. Ta teadis täpselt, kui palju põtru elas vahtkonnas ja mitu vasikat oli ühel või teisel põdralehmal. Ning nüüd läks ta otse ja kõhklematult Käänisjärve poole, sest just seal ja ei kusagil mujal peatub praegu Mõura oma tänavuse abikaasa ja kahe mullikaga.

Ajajad pandi piki sihti liinile, äärmistele meestele näidati kompassidel suund kätte, lepiti kokku kellaajas, millal mehed liikuma hakkavad, ja Mihkel ruttas ülejäänud küttidega vastaspoolele. Mees mehe järel pudenes nüüd ka küttiderivi lühemaks. Mihkel läks kõige ees. Ta teadis, et tema varitsuskohaks jääb kultuurheinamaa nurk, kuhu põtru oodata pole. Võib muretult istuda, oma mõtteid heietada, salamahti isegi piibu tühjaks popsutada, kuigi see on patt jahireeglite vastu. Ja oodata, oodata, kuni kõlavad paugud...

Ainult pikakoivaline linnamees oli veel ta kõrvale jäänud. Sooh, tema pugegu sellesse kuusesäbrikusse.

«Nii et pullil on valge laik küürul?» sosistas kütt.

«Valge laik küürul, paistab juba kaugele.»

«Tulgu vaid, vabastan teid sellest egiptuse nuhtlusest.»

Metsavaht noogutas tummalt ja marssis üksinda edasi.

Kidur mets lõppes ja algas uudismaa, millest põikasid üle kraavikaldaile kokkulükatud mulla, kändude ja juurikate vallid, nagu valmistutaks siin tankivastaseks lahinguks. Mihkel polnud põllumees, sellepärast ei tõmbunud ta süda valust kokku raisatud maa pärast. Siin oli tema kuningriigi piir, teispool müüri oli juba kolhoos peremeheks. Kännuräsmust oli vaid niipalju halba, et selle eest tänasid rebased ja kährikkoerad, kellel oli siin mõnus koopaid uuristada ja oma noori kiskjanägusid üles kasvatada...

Veel viis minutit. Mihkel seadis enda põõsa taha, nii et linnamees teda ei näinud, ja toppis aegamisi piibu täis. Kodus popsis ta enamasti paberossi, sest Miili ei kannatanud piibupigi haisu, metsas tossutas aga kõveravarrelist tobi, mida oli mugav ka kustunult hambus veeretada. Esimesed mahvid pärast pikka pausi maitsesid mõnusalt, ent mingi seletamatu rahutus, imelik kibelemine rinde all ei andnud ometi järele. Nagu oleks midagi tegemata jäänud või koguni valesti tehtud, kuid mis just, ei suutnud Mihkel meenutada. Just selles Käänisjärve tukas, mille ta meestega sisse piiras, peaksid põdrad täna puhkama, just seda lodupealset mööda, kus on mudale-tallatud põdratrepid ja kuhu ta käskis jätta kindlama käe, täpsema silma ja paremate püssidega kütid,

peaksid põdrad välja tulema. Kõigea oli arvestatud, mitte midagi ei jäänud kahe silma vahele, ring Mõura ümber oli sulgunud. Nii nagu käskis metsaülem, nii nagu too sarviline paharet on ammu ära teeninud...

Ja ikkagi ei kustunud kibelus rinde all...

Egas ometi Miili, oma naise pärast? põikasid Mihkli mõtted kodustele radadele. Miili on isekas naine, ta ei mõelnud Mihkli kui ametimehe väarikusele, kui hommikul karja võõraste meeste kuuldes virama pistis. Küllap need nüüd usuvad, et Palginõmme metsavahil on tulehargist naine majas. Uskugu, ega nemad tea, et paremat naist kui Miili pole maailmas olemas. Ta on vali ja tragi, mõnikord krillib ja lõikab terava keelega, kuid ometi on nad ligi nelikümmend aastat üksmeeles ja teineteise mõistmises elanud ja oleksid valmis veel teist nelikümmend elama. Tänapäev tusatuju haaras Miilit muidugi Mõura pärast. Ta hoiab seda lauguga ümbertraavijat, nagu oleks see tema enda laudast pärit... Unustab hoopis ära, kui palju lisatööd on pull metsavahile toonud, kui palju puid tema pärast põevad või on päris ära kuivanud.

Pasuna rõõmus tuut-tuut-tutu-lutu-luu kuulutas aju algust. Mihkel kopsis piibu tühjaks ja libistas taskusse. Siinsamas oli juurikaline känd nagu sadul seljakil ja istet võttes muheles Mihkel: vähemalt niipalju neist maaparandajaist kasu!

Ilm polnud teab mis selge, pigem sombune, kuid häälte kontsert kostis ometi selgesti siia. Vasakult äärmine mees põristas kogu aeg mehisel bassil oh-hoo, oh-hoo! Kusagil keskel haukus keegi koerana, kord väikese toanähvitsana, siis aga vasikakõrguse õuepenina. Üks lasi head vilet, teine justkui naeris kogu aeg ah-ah-haa, ah-ah-haa! Las kisavad, pumpavad kopsud linna suitsust, tolmust ja tahmast puhtaks.

Mugav ja hea oli istuda: selg toetus vastu juurikat nagu tugitoolis, silmad uitasid laisalt ringi ja mõtted karglesid igasugusel tühjal-tähjal. Just tühjal-tähjal, mitte põtradel ja valge laiguga Mõural... Kui rõõmsalt käratsevad mehed, tükeldatud Mõura vahepuudes, Palginõmmele tagasi pöörduvad, ei räägi Miili minuga kindlasti mitu päeva, võib-olla mitu nädalat sõnagi. Sest kui Miili tahab oma pahameelt avaldada, siis ta vaikib, vaikib nagu liikuv muumia...

Hääled lähenesid ja Mihkel muutus tähelepanelikumaks. Ajajate ühtne rinne lagunes, vasak tiib nihkus ette, vilistaja ning koerana klähvija kaldusid aga paremale. Vaat kus jahimehed, nõnda jätavad rinde keskelt vabaks. Imet siis, kui põdrad ringi pöörduvad ja ajajate vahelt rahulikult tagasi sõrgivad. Loomad ju armastavad minna vastutuult, sest meelegaorganitest usaldavad nad nina kõige rohkem...

Mihkel võpatas äkki ja tardus siis, nagu oleks ta osake kännust, millel istus. Selgesti kostis eestpoolt raginat, seejärel vee solpsumist. Nõnda suure ragina ja solpsumisega liiguvad meil ainult põdrad!

Siis Mihkel nägi neid. Lehm sörkis kõige ees, tema järel kaks mulli-

kat. Kevadised vasikad, need hoiduvad veel ema külje alla. Emapöder lingutas kõrvu, püüdes võõraid hääli, millest alati nii rahulik ja tuttav mets äkki rõkkama oli löönud. Ta ei kiirustanud, et mullikad maha ei jääks, ent ometi oli ta samm kiire, vetruv ja nõtke.

Pödrad möödusid Mihklist paarikümne sammu kauguselt. Metsavaht ei pööranud pead, ta pilgud olid suunatud ette. Seal oli ju veel üks, astumist oli selgesti kuulda. Praegu ta vist seisis põõsaste taga, kuulatas, vedas õhku oma laiadesse sõõrmetesse ja uudistas umbusklikult lagedat, mis oli nõnda ligidal.

Selja tagant lähenes lärmakas hädaoht, pöder oli seetõttu vähem tähelepanelik selle vastu, mis ootas ees, ja otsustas oma perele järgneda. See oli uhke loom, haraliste sarvedega pea kõrgele üles tõstetud, nagu näitaks kõigile: hei, vaadake, millist metsade valitseja krooni ma kannan! Sihvakad valged jalad välkusid põõsaste vahel, nagu kõnniks seal kaks aluspükstes meest.

Nüüd jõudis loom lagedale ja Mihkel nägi pödra keha.

Valge laik! Kühmjäl turjal, kus pödral on kõige pikemad karvad, oli selgesti näha piklik valge laik.

Mõura!

Pikkamisi, vaevumärgatavalt tõusis Mihkli püss. Naksatas üks, siis teine kukk. Mõura ei kuulnud neid pröksatusi, ta lähenes aeglase, sujuva, kerge traaviga. Ta ei kiirustanud, ei aimanud surmaohtu. Või siiski? Kas kandis tuuleõhk talle ninna inimese — ainsa olevuse, keda ta kartis — lõhna? Kes teab. Võib-olla tahtis ta lihtsalt kuulatada, kui kaugele on jäänud lärmakas hädaoht selja taga. Mis ka iganes põhjuseks oli, põgenemise asemel Mõura äkki peatus.

Jäi seisma kahekümne viie sammu kaugusel metsavaht Mihkel Sõst-rast, kelle püssiraudade ots oli just temale suunatud. Pöder seisis küljega metsavahi poole, pea uhkelt püsti, kühmjas paks moka tasakesi tukslemas.

Valge laik turjal. Kämbla võrra allapoole tuleb saata kuul, siis tungib see otse südamesse.

Püssi kirp peatus kämbla võrra allpool valget laiku...

Pöder kuulatas, raputas nagu rahurikkujate üle pahameelt avaldades pead ja traavis pikkade ning kergete sammudega oma perele järele.

Kui ajajad nähtavale jõudsid, jooksis binokliga linnamees Mihkli juurde.

«Miks te ei tulistanud?» hüüdis ta juba kaugelt.

«Keda?»

«Pötra. Kas te ei näinud?»

«Ema kahe mullikaga sörkis mööda...»

«Aga pull tuli kohe tagant järele. Seesama valge laiguga. Isegi seisis siinsamas, otse teie külje all. Justkui ootas pauku.»

«Ei või olla...»

«Ega ma pime ole. Tulge, ma näitan jälgi.»

Uuriti maapinda. Neljad mis neljad.

«Vanamees kukkus verest välja,» irvitati Mihkli selja taga. «Nõnda suur loom, ja äkki otse käega katsuda, eks see mõjub seedimisele.»

«Mis te neilt metsarottidelt paremat ootate,» toetas keegi. «Hoiavad loomi enda jaoks.»

«Niisugune võimetus maha magada!» pahandas binokliga linnamees. «Ega me teid ilma oleks jätnud...»

Mihkel toppis piipu ja kui sumin veidi vaikselt jäi, ütles:

«Ajada võiks ikka jahimehe viisi, aga teil jooksid kõik servadele hunnikusse kokku. Kas liigume edasi?»

«Ei meie neid enam leia.»

«Ega need ole ainukesed...»

Miili kädistas sel õhtul rõõmsalt nagu harakas ja seda oli hoopis veider ning harjumatu kuulda. Mihkli tusatuju see ei leevendanud. Aina vahtis üksisilmi aknast välja ja krapsis ühe paberossi peale pool toosi tikke läbi. Süüagi vaid mekkis, kuigi Miili oli keetnud head hapukapsa-suppi, milles ujusid pannil pruuniks lastud pekitükid. Öösel rohkem vähkres kui magas ja järgmisel hommikul ei oodanud päevavalgetki ära, vaid vantsis hämarikus metskonda.

Nagu alati, olid uudisel kiiremad jalad — metsaülem juba teadis.

«Mis sul seal eile öieti juhtus? Kas tõepoolest löid vedelaks?» Mõistis ise kohe oma väljenduse sobimatust ja lisas kähku: «Miks sa sellel pörgulisel ära lasid joosta?»

«Kaebamas käisid?»

«Kas on tõsi, et seisis kahekümne sammu peal?»

«Kahekümne viie.»

«Meel läks haledaks?»

«Nad said oma põdra.»

«Aga mitte Mõura.»

«Tollest vanast ahtrast lehmast polnud ka enam asja.»

«Seda muidugi. Kuid Mõura tassib endiselt oma karja meie kultuuri-desse. Kevadeks on noorest tammeistandusest jälle vaid riismed järel. Ah, kasvatasid endale häda ja risti kaela.»

«Ta oli ju nii väike ja väeti.»

«Ega ma selle kohta midagi. Muidugi oli sinust ja su naisest ilus, et te mahajäetud põdravasika koju tassisite ja üles kasvatasite. Aga loom pole aru ega tänutunnet, nüüd on ta pesueht rõõvel. Elusse tuleb suhtuda kainelt, arukalt.»

Mihkel istus metsaülema suure laua vastas ja ei tea mitmendat korda libisesid ta silmad üle loosungi: «Hoidke metsi — meie ilu ja uhkust!» Loosungi kohal laiutas võimsaid tiibu lumekakk, all olid aga reas kitse-

sarved — aastase pulgakestest vana jäära haralise peaehteni. Kõiki neid on ta sada korda näinud, osa sarvedest on tema enda leitud, ometi uurib ta praegu üksisilmi trofeesid. Metsaülemal on ju õigus, tuhat korda õigus. Tal on alati õigus, peaaegu alati, ta pole ilmaasjata nõnda palju õppinud. Tammeistandust on mitmel korral uuendatud, ja Mõura nähtavasti usub, et metsavaht teeb seda selleks, et temal ja ta perel oleks alati suupärane toit käepärast. Nii nagu seesama metsavaht ja tema naine toppisid talle siis, kui ta pikad naljakad jalad veel üsna nõrgad olid, piimapudeli luti suhu ja hiljem hoolitsesid, et tal värsketest lehisevihtadest, puukoorest ja viljavihkudest puudust ei oleks. Oma aiamaal kasvatas metsavaht kõrgeid ja mahlakaid söödakapsaid, metskonna põllu kaera ja kartuleid. Mõura harjus Palginõmme metsamajaga. Harjus küll, kuid ometi ei kustunud temas päris kodu — metsa — kutsehääl, ja kui ta oli peaaegu täiskasvanud, järgnes ta sellele kutsele. Ent ei unustanud oma lapsepõlvkodu, ei inimestest kasuvanemaid...

«Ma lugesin üht raamatut...» ärkas Mihkel mõtteist. «Seal oli mitmesuguseid õpetusi. Kui õige katsuks nende... repellidega...»

«Mis asjadega? Ah repellentidega. Kes, kurat, nendega jahtida jõuab. Meil pole nõõri, meil pole vedelikke, meil ei jätku tööjõudu.»

«Mujal maailmas tehakse nõnda. Üks tark mees kirjutab, et kui nõõr hästi ära haisutada ja see parajas kõrguses ümber kultuuri vedada, siis põdrad hoiavad eemale... Meil kodus paslikku nõõri mitmed puntrad. Külanaistel oli üksvahe kange kaltsudest põrandavaipade kudumise haigus küljes ja eks siis meie Miili tõi ka lõimed koju... Mis tööjõudu seal nõnda tarvis, küll ma ise panen kõik paika. Eit aitab ka... Proovida ju võiks, ega sest hullemat tule, eks ju?»

«Kui just nõnda, et nõõr on ja arvad, et tuled omal jõul toime... Kisud endale ise tööd ja vaeva kaela.»

«Mis sest tööst ja vaevast, peaasi, kui aitab...»

Kodus ei suutnud Miili ära imestada, kuidas seesama kapsasupp, mis eile kõik järele jäi, täna Mihklile nõnda imehästi maitses, et ei jõudnud ette tõsta.

Karu, keda hüüti Otuks

1

Metsavaht Mihkel kutsus teda Otuks. Ka külarahvas harjus selle nimega, nii et siis, kui Mihkel taipas, et nimeks oleks sobinud hoopis Mai või Kai, oli hilja viga parandada. Karu oli rahuarmastava loomuga ega tülitanud kedagi, ent ometi hurjutasid naised aeg-ajalt Mihklit, et see Otut Palginõmme mailt minema ei kihuta. Hirmulood marjanaisi hullutavaist mesikäppadest on ju kiired levima ja visad püsima.

«Ei te sellest vaesemaks jää, kui Otu mõne korvitäie marju kümniseks nõuab,» naeris Mihkel vastu ega mõelnudki Otut püssiga kimbutama minna. Too oli ju ainus karu terves metskonnas. Et ta enda pea-elupaigaks oli Palginõmme vahtkonna valinud, tegi Mihkli pisut uhkekski.

Eks Otu ikka veidi kahju ka tegi, ent naistel ei tulnud meeldegi seda trumpässa välja mängida, sest kannatajaks oli kolhoos, mitte nende endi aiamaa. Eelmisel sügisel sagis Otu kolhoosi kaerapõllu metsa-poolse nurga nõnda ära, et kombaini polnud mõtet peale saatagi. Mihkel tahtis näha, kuidas üksainus loom põllu nii hullusti ära võib rüüstata, ja ehitas tiheda kuuse võrassa väikese varitsuslava. Istus seal kaks ööd, kolmandal näeb: karu ilmub metsaveerele, kuulatab terve minuti ja naljakalt ülejala kalpsates traavib põllule. Istub maha, kahmab esikäppade vahele nii palju kõrsi, kui neid sinna pidama jääb, ja hakkab hammastega teri ära rebima. Tõmbab kaeraripsmed hammaste nagu piide vahelt läbi, matsutab valjusti ja nohiseb mõnust ning heameelest. Nõnda vähe võib ettevaatusest hoolida ainult loom, kes tunneb oma karujõudu ja kes ei tea, mis on hirm.

Enda arvates sületäie puhtaks rapsinud, nihutab Otu end edasi ja kahmab uue sületäie käppade vahele. Ahaa, niiviisi tagumiku peal aerutades sa põllu na mullale hõõrudki, rõõmustas Mihkel. Küllap su kintsudel on karvad sama kulunud kui minu vanal läkiläkil...

Mihkel mügistab ülal kuuse otsas tasakesi naerda, karu aga rohmitseb kaerapõllul. Raiskab rohkem kui hammaste taha saab, kõhutäie kogumine võtab palju aega ja puude kohal lööb taevas juba õhetama, kui lõpuks metsa sörgib. Nüüd pääseb ka Mihkel kuuse otsast alla, ebamugavast istumisest ja ööjahedusest kange nagu rannamehe soolasilk.

«Mis sa seal ometi nii kaua kükkisid,» pahandas Miili. «Küllap püksid sõelused püüli, ei julgenud enne alla tulla.»

Nojah, imestas ka Mihkel ise, eks ma oleks tööpoolest võinud karu eemale hirmutada ja varem koju tulla. Aga Otul oleks siis söömaaeg pooleli jäänud... Mõtles, ja ise puhkes muginal naerma, sest talle meenus üks vana isalt kuulnud lugu. Karu rüüstanud ja sasinud kaerapõldu, hiljem hakanud ka kärbiseid laiali pilduma. See oli juba liig, ja isa mõelnud: oot-oot, õpetan sind veidi. Pugenud kaerakärbisesse. Öösel tulebki karu ja sülitasi sama auna kallale, kus isa sees. Temal aga nuga kaasas ja sutsti! karule kõhtu. Ettevaatlikult, et viga ei teeks, kuid parasjagu valus oleks. Karu rõõgatanud hirmsa häälega ja plaganud metsa. Nüüd saab su'st ometi rahu, rõõmustanud isa ja hakanud koju minema. Ei jõudnud kuigi kaugele, kui metsast kostev ragin ta peatuma sundinud. Ja mis ta näeb! Karu vantsib tagasi, raske roigas õlal, ja hakkab materdama kärbist, mis teda nõnda valusasti kõhust hammustas. Materdas nii kaua, kui maa oli must. Kasu oli õppetunnist siiski — sellel aastal mesikäpp oma nägu põllul enam ei näidanud.

Talvel polnud Otust midagi kuulda, kevadel oleks tema nahk aga

peaaegu turule toodud. Tõugu Leeni lambad kihutasid ühel õhtul koju, nii et sabad löid taga lipsu. Sabalipsutajaid oli ainult kaks, kolmas leiti metsast koledasti ärajäratuna. Kohe leidus neid, kes kuulutasid, et nad on hunti näinud, teised kinnitasid, et ilves oli platsis, kuid pikkamisi kaldus enamus nende poolele, kes pidasid kurjategijaks karu. Mihkli Otu, nagu nad ütlesid. Nõuti verist ja halastamatut kättemaksu. Mihkel uuris tapatalgu tallermaad ja käskis korjuse metsa jätta. Varahommikul lasi ta siit kaks hundisuurust koeravolaskit, keda keegi omaks ei tahtnud tunnistada.

Otu nahk oli sedapuhku päästetud.

2

Otu oli noor, alles nelja-aastane karu. Ta nosis marju, napsis pööstelt pungi ja, nagu kuulsime, kulutas kaerapöllul vaat et püksid läbi. Leides sipelgapesa, asus jalamaid seda lammutama, sest pehmed sipelgamunad võtsid sülje jooksmas. Nagu kõik karud maailmas, joobus ka Otu meelõhnast ja kaevas välja iga kumalasepesa, kuigi neist saadud meeltilk oli nii väike, et selle õige maitse kadus mulla, sambla ja pesakaitsjate kibedate nõelatorgete sekka ära. Ega Otu poleks lihastki ära ütelnud, kuid kõik loomad olid liiga väledad, osavad ja ettevaatlikud, et nende tagaajamisele jõudu ja aega kulutada, ilvese moodi varitseda aga Otu ei osanud. Ja ei viitsinud. Liiasi et värske liha järele suurt ei isutanudki, poolpehmeks käärinud raibe oli hoopis suupärasem. Peamiselt olid need ilvese toidulaua jäätmed, mida ta koristas.

Aastat poolteist tagasi sattus ta kord parasjagu kitse murdnud ilvesele. Vere ning värske liha lõhn ahvatlesid ja Otu traavis silmnäolt lähemale, justkui ei märkakski kurjalt turtsuvat saagi peremeest. Otu oma lihtsameelsuses uskus, et metsade suur kass põgeneb tema eest nagu kõik teised loomad. Ent ilves oli vana, ahne ja tige. Küllap ta mõistis, et kutsumata külaline on noor ning vilumatu, ja nagu hall välk sööstis karule kõrri. Rünnak oli ootamatu ja metsik, nad prantsatasid mõlemad lumme ja karu tundis hirmuga, kuidas halastamatud hambad end ta kõri ümber koomale ning koomale vajutasid.

Nad rullusid maas nagu tohutu pruunikashall kera, siis sai Otu oma tagumise käpa korraks ilvesele kõhu alla ja tõukas kogu jõust. Kүүned rebestasid vastase nahka, ta kiunahtas valust, lasi Otu kõri lahti ja põgenes.

Lahing oli võidetud, aga silme ees keerlesid mitut värvi rõngad ja kõris pitsitas nii, et kadus isu kitseprae järele. Otu pugese lähemasse kuusikusse, kus põõnas ühtejärke seitse ööd ja seitse päeva. Tervis tuli tagasi, haavad kaelal kasvasid kinni, kuid ilvesest käis ta nüüdsest peale laias kaares ringi.

Sügis oli marjarohke, kaerapöllul lasti rahulikult nosida, nii et Otu

kogus kasuka alla paksu rasvapolstri. Seetõttu oli ka uni sügav ja pikk ning ta ei teadnudki, et pakane paukus sellel aastal kaua ja vihaselt, et lumi ulatus põtradelegi poolde kintsu, et sulailmale järgnenud külma kaanetas lume terava koorikuga, mis juba poolekilomeetrise jooksmise järel raspeldas kitsede keppjalakesed verele. Neid metsade kaunitare suri sel talvel nagu kärbseid. Nii et kui Otul oma koopas lõpuks palav hakkas ja ka kõht end meelde tuletas, ootas teda väljas rikkalikult kaetud einelaud: pehmeks haudunud kitseliha maitstes suurepäraselt ja lume alt väljasulanud hapukasmagusad pohlal olid justkui selle söömaaja juurde salatiks loodud.

Elu oli muretu ning lahe ja talvel äraseeditud rasvakiht hakkas uuesti paisuma, aga ometi muutus Otu päev-päevalt pahuramaks. Isu kadus ja uni samuti, nii et ta isegi päevavalges sihitult siia-sinna hulkus. Kuni see ekslemine sirgjooneliseks rännakuks muutus. Suunaga Palginõmme metsadest eemale.

Kuhu ta ruttas? Kes teda kutsus?

Kust võis Otu seda teada. Ta pidi minema ja ta läks. Ujus üle jõgedest, sumpas rabades, murdis läbi tihnikust. Vaid harva neelas mõne ettesattuva pala, peaaegu unustas magamise. Kutse, millele ta järgnes, lämmatas kõik muu.

Olid maikuu viimased päevad. Soojad tuuleilid külvasid maapinna üle toomingate õielumega, ööbikud hõiskasid konnadega võidu ja muna võõrasse pessa sokutanud kägu kähistas kahjuröömsalt. Kõik pakatas, pulbitses, lausa naksus ning ragises õmblustest, ja see elu kõikemurdev jõud kandis endaga ka Otut, kuni ta äkki juhmilt kohale tardus ja nina värskelt tärganud rohuse pistis.

Lõhn, milline lõhn!

Põiki üle Otu tee oli läinud — teine karu.

Ei möödunud palju aega, kui nad kohtusid. Isakaru oli Otust suurem, kuid lahja ja tortiskarvaline. Üks kõrv oli tal kakluses lõhki käristatud ja üle koonu jooksis sügav, veel äralangemata koorikuga arm. Ühesõnaga — ta nägi kole välja. Otu ei märganud seda. Tema meelest oli see ilus karu, isegi väga ilus isakaru. Säärase pärast oleks ta kõhklematult veel teist sada kilomeetrit maha vantsinud...

Ta vantsis need sada, kuid mitte edasi, vaid tagasi. Koduselt kutsuvate Palginõmme metsade poole. Isakaru sörkis ta kannul. See oli lahja, tortiskarvaline, närestatud-kõrvaline, inetu karu ja Otu paljastas iga kord hambad, kui too volask talle läheneda püüdis. Mingu juba oma teed!

Isakaru ei jäänud maha ja ta väikeste silmade kaval-luurav pilk näis kõnelevat: sa oled end nii kenasti trullakaks nuumanud — ma tahan näha, mismoodi su jahimaad välja näevad...

Suve jooksul polnud Otust kippu ega kõppu ja Mihkel oli juba mures, et kas mõne salaküti püss karu elupäevi ei lõpetanud. Ühel sügisepool- sel päeval pidas aga kolhoosi esimees oma «Villise» metsavahi väravas kinni. See oli priuh-prauh mees ja ka nüüd põristas ilma sissejuha- tuse ta:

«Kui sa oma peletist ära ei korista, teeme ta ise vagaseks.»

«Ei mul ole miskit peletisekasvandust...»

«Ära mängi ingliti. Või sa tööpoolest pole veel kuulnud?»

Kolhoosi noorloomad elasid ööd-päevad koplis. Kui karjane läks hom- mikul joogikünasid täitma, imestas ta, et miks küll kõik mullikad aia- nurka kokku on jooksnud. Hektor ajas karvad turri ja pistis kurjalt klähvides metsa poole, kuid pöördus varsti vingudes tagasi, saba jalge vahel. Karjane äsas aialati õlale ja läks asja uurima. Karu sorteeris parajasti mullika rupskeid. Segajaid nähes ajas end tagajalgadele püsti, seisis nagu võitlusevalmis mees, kuni tal närv üles ütles ja kolm-neljat tihnikusse kadus.

«Kes mullika välja maksab, sina või riik? Ah ei kumbki? No siis lööme kuulid rauda, torusid meil jätkub.»

«Kui puutud, oled salakütt. Lõbustusmaks on seitsesada rubla.»

«Küll on kord! No pea meeles, mina olen hoiatanud, järgmise maha- murtud looma nõuan sinult kas või kohtuga sisse.»

«Seaduseraamatutes säärast paragrahvi pole...»

Paragrahvi küll pole, arutas Mihkel hiljem endamisi, aga kolhoosil on iga mullikas arvel. Karu on loll loom, arvepidamisest ei tea ta midagi, tema elab oma, metslooma seaduste järgi. Kord sai värsket liha ja vere meki suhu, nüüd võib temast kõige hullemat karta. Otu kohta kirjutatakse jahipidamise eriluba välja, teiste sõnadega — tehakse surmaotsus. Aga kui see oli ainult juhus? Kui rumal mullikas koperdas ise karule käppade vahele? Peaks veidi ootama...

Otu muidugi ei teadnud midagi metsavahi muredest ja kõhklustest. Ja ta oli mullika surmas sama vähe süüdi kui Mihkel või kolhoosi esimees. Otule piisas marjadest, poolküpsenud kaerast, sipelgamunadest, siit- sealt leitud jäänustest. Ta oli jälle rahulik, veidi flegmaatiline karu, kes aeglaselt oma toimetusi õiendas ja keda mingi rumal kihk ega mõistmatu ärevus kuhugi ei meelitanud. Ta polnud hulkur nagu vana isakaru, kes aina tuli ja läks.

Nüüd läikis ka isakarul tumepruun karv nagu siid ja abaluud olid liha alla peidetud. Ta oli tööpoolest tugev ja ilus isakaru. Kohtudes nuusutasid nad teineteist. Küllap neile meenus hullutav kevad, kuid see

ei äratanud mingeid õrnu tundeid. Kui isakaru harjumusepärast tagasihoidlikke lähenemiskatseid tegi, paljastas Otu kurjalt ja ebaviisakalt hambad. Sellega kõik perekondlikud sidemed lõppesid.

Toosama hulkur ka kolhoosi mullika elupäevad lõpetas. Oli see alles pidusöömaaeg! Sellest peale ei maitsnud talle enam marjad ega kaer, vaid ta luusis mööda karjamaid, kus nõnda toredasti lõhnas loomahõnnikust. Saaki tabada aga ei õnnestunud — kunas oli karjane oma vastikult lärmaka Hektoriga lähedal, kunas taipasid lollid mullikad õigel ajal tuhatnelja eemale kapata. Õnn naeratas hoopis sügaval metas. Ja päris juhuslikult.

Ehk küll suur ja tugev, hoidus karu põdrakarjadest eemale. Ta ei unustanud, mis juhtus paar aastat tagasi, kui ta põdraperekonnale kurjade mõtetega juurde hiilis ja pullilt säärase matsu vastu külge sai, et hing ja meelemärkus alles pikkamisi kehasse tagasi pöördusid. Nüüd aga sörkis üks noor mullikas muretus kergemeelsuses otse karu nina alt läbi. Kiusatus oli suurem eelmise õppetunni hoiatusest ja karu ründas. Hambad ei tabanud kohe eesmärki, kõri asemel rebisid mullika õlast suure tüki liha lahti. Põder oli väle tõusma, kuid selle asemel, et põgenemisega elu päästa, ta hirmust meeletuna hoopis ründas. Küllalt edukalt, sest ta esijala hoop laksatas karule pähe, otse silmade vahele. Põder oli noor, valust ja hirmust poolsegane, ja hoobis puudus jõud ning teravus. Poolpimestatud karu röögatas ja hüppas uuesti põdrale, paisates ohvri jalust maha. See oli lõpp, sest isakaru raskuse alt põder end enam välja rabelda ei jaksanud.

Mihkel leidis võitluse tallermaa. Jäljed ja pooleldi risuhunniku alla peidetud põdrakorjus jutustasid kõigest, mis siin oli toimunud. Öhtul läks Mihkel metsaülesse juurde.

Nädala pärast olid klaperjahi mehed platsis. Tuulasid päev läbi metas ringi, kuid ei näinud karu sabaotsagi.

«Ega karu köies ole . . . » arvas Mihkel. «Hakkavad juba talveks pesapaika otsima, luusivad laialt ringi . . . »

5

Otu polnud veretöödes süüdi, kuid ta sai hakkama vembuga, mis inimeste pahameelt karude vastu ägedasti paisutas.

Karud on kõik meemaiad, Otu oli magusa järele lihtsalt hull. Meelõhna oli maailm täis, aga ikka levitasid seda ainult kas lilled või hoovas see kumalaste rusikasuurusest kärjetombust, millest piisas parasjagu isu äratamiseks.

Ja äkki naeratas Otule suur õnn.

Ta revideeris parajasti kaerapõldu, kui tuulehoovus äkki meelõhna ninna paiskas. Nii puhast ja tugevat meelõhna, nagu ta veel kunagi oma elus polnud tundnud. Nina vastutuult hoides liikus Otu edasi.

Lõhn tugevnes, kuid koos sellega paisusid ka inimese ebameeldivad ja hirmuäratavad lõhnad. Vaid samm-sammult nihkus Otu edasi, kuni nägi majade tumedaid kogusid.

Otu istus ja kuulatas kaua. Oli vaikne ja pime, ning selles vaikusel lõhnas mesi nii tugevasti, et Otu ajas suu pärani ja limpsas keelega õhku.

Karu käis suures kaares ümber maja.

Kõik jäi rahulikuks.

Ringiratast lähenes Otu ettevaatlikult hoonetele.

Ei ühtki kõbinat, mis ohtu kuulutaks. Otu muutus julgemaks. Lõhn juhtis ta kohmaka kandilise kastini, mille kitsast praost kostis mesilaste vaikset suminat.

Siis tegi Otu, mida enne teda olid teinud paljud karud: kahmas taru sülle ja koorma all raskelt kahele poole vaarudes tatsas lähedal mustavasse männikusse. Peaasi — inimestest kaugemale. Männiku all viskas koorma prantsatades maha, nii et sellel katus pealt eemale lendas ja erutatud mesilased tigeda vuringa õhku tõusid. Ühe käpaga nina kaitstes kühveldas Otu mett suhu.

Oli see alles kõhutäis, mida kleepuv ja karvadesse takerdunud mesilaste pirisemisest laulev Otu seedima sörkis.

6

Otu oli kurjategija. Otut kiruti ja manati. Otut ähvardati omakohutuga. Kuna aga karistav käsi süüdlaseni ei ulatunud, langes pahameel metsavahile.

Süütõendid olid rängad ja Mihkel ei vaielnud vastu. Niipaljukest siiski poetas:

«Mis te tast nõnda hirmsasti materdate... eks metsloom on metsloomaks sündinud.»

«Nii et tapku ja rüüstaku pealegi?»

«Kas ma niiviisi ütlesin...?»

Mihkel kahtles. Muidugi, hunt sünnitab hundi, jänes jänese ja karu karu, ent on piir, millest nad üle ei tohi astuda. Inimeste tõmmatud piir. Kui seda rikutakse, muutub inimene halastamatuks. Karu tappis inimeste mullika, limpsis tühjaks inimeste mesipuu, siin pole tarvis kohut ega targutamist, otsus on üks — surmanuhtlus. Kõike seda Mihkel teadis, ja ta pidas säärast elukorraldust õigeks. Ta kahtles hoopiski muus.

Juba aastaid elas Palginõmme metsades ainult üks karu ja keegi ei teadnud, et nüüd oli neid kaks. Ka Mihkel mitte. Ent oli mitmeid mõistatuslikke märke, mida ainult Mihkel tähele pani, mis temas imestust, hiljem kahtlust äratasid. Ta lasi karjusel mitu korda jutustada, kuidas mullika murdnud koletis välja nägi. Nagu kriminaaluuriija mõötis ja

joonistas ta üles iga karujälje, mille kuritööpaikades või metsasihtide pehmes mudas leidis. Kellelegi ta neid kritseldusi ei näidanud, kellelegi oma kahtlustest ei iitsatanud. Tuleks lund, igatses Mihkel, palja maa pealt kuigi palju välja ei loe. Kui aga lumi kaua viivitab ja sajab pärast pikka pakast, põõnab karu juba õiglase und...

Ilmataat justkui mõistis Mihkli südamevalu ja mätsis paksu valge korra päris sulale maale. Igaühele oli selge, et seda lund pole kauaks.

Mihkel kadus valgehakul ja tagasi jõudis päris pimedas. Läbi ligenenud ja nõnda väsinud, et hulk aega konutas pliidi ees järil, enne kui hakkas kummikuid jalast ära sikutama.

Palginõmmelt oli metskonna kantseleisse teed mööda viisteist kilomeetrit, otse läbi metsa kümme. Kuna metsavahil telefoni polnud, pidi Mihkel järgmisel päeval need kümme maha vantsima. Nii kui aknaruudud kumama löid, oligi jälle teel. Jõudis õigeaks ajaks, metsaülem toppis juba pabereid portfelli. Noore, energilise, edasipüüdliku mehena oli ta mitut laadi kohustustega koormatud. Nii kui Mihklit nägi, hüüatas rõõmsalt:

«Tuled nagu kutsutud! Mis sa arvad, kas jõuame selle lumega karule kohtu ära mõista?»

«Räästad juba sorisevad.»

«Kahju. Mis parata, ootame siis päristalve. Ma juba andsin Tallinnas märku, mehed lubasid padrunid valmis laadida.»

«Ma eile vaatasin pisut ringi. Ega sellest karujahist nõnda huupi ja robinal midagi välja ei tule. Asi näis ammu kahtlane, nüüd aga on kindel, et kui enne oli ainult Otu, siis nüüd on teine karu juurde ilmunud. See on vägev loom, jäljed teisel nagu suure mehe pastlad. Ta on isane. Ma arvan, et küllap Otu ta suvel enda järel siia meelitas.»

«Hi-hi-hii!» turtsatas raamatupidajast plika. «Kuidas sa, Mihkel, seda nii täpselt tead?»

«Eks kusemisest on selgesti näha...»

«Hi-hi-hii!» pistis raamatupidaja nina kirjutusmasinasse.

«Ärge nüüd üksikasjadesse laskuge,» naeris metsaülem kaasa. «Kui kaks, siis kaks, seda mehisem jaht tuleb. Kui lumi maas ja magamiskoht käes, teata mulle. Annan siis Tallinna jahisignaali. Aga pea meeles — neid mehi tühjalt hulgutada ei tohi.»

«Ütleme, et nuhin koopa üles. Aga kuidas kindlaks teha, magab selles Otu või see teine?»

«Mis tähtsust sellel on? Karu on karu.»

«Mina usun, et pahategijaks oli see hulgu. Karistada võib ainult süüdlast.»

«Sa laiendad kriminaalkodeksit ka metsloomadele,» ironiseeris metsaülem.

«Kuna meile tuli külla just isakaru,» jätkas Mihkel rahulikult, «võib

Otult väikseid karumõmme oodata. Nii et enne jahti peab selge olema, kumma karu püssitorudega sisse piirame.»

See väide oli kaalukam, ja metsäülem vaikis hetke. Siis vajutas energilise pröksatusega portfelli lukud kinni.

«See ei loe. Kui tabame poegadega karu, on kasu mitmekordne — teeme loomaiale toreda kingituse. Veel kord, sina vastutad, et seekord tuleme metsast, karu vahepuus.»

«Ega ma saa nii suurt looma kõide panna... Kui jahiõnn naeratab, näkkab, kui ei...»

«Säärane filosoofia unusta ära. Selge?»

Selge, miks ta selge ei olnud. Metsäülem on noor, hakkaja ning ettevõtlik, ta sihhib paremat ametikohta. Linnale, ülemustele ja suurematele rahadele lähemale. Noor inimene peabki kõrgemale püüdma, kuid kas sellega nii tuli taga on, et jäägu või karupojad orvukesteks? Loomaaiast on inimestele lõbu laialt, aga üks loomadele ole ta siiski vangilaagriks...

7

Otu valis sel sügisel hoolikalt ja kaua. Revideeris oma eelmiste talvede magamiskoopaid, kuid ükski ei meeldinud talle enam. Suvel murdis torm palju puid maha, mõneski kohas käristasid juurikad laiu lahmakaid üles, moodustades häid varjupaiku ja urge. Otu nuhkis need üksteise järel läbi, ta ragistas ka okstes, kuid peatuma ei jäänud. Lumi sadas ja sulas jälle, ilmad püsisid suviselt soojad, sorteerimiseks ja ninakirtsutamiseks aega jätkus.

Kui aga ühel ööl õhk järsku jäiseks muutus, nii et hingeõhk halli koonlana nina ees lehvib, polnud enam aega raisata. Otu pöördus tagasi kuusikusse, kus kolme mahapaisatud puu juured moodustasid peaaegu suletud, seest küllalt avara koopa. Otu rõhus juuri ja mäntaid madalemale ning tassis küljealuse soojendamiseks sammalt, pikka kuluheina ja oksid kokku. Oligi viimane aeg, sest mõne päeva pärast algas tihe lumemöll, mis kiiresti kõik jäljed kustutas ja Otu talvekorteri kenaks lumemütsakuks vormis.

Veebruaris sünnitas Otu kaks tillukest karu-otti. Ta tundis, kuidas väikesed tombukesed sooja otsides end tema vastu surusid, tundis, kuidas nad imeda luutsid. Küllap oleks tahtnud neid nähagi, ent koopas valitses pilkane pimedus. Pimedus ja vaikus, ainult aeg-ajalt prakساتasid pea kohal puud — kas lumekoorma all murdudes või pakase käes lõhenedes.

8

Selle talve paks ja kohev lumekiht oli vaevaks ning nuhtluseks igaühele, kes pidi metsas ringi sompsima. Mihklil olid omatehtud haava-puust suusad, laiad ja lühikesed: need ei vajunud põhjani sisse ja puude

ning põõsaste vahel oli nendega kerge manööverdada. Abi neist oli, ent ohtuti jõudis mees ikkagi surmväsinuna koju.

Vana isakaru talvekorteri leidis ta kähku kätte, kuid Otu omaga nägi kurja vaeva. Lõpuks teadis ta mõlema mesikäpa puhkepaika. Kummas aga põõnutab Otu, kummas võõras isakaru, ta ära aimata ei osanud.

Päike tõusis palju kordi ja läks jälle looja ning Mihkel hellitas juba lootust, et karujaht on päevakavast maha kriipsutatud. Siis tuli aga metskonnast käsk: pühapäevaks olgu karujahiks kõik valmis. Kui Mihkel magamispaiku ei leia, korraldatakse ajujaht, nuhitakse samm-sammult läbi iga urgas ja risuhunnik.

Oh Otu, arutu loom, ohkas Mihkel, et sa oma kavaleri siamaile meelitaisid! Õnnetuseks endale, ristiks mulle...

Laupäeva hommikul oli mõnus soojapoolne talveilm ja Miili imestas seepärast väga, kui Mihkel, kes armastas metsapidi kerges riietuses ringi liikuda, kahele villakampsunile vana lambanahkse kasuka peale ajas, vildid jalga tõmbas ja karvakäpikud taskusse toppis. Ka läkiläki-dest valis ta kõige säbarakarvalisema välja.

«Kas sind kutsuti põhjanabareisile?»

Mihkel justkui ei kuulnudki pilkenooti elukaaslase hääles, juba ukssel seistes ütles vaid:

«Kui juhtub, et tsipa kauemaks jään, ära siis oota ja aina aknast välja kiika.»

«Ena peigmeest, keda kiikama peaks...»

Mihkli plaan oli lihtne: selgeks teha, kus kumbki karudest põõnab, et Otu kuulide märklauaks ei jääks. Ta teeb ühel karukoopal mürtsu ja müdinat, nii et loom ärkab ja end näitab. Kui on isakaru, algab homme jaht sealtsamast — küll ta jälgi mööda üles leitakse. Kui satub Otule, on veidi halvem. Küllap tal on juba pojad, need saavad tuulutada. Kuid elu eest pole väike külmetus ja nohu liiga kõrge hind. Pesast nad vaevalt välja tulevad ja Otu poeb pärast väikest jalutuskäiku nende juurde tagasi. Aga küttide tee viib siis otse vana isakaru risuhunnikule.

Et säärane ettevõtmine just kekskastimäng pole, Mihkel muidugi teadis. Unine karu on ohtlik, poegadega karu kolmekordselt ohtlik. Kuid mesikäpp on aeglasevõitu loom. Seni, kui ta okste ja rämpsu alt välja poeb, jääb aega eemale joosta. Mihkel valis oma eksperimendiks kolme kuuse juurte vahele ehitatud koopa. Siin kasvas lähedal suuri puid. Kui üsna maapinnalt algavaid oksa veidi hõredamaks laasida, on kerge orava kombel hädaohutusse kõrgusesse ronida.

Mihkel ragistas kuidas oskas ja kopsis kirvesilmaga vastu tüve, nii et laas helises.

Ei vähematki elumärki.

Jalgu järel lohistades vooris metsavaht kuuse ja koopa vahet, kuni lumme jäi sügav vagu. Kõik oksad, mille otsa võis komistada, kangutas ta välja ja heitis eemale.

Karukoopa lael ei liikunud ainus lumehelves.

Mihkli turi juba auras. Ta lükkas puutüvelt lume maha ja istus, et hinge tõmmata ning mõni sõõm piipu popsida. Otike on kindlasti ammu ärkvel, kikitab kõrvu ja nuhib ninaga ringi, et kes küll seal nii hirmsasti müdistab. Aga välja tulla ei raatsi. Või ei viitsi. Egas midagi, peab sind veidike kõditama . . .

See on meeletus, tõreles Mihkel endaga. Rumal kangekaelsus, loll elu ja terviseга riskerimine. Võib-olla on karu minust hoopis väledam? Äkki komistan lumes ja prantsatan kõhuli, siis on elupäevad loetud. Hea veel, kui lepib sellega, et tõmbab peanaha kuklast silmadele, nagu oli teinud Tuule Joosepiga. Joosep oli kaval, mängis surnut, ja karu mattis saagi risuhunnikusse hapnema. Sealt siis Joosep koju jooksnud ja eluaeg käinud ringi nagu skalpeeritud indiaanlane. See võib ju puhas luulelugu olla, aga ega ta mind paitama küll ei hakka . . .

Ennast manamise ja hirmulugudega julgustanud, kinnitas Mihkel hoolikalt kasukahõlmad, sihtis veel kord kuuske ja lükkas raudora tasahiljukesi juurikate vahele. Otse karu pessa. Keerutas varrast siiasinna, kuni selle tõmp ots millegi pehme ja vetruva vastu põrkas.

Lumekuhik paiskus laiali. Mihkel nägi karu pruunikat kasukat, nägi looma tigidate silmade välgatust ja pistis punuma. Ta toimis instinktiivselt, millelegi mõtlemata, ja kui end jälle kogus, märkas imestusega, et oli pooles puus. Hoopis kõrgemal oksast, mille oli varem istmeks valmis vaadanud. Ikka hea, kui inimene üksi liigub ja tegutseb, muheles ta. Pole nägijaid-kuuljaid, ei kogune toitu keelelõksutajaile.

Mihkel laskus allapoole ja seadis end jämedale oksale istuma.

Karu justkui polnudki segamise üle väga pahane, igatahes ei kiirustanud tagaajamisega. Või oli ta oma saagis nõnda kindel? Pikkamisi sörkis ta rada mööda kuuse alla, nuuskis tüve ümber ja sihtis koonu ladva poole. Ta tundis inimese lõhna, nägi okste vahel tumedat tompu ja urahtas ähvardavalt. Kuna see ei aidanud, ajas end tagakäppadele püsti.

Nüüd hakkab ronima, kohkus Mihkel. Ora jäi alla. Õnneks on väike jahikirves vöö vahel, viimases hädas võib sellega ründajale nina pihta kopsata. Kui ikka on õige, et karul on nina kõige hellemaks kohaks. Isa armastas jutustada lugu karjapoisist, keda karu kimbutanud ja kes surmahirmus puu otsa põgenenud. Mesikäpp kribinal-krabinal järele. Poisil oli kogemata leivakannikas taskust välja libisenud ja kopsti! otse karule vastu nina. Vanaott oli nagu viljakott alla rantsatanud ja jalad sirgu ajanud. Igaveseks.

Esimene ähmihoog möödus ja Mihkel painutas oksi kõrvale, et paremini näha. Karu kükitas lumes. Otu, peaaegu hüüatas Mihkel, päris kindlasti Otu! Õigele pesale sattusin, homme võin jahilised isakaru koopa juurde viia, ja keegi ei saa teada, et enne õiget aega mesikäppa

torkimas käisin. Kui ta nüüd ainult rutem ronimisharjutused lõpetaks. Viidab minu kallist aega ja pojad võivad kangeks külmuda . . .

Otu proovis end üles hiivata. Ent oksa oli liiga tihedasti, paks keha ei mahtunud vahelt läbi. See vihastas karu ja ta tõmbas küüntega üle tüve, lõhestades koosesse pikad ning sügavad, kaugemale valendavad haavad. Proovis veel mõned korrad, siis istus lumme, nagu peaks aru, kuidas vaenlast puu otsast alla tuua.

Looma kannatus on pikk, saaki varitsedes või end varjates on ta õppinud tundide kaupa liikumatult lamama. Praeguses duellis olid liiati kõik eelised Otu poolel: temal oli liikumisvabadus, Mihklil aga soonis oks ikka valusamini istmikku, käed ja jalad kangestusid ning õhtu eel teravnev pakane pani nina ja põsenukid kirvendama.

Otu kasutaski oma eeliseid: traavis puu all mõne ringi, näris tigatedalt jämedat oksa, mis ülesronimist segas, ja istus siis jälle lumme. Et mõne aja pärast sama protseduuri korrata. Vihasööst, mida ebaviisakas torge tekitas, asendus ebakindlusega. Puu otsas kükitas ju olevus, kes sisendas kõikidesse metsloomadesse aukartust ja hirmu. Mitte kunagi ei otsinud Otu kohtumist inimesega, vaid pörkas aupaklikult kõrvale, kui kuulis või haistis selle aeglase ning kohmaka olevuse lähenemist. Ta oleks põgenenud ka praegu, kui mõnekümne sammu kaugusel poleks teda oodanud kaks väikest juntsut. Otu kuulis, kuidas pojad ema otsides ringi krabistasid ja aeg-ajalt tasakesi niutsusid. Instinkt, mis sunnib kaitsma poegi, ükskõik kui kohutav hädaoht ennast ähvardaks, tõmbas Otut pesa poole. Paaril korral käis ta koopa juures, kuid pöördus kähku tagasi. Vaenlane võis ju uuesti rünnata . . .

Ent inimene puu otsas istus vaikselt, polnud mingit märki, mida võiks ähvarduseks või ohuks lugeda. Pojad aga häälitsevad ikka valjemini ja kaeblikumalt.

See kutse oli tugevam kõigest, ja uue ringiga pesa lähedale jõudnud, puged Otu poegade juurde.

Otu käitumine oli ootamatu. Mihkli arvestust mööda pidi karu, olgu ta Otu või võõras sisserändaja, ju põgenema. Mis nüüd teha? Võib-olla on Otu nõnda kaval, et varitseb momenti, millal ma alla ronin, ja tormab siis täie hooga kallale? Poolkangestunud inimene on kohmakas ja abitu, äkkrünnak lõpeb arvatavasti edukalt . . .

Metsavaht ootas. Mitte midagi ei juhtunud. Otse pea kohal tegi äkki orav tsuk-tsuk!, tormas siis nagu hall viirastus kõrgemale ja metsavahile lumetolmu krae vahele puistates hüppas naaberpuule. Must tompkuuse ladvas oli siis ikkagi orava pesa, mõtles Mihkel. Praegu pole seda näha. Õhtu on käes, varsti on nii pime, et ei näe piipu suhu torgata. Metsloom aga tabab pimedas sama täpselt kui valges. Kui riskeerida, siis on selleks viimane aeg . . .

Mihkel hakkas tasahilju alla ronima. Inimese kõrva jaoks hääletult, Otu kuulis aga iga krõpsu ja krõbinat. Mihkel teadis seda, ta püüdis

hoiduda ainult järsematest liigutustest ja valis hoolikalt oksa, millele astuda, et ootamatu praksatus karu ei kohutaks.

Metsavaht libistas end viimaselt oksalt lumme ja hakkas otsekohe astuma. Eemale karukoopast, kaugemale kahest tähelepanelikult kuulatavast kõrvast. Järgmise kuuseni oli parkümmend meetrit — küllalt pikk maa, et ründavale karule küünte vahele jääda. Jalad kippusid jooksuma, aga Mihkel sundis end aeglasele kõnnakule, et mesikäpale jääks mulje: üks inimene läheb rahulikult oma teed, tal pole mingeid kurje kavatsusi.

Selja taga jäi kõik vaikseks.

Mihkel jalutas peatumata paarsada meetrit, võttis siis läkiläki peast ja äigas kindaga üle niiskunud otsaesise.

Jaht järgmisel päeval oli lühike ja võidukas. Vana isakaru laiba kohal kõmatas saluut ja linnamed polnud metsavahi kiitmisega kitsid. Eks seda oli kõrval magus kuulata. Kuid veelgi muhedamalt muheles vana Mihkel, kui ühe kevadhommiku hämaruses nägi mullusel kaerapõllul kolme tumedat mütsakut: suurem keskel, väiksemad temast kahel pool. Mihkel oli valmis vanduma, et keskmine, see kõige suurem, viipas talle oma kohmaka käpaga.

Agaküllap see ainult näis talle nii.

Neegritar sigaretiga

Novell värssides

I

On kirge peidus igas inimloomas,
ent ainult üks kord armus nagu narr
mu erupritsimest onu Toomas:
kui neegertantsitar Susannah Warr
käis esinemas meie kodulinnas.
Mees ise on (ja oli!) tuim kui kinnas
ja ainult öhtul öllelaua man
sa aru saad, et tal on süda rinnas —
kui joodud juba õige mitmes kann,
siis hakkab Toomas ennast avaldama.
Ma pole küll just meister kavaldama,
kuid igatahes selle tõsiloo,
mis järgneb, nõnda välja meelitasin,
et tõesti ölle abil keelitasin
ta rääkima, ja jutt sai sisse hoo.
Ma lisasin veel mälestused omad
ja punktid, semikoolonid ja komad —
nii valmiski seesama väike teos,
mis praegu sul, oh lugeja, on peos.

II

Aeg: möödani. Mu onu teatris töötab.
Te teate ju, et teater vajab meest,
kes kaitseks teda tulekahju eest —
noh, see on Toomas. Igal öhtul vöötab
ta enda laia vööga, nagu peab,
ja võtab nagist kiivri, pähe seab,
siis asjalikul sammul läheb tööle.
Ei ole kommet hiljaks jääda tal!
Päev viibib ammu silmapiiri all,
kui teater, näkku vilistades ööle,
teeb lahti oma imeväravad.
Seal hakkab elama nüüd ebatõelus,
seal olematud silmad säravad
ja võrke punub olematu õelus.
Seal kummitab. See loss on nõialoss:
seal võid sa näha surnuriigi varje
ja tonte; Caliban, see juhm koloss,
su kõrva käikudesse poetab karje,
mis luu ja liha noana läbistab;

seal Hamlet süüdistab ja häbistab
 ja Harpagon teeb laeka pärast kisa.
 Või lähemalt: noor Märtn seal palub isa,
 et vana mulk ei oleks nõnda julm,
 kuid kange hing on peremehel kangel.
 Siis sekka mõni miivis «Tootsi pulm»
 ja mõni totter import-tingeltangel,
 kus lauljataril peig on aadlisoost . . .
 Briis helisid sind järsku rabab jalust.
 Ja siis sa nutad olematust valust
 või naerad olematust rõõmuhoost:
 su ees on traagilises poosis Tosca
 või Carmen, kes end keelata ei oska,
 Tannhäuser, Rigoletto, Figaro
 ja teised lihaks-vereks saanud varjud . . .
 See elu, mida Demiurg ei loo,
 on elust elavam! Saad haiget, karjud,
 kui lased sellel ennast puutada
 ja olematuks ise muutuda
 ei suuda ka.

Senaator vanas Roomas
 võis vaevalt olla küll nii külm kui Toomas,
 kes seisab lava taga, karm kui tõik,
 suu kohal rahulikud paksud vurrud,
 suu ümber kategoorilised kurrud.
 Mis sünnib laval — talle ükstakõik.

III

Tal linna ääres asub väike maja
 ja aed, kus valmib köögiviljasaak.
 Tööd jätkub: küll on põrsast sööta vaja,
 küll kanasid, küll harida kloaak,
 küll uurida, kas läbi laed ei saja,
 küll võtta kartuleid, küll kaevata,
 sest midagi ei saada vaevata.
 Ka üürilisega on aina mure —
 kas maksab seekord või on jälle plank.
 See Elmar Jupp ei ela ega sure;
 kord sõbrad aitavad, kord aitab pank;
 on üldse ime, et ta kitsad õlad
 on jõudnud ära kanda kõik need võlad,
 ent poiss on rõõmsas tujus ikkagi.
 «Need tudengid,» nii vahel räägib Toomas,
 «ehk täitsamehed on küll viina joomas,
 muus asjas aga . . . Vaevalt kikkagi
 neist mõni vankri peale tõsta jõuab!»
 Ja Tooma kohta ütleb Elmar Jupp:
 «Sel pritsimehel päris puust on nupp!
 Ei mingeid huvisid! Vaid üüri nõuab
 see vanapoisist kodanlasemait!»
 «Ja kui sa maksad?» — «Noh, siis jääb ta vait . . .»

IV

Ja kuidas kõrtsis Toomaga on asi?
Kord isegi ta kõrtsi joota lasi —
see loomulikult ainsaks korraks jäi:
mees oli seekord võitnud tuhat krooni.
Ei, liiga helde sealgi ta ei näi,
ta loomus pole priiskamise jooni.
Ta juua armastab, kuid prassida
ei armasta ta mitte: kogub raha
ja üsna vähe sellest joo ta maha.
Kui enesele peale passida
ta lauakaaslased ei enam jaksa,
siis laseb rahulikult neil ta maksa.
Talt laenata sa ära proovigi —
ta hävitab sul laenusoovigi.
Ent kui sa ütled: «Sina mind ei aita,
ma lähen pank!» siis ta kiiruga
teeb kõik mis võimalik, et pank laita:
«Ei, ära jända selle siiruga —
see pank on vargapoiste eluase!»
Käe paneb taskusse siis tiiruga
ja päästab hädast vaese sugulase.
Siis on tal tõesti valitseja poos!
Ta lihtne mehike on tavaliselt,
ka siis, kui võetud juba paras noos.
See teatrimees ei käitu lavaliselt,
ta hingele on võõras praaliv žest:
ta pistab pöidlal vesti kaenlaauku
või avab nõöbi, kui jääb kitsaks vest
või krae — ja kõik. Ta ranget juukselauku
ei ole sassis nähtud eal. See mees
jääb samaks, kas või seitse liitrit sees!

V

Susannah Warr . . . Need väljamüüdnud majad!
Turneed maailma kõigis mais! See tung!
Need hinnad, nii et ägab rahapung!
Need tormilised lehevastukajad:
MUST VEENUS TANTSIB / NEEGRI SEX APPEAL!
Kuid omavahel, poole suuga: «Toorus!
Metsrahva pornograafia!» Et noorus
läks põlema kui tuules sütemiil,
on selge muidugi, sest õige voorus
on ikka rohkem varemetetaim.
Reklaamiks muutus peale muu ka laim,
sest räägiti nii mõndagi Susannah'st,
mis polnud tema nahast vähem must . . .
(Kas iial mõnest tuntud tantsijannast
siis ongi räägitud kui pühakust?)
Afišid terves linnas märatsesid —
neilt naeris, ümberringi värvimäng,

Susannah vastu. Hinges mingi äng,
 ma vaatasin, kuis massid käratsesid
 päev enne esinemist kassa ees —
 küll kuuldus tänitamist, naeru, vilet,
 ning õnneseen, kel näpus oli pilet,
 see seisis võitja moega fuajees.
 Kuid äkki päris palvepoosi tardus
 me linna jultunuimgi asukas,
 üht limusiini silmitses, näol hardus —
 see peatus, sellest valges kasukas
 daam välja astus. Püha taevavägi!
 Nii minu silmgi esmakordselt nägi
 eht neegrit. Õrnas, hinnalises kraes
 ta uudishimulikult ringi kaes —
 mustvalge nägemus, ja siit maailmast,
 siit kindlasti! Pilk mitmestsajast silmast
 ei häirinud, nii näis, küll sugugi
 ta meelt, tal polnud sellest lugugi.

VI

Kui oma sõna ütelnud on kahur,
 kui miinipilduja on kärkinud
 ja lennukid paar fakti märkinud,
 siis ootav sõdur, närviline, pahur,
 peast jalatallani elektrit täis,
 ei lausu midagi, sest ootab tegu.
 Ka teater rindejoone moodi näis.
 Peas mitmest tundest kummaline segu,
 eesriide taga asjamehi käis —
 ei olnud jutuks kellelgi nüüd mahti,
 kõik olid ootel: kohe läheb lahti!
 Kulissile kuid laisalt toetas end
 Susannah Warr, kõhn, must, peaaegu paljas.
 Üks õige tüse kräsupäine vend,
 pruun nagu leivakoorik eesti kaljas,
 ta kõrval seletas ja seletas.
 Nüüd tantsitar ta poole viipas käega —
 see žest mulati vaidlematu väega
 ta juurest otsekohe peletas.
 Eesriie tõusis. Peale väikest pausi
 võis külaline nautida aplausi,
 mis kõlas nagu troopiline torm.
 Veel mitte miskit oodatavast teades,
 kõik tundsid meski käimist juba peades...
 Mees, kellel seljas tuletõrjevorm,
 käis lava taga, tõsine ja hoolik —
 kontrollis vahendite paigutust.
 Kõik oli korras: kirved, redel, voolik...
 Mees varjas peoga kergelt haigutust.

VII

Ma olin sellal õige noor ja haljas,
kuid enda meelest juba elumees
ning üsna selgelt mul on silme ees,
kuis tantsitar, kõhn, must, peaaegu paljas,
meid vaatas etenduse alguses
ja meie teda ka justkui hüpnoosis.
Must panter seisis rambivalguses
või jube madu hüppevalmis poosis!
Kõhn, must ... Kaks silma nagu kauged ööd ...
Juus ligi pead end tõmmanud on krussi ...
Käed, jalad ... Rinnad ... Pilgu maha lööd
ja vaatad jälle seda kaunist ussi ...
Mis, ainult vaatad? Silmadega sööd!

VIII

Susannah Warr ... Noh, parem ma ei salga,
et nõnda tantsima küll värsijalga
ei suudaks naljalt panna ka Verlaine,
kui tema jalad tantsisid see õhtu.
Jah, tee mis tahad, üsna vait ma jään
ja tema tuharaid ja musta kõhtu
niisama meenutan ...

Üks turd hüään
kuu poole ulgus õudses saaginäljas.
Ah, liialdan ... Lips kukla tagant väljas
ja silmad koobastest, see paks mulatt
vaid tagus klaverit kui hull. See hullus
ka meie kõigi peale lahti rullus
kui primitiivne pilliroogne matt.
Siin oli naine, absoluutne naine,
siin oli igavese naise hing!
Ning selle külge aheldatud aine
meid oma jõuga kägistas kui ling.
Kõik oli mõistetavam, värvilisem,
kõik oli lihtsat, rasket tervist täis ...
Kuid järjest rahutum ja närvilisem
aplausi vaimustunud mürin näis —
see nagu mingit vastust oleks nõudnud
ja visalt pärinud, et kuhu jõudnud
me oleme siis õige oma teel
või pole kuhugi me jõudnud veel ...

IX

Nii magusalt ja hirmutavalt rõhus
kes teab mis meid ja tiirles saaliõhus
pea kohal nagu suur ja kirev lind ...
Siis vaheaeg. Pool kava oli läbi.

Me ärkasime, hinges teatud häbi,
 ja mina ehmusin, kui hüüti mind.
 Vaid Elmar Jupp mind tuli eksitama,
 näol ihar naeratus, ja ütles nii:
 «Kui iga päev peaks nõnda keksitama,
 siis teeks me kõlblus varsti avarii.
 Ja millekski need valelikud loorid
 ja romantismi ööbikutekoorid!
 Las käia!» Veelgi samal tasemel
 ta mõõtis oma mõtteleenu kõrgust,
 siis nilbelt hüüatas: «Sa kurat põrgust,
 kui võiks vaid pritsimehe asemel
 seal lava taga näha teda ennast!
 Tead, ligidalt, paar hilpu ainult üll . . .
 Vist esmakordselt seda Toomast-vennast
 pean oma elus kadestama küll!»

X

Ma vabanesin lõpuks Elmar Jupist.
 Üks tuttav lastearst mu tabas siis —
 ta rääkis mulle leetreist, valekrupist
 ja mingist haigest lapsest, kel on kriis.
 Mis kena mees! Kuid mõtted omasoodu
 mu piitsutatud ajus kihasid,
 ma tundsin nimedeta ihasid
 ja vaikset väsimust. Kõik eespool-toodu
 mus sidemeta pilte tekitas —
 kord nägin kaltsus sõdurite roodu,
 kord meest, kes keisriaeda hekitas,
 kord purjus filosoofi hüüdmast: «Loodu,
 sind valitseb mu geniaalne vaim!»,
 siis don Quijotetki, siis mässulippe
 ja Fausti keset Harzi tühje tippe,
 siis hoopis olematust tekkis aim . . .
 Oh häda! Sest kui kuumad silmad suled,
 ei näe sa muud kui teda — Musta Naist:
 üksainus jultumus, üksainus vaist,
 kostüümiks ainult jaanalinnusuled . . .
 Mis doktorile sahkasin, ei tea,
 suu jäi tal igatahes nagu valla,
 kui tulin üksi garderoobi (alla)
 ja vastu akent vajutasin pea.
 Lund vaatasin. Peaaegu hakkas hea.

XI

Tuisk tuisu järel. Jalas raskeid vilte
 ja hinges haritlasespliini pead.
 Külmu tuul ja hanged. Raagus puude read.
 Ei kuskil, kuskil kirevamaid pilte.

Ent kui siis lõpuks alateadvusest,
prii sidemeist ja etteseadvusest,
kord tõuseb atavismi hiigljõuga
suur, paganlik ja hoolimatu mäss,
siis noorusega — kauge vennatõuga
taas loitsud seovad. Trummipõrin. Džäss.
Susannah Warr! See nimi nagu hüüab
ja hõiskab, karjatab ja kumiseb,
see nagu mürgikärbes sumiseb
ja kaob.

Ent lava taga veenda püüab
Ants Ihastu, noor, äge dramaturg,
direktorit, et teatri üllas maine
on kannatanud sellest, et see naine
siin tantsib. Naerab vaid direktor Kurg:
«Täis maja. Igat seltsi rahvast tungil
ja kassa lõhkimine kuni pungil!
Kui teie kunst täissaali tagada
ei saa, mis siin siis maid veel jagada!»
«Täissaali? Palgake siis öölokaali
see daam, las täidab teile sealset saali,
kuid muusadele kuulub siin see paik!»
Ta hakkab kurjalt suuga puhelema,
just nagu oleks keelel paha maik,
ja paneb puusa käed. Peab muhelema
direktor, sile, isalik ja paks:
«Noor sõber, kunsti mõõdupuid on kaks.
Üks — õige, õilis, tuttav suuris joonis:
see umbes see on, mida kaitsete.
Kuid saja aasta pärast maitsete
ja näete kõike hoopis teises toonis.
See teine mõõdupuu on praegu eos,
ta norme veel ei lahka ükski teos,
kuid ometi ta sinder tunda annab
end juba kõikjal — kõikjal ta on ees:
poiss kriminulle koolikotis kannab
ja neegri kõhutantsu naudib mees.
Ei ole mingi ennustaja mina,
kuid juba kassaseisust tunneb nina
(mis kassaseis on muud kui plebistsiid!):
must tantsitar on tulevik!» — «Kuid siit,
kuid siit, me Läänemere paeselt rannalt
ei ole midagi tal otsida!»
veel Ihastul on isu trotsida:
«Te võtke asja siis ükskõik mis kannalt —
vaid kõmu rahva siia kokku tõi.
Nad muigavad, ja raiskamata sõnu
võib öelda: häbi tunnevad, ei mõnu.
Hõim, kes veel eile kaerakilet sõi,
ei ela teie neegritele kaasa!»
Direktor naeratab: «Ei ela või?
Noh, Toomas-poiss, kas aru sest ei saa sa,
mis räägib siin see Dramaturgi-Ants?»

Sa ütle talle: kuidas meeldis tants?»
Jah, Toomas seisab samas lava taga,
seal nurgas on tal oma väike urg.
Kuid hämmastuma peab direktor Kurg:
mis on tal nüüd? kas äkki mees ei maga?
Et ta ei kuulnud, see on võimatu.
«Noh, räägi, möhkam!» Nõnda sõimatu
vaid ühelt jalalt teise peale tammub
ja vastuseks paar segast sõna ammub.
Direktor käega lööb, ei vihastu
ning võitjana poseerib Ihastu.

XII

Võiks öelda lihtsalt: elujõud. Kui palju
küll vanal jumalal on nimesid!
Sest alusmüürina peab usu kalju
veel ikka toetama neid imesid,
mis selgest arust üle ulatavad.
Kui päiksekiired lume sulatavad
ja hirmus rutt on suliseval veel,
kui lahti löövad sinilillenedupud
ja valged ülased ja kullerkupud,
siis elujõust me suurt ei räägi veel.
Kuid see, mis sellel öhtul mässas Toomas,
kes vaevalt enam ümbritsevat hoomas,
see oli tõesti mingi imejõud.
Selg vastu seina, nagu vajaks titsi
või mine tea mis toetusabinõu,
ta seisis, silmis ehmatuse õud
ja süda meenutamas mootorpritsi.
Just nagu Mambirima katarakt
ta soontes jahe eesti veri kohas,
umbjärve kogunedes teatud kohas,
mis loodud seks, et eeldustest saaks fakt.

XIII

Jah, armastus — see tuleb nagu varas,
kui olukord ja silmapilk on paras;
ta hüilib, kuni äkki saak on käes.
Ta tuleb viima (väga harva tooma),
ta paneb ahastama, ennast pooma —
kõik mured idanevad tema väes.
Oo julma võimutsejat! Vaese Tooma
ta võttis vangi nagu iga muu . . .
Eks ole, hirmus ette kujutada!
Kuid Pedjagi võib üle ujutada,
kui tuleb tormakas aprillikuu . . .
Kui nägemust ta nägi vaimus äkki:
Susannah Warr — must, valge põllega,

ja tema — traksides . . . Nad söövad käksi,
keelt kastes Allekoki õllega . . .
Siis, hammustanud suure tüki saiast,
ta räägib mesipuust ja õunaaiast
ja märgib: «Lõunaks oli maitsev supp!»
Susannah' näol on naeratus nii mahe . . .
Kõik on nii perekondlik, hea ja lahe . . .
Kui äkki ilmuma peaks Elmar Jupp,
siis hõikaks Toomas: «Üür!» Ja asi tahe.
Susannah aga, tehes talle pai,
ehk sosistaks: «No nüüd see tudeng sai!»

XIV

Taas laval seisab tume tantsijanna,
nii kohutav, nii kütkestav ja kõhn,
ning rahu meie Toomale ei anna
ta samm ja naeratus ja higilõhn.
See lõhn! Kui algul liiga metsik paistis
ehk Toomalegi tantsu kirglik sead,
siis, kui ta seda lõhna ainult haistis,
ei miski enam vaevanud ta pead.
Nii pidi olema: kõik liigutused,
kõik puusade ja kõhu kiigutused,
see liiga lahkelt paljastatud põu,
need läikivad kui mustast puidust õlad
ja džässi kummalised ebakõlad —
need olid õiged kõik.

Tõe võlujõu
see neegritar on teatrisaali toonud.
Euroopa! Viirastus, maailmast kao,
kui võlujoogist ettenähtud jao
kord oled aimamata sisse joonud!
Näe Toomast seismas — toeks on talle sein,
üks mõte vaevab teda nagu paise:
«Pean kätte saama selle musta naise!»
Kas, valged emased, teid ootab lein?

XV

Kes seda uskunuks küll Elmar Jupist:
ta tantsitarile buketi viis.
Kui teda nõökisin, ta ütles siis:
«Kuid pritsimees! Kas teatri tantsutrupist
ei ole küllalt siis va järrale!
Tont võtku seda inimkonna vaenlast!
Ta haarab lihtsalt roosid minu kaenlast —
need vastavat kuuüüri määrale,
ta möödaminnes mulle öelda jõuab
ja uhkelt garderoobi poole sõuab.
Kas pole sigadus! Kuid oli õnn,

et üürist maksid roosid vähem siiski . . .
Noh, käega lõin. Ja nõnda vana sõnn
mu roosid neegridaamile siis viiski.»
Susannah puhkas. Nüüd mulati kord
on klaveriga rahvast erutada.
Mis sest, et süda võttis perutada,
kuid Toomas käitus nagu ehtsaim lord:
kraenööbi elegantselt kinni toppis
ja hästi viisakalt ja vaikselt kloppis.
Ning siis? Oo Mosambiik ja Keenia —
talt roosid vastu võttis teenija!

XVI

Lõpp läheneb. Aplausi hirmus kära.
Direktoril on silmis rõõmusära,
las kõrval korrutada dramaturg:
«Kuid, härra Kurg, see on ju turg mis turg!»
Veel mõirgav publik lisa nõuab, käsib,
niikaua kuni tantsijanna väsis
ja loobub, naeratades laial suul.
Saal tühjeneb. Ja Aafrika aroomi
viib ära ventilatsiooni tuul.
Ei Ihastugi enam Kurge noomi —
ta keeleoskust sõbrad vajavad,
kes summas lava taha sajavad.
Susannah Warr kulissile end toetab
ja meelitusterea eest pilke poetab,
mis Antsu vere käima ajavad,
ja nii ta vaevalt ennast valitsedes
seal seisab komplimente salitsedes.
Nüüd tuleb katastroof! Näe: peos etüü,
sealt sigaretti võtmas on Susannah,
et valget pulka musta näkku panna, —
kust tema teab, et see on surmasüü!
Tuld igamees nüüd ulatada püüab.
Ta tänab . . . Mõned mahvid neelatud . . .
Sealsamas karmil häälel Toomas hüüab:
«Suits kustutada! See on keelatud!»
On jälle kindel kõik, mis oli ohus:
tõest tugevam on teenistusekohus!
Ja Tooma hingest kadus lummutis,
mis teda terve pika õhtu vaevas.
Ta rahulikult jälle aias kaevas
ja hoidis raha kodus kummutis.

EPILOOG

Kuid Elmar Jupp? Ja mina? Meie kired,
ma arvan, olid lõppeks ainult nired,
mis kosega ei võrdlust kannata.

Aeg-ajalt esimese suhu sülge
ju ikka kogus ka Susannah'ta,
ja asja filosoofilistki külge,
mis huvitas, kui nii võib öelda, mind,
võis vaadelda ka hoopis teisel baasil.
Vaid Tooma suhtes veel on õlleklaasil
see võim, et vahel ärkab vana ind
ja tunnikeseks avab keelepaelad.
Susannah ise? Sõda möödus ju
ja palju aastaid, kõik on hoopis muu,
on teised tähed ja programminaelad.
Euroopa? Mis me oma agulist
muud öelda võime kui «kes teab» ja «vist».

APPENDIX

Euroopa, lisan hoopis hiljem, samaks
ei ole jäänd; ehk tema aguliks
ka meie ei. On teine teema, miks
kõik muutub Aafrikamaks, Aasimaks
ja miks on kõik nüüd muutuma nii viks.

Kirjutatud 1956

Leebelt redigeeritud 1968

Vanamehed ja sõdurid*

I

el hilisõhtul, kui sõdurid tulid esimest korda, istus Vanamees taanlasest alevikaupmehega laua taga. Neil oli kolmveerandine «padaemand» ees, teine, «kaksikvennaks» hüütu, samuti kolmveerand ära, ootas truult lauajala varjus järge.

«Neetud sõda! ... Üldse kõik sittama moodi neetud!» mõmises Vanamees kiretul häälel ja kaunis tihti. See oli üks krõbe 1943. aasta küünlakuu õhtu, mil taevast oli tihedalt tähti täis ja Linnutee lundpühkiv sabaots segunes eemal alevi tulesilmadega. Vanamehe sõnu saatis rõhvakavõitu kämmal, pannes kõhuka «padaemanda», singi, leivakääru, sibulad, soolakurgid ning kellukataolised vaskpeekrid tant-sima.

«Võlgu lakuvad, kuramused!» rääkis taanlane Erik Johanson ehk Johanson Eeri oma.

Alevikaupmehe higipärleis nägu oli pikapeale ära väsinud, nõnda tõlakile valgunud, et teda, Erik Johansonit ehk Johanson Eerit, poleks küll keegi ristiinimene näkku tundnud, kui need kaks — Vanamees ja eit — ei mäletaks selgesti, et ta juba valguse surres nende tarre kobis, pudedlid kaenlas. Ent ära-unusta-mind silmad, veel poisilikud ning kaunis süütud, keskendusid kord mustavai küünealustel, kus kõntsarõoned olid eriti laiaks muutunud, kord, jah, mõistagi kõhukal «padaemandal», seepeale Vanamehe röötsakil hallpeal. Eeri silmis pesitas otsekui mingi rahutu sundus, mis ei lubanud neil kuhugi kauemaks tunnistama jääda. Ka high nõrgus Eeri näolt rohkem kui tavaliselt, siis, kui «padaemand» käsil ja «kaksikvend» truult järge ootamas. See punasetriibuline kotiriidest taskurätt, millega ta kogu aeg värgeldas, oli ilmatu suur nagu voodilina, oleks kõlvanud asja eest surnu juurde palgatud nutunaisele. Sedasi mõtles ka Eeri ise, aga see ei teinud talle põrmugi nalja.

Kas nad taipavad midagi? kartis ta, juues nõnda Vanamehest märksa tihemini. Aga puskar ei vähenenud. Ta on üldse visa vähenema, kui stiimulit pole, ja selle üle võib igaüks tunnistust anda.

Õeldakse, et inimesel ei ole mõtet häbeneda kaotatud kuulumist-nagemist, amputeeritud kätt või jalga, aga lõhenevaid mõtteid kui äraütlemata suurt kuritegu püüab ta ometi, maksku mis maksab, võoraste pilkude eest eemale nihutada. Pole siis imestada, kui Erik Johanson alevist istub Vanamehe pool, istub otse tema vastas ning mõtleb: Kas nad taipavad midagi? Võib-olla on neile kõik selge, nagu see on selge teistele

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1967. a. novellivõistlusel II preemiaga auhinnatud teos.

ümbruskonna inimestele, ja nad usuvad seda, nagu usuvad teised, kes temast, Eerist, enam aru ei saa? Ka poisi ema on nüüd nende killas, kes oskavad teda, Erik Johansonil Möenilt, üksnes vihata, miks siis mitte Vanamees ja eit, need kaks kõige kaugemal alevist, kes peaksid elama kuulujuttudest?

Arvabki Vanamehe Miili külalist mõistvat, kui oleks Eeri, aastates vanapoiss, veel mingi solkimata ning neitsilik allikas — või jõgi, millest mütaga kalu ei püüta. Surmkindlate prognooside meistrina jälgib ta mõnda aega põnevil, kuidas Eeri ära-unusta-mind silmad, veel poisilikud ning kaunis süütud, siia-tänna pöörlevad — tõde, mis vajab seda enam tähelepanu, et alles nädalat paar tagasi selles majakeses küll midagi sellist ei märgatud; kuidas tugev, laupäeva õhtuks miskipärast raseerimata lõug upub lühikese kaelajuurika tõttu otse väljaveninud pulloverikaelusesse, mille siseserv — essus, sa vaid viila! — on päris pigitatud kohe; kuidas metsakohin «padaemandast» üksnes hingamisi väheneb nagu raisatud armastus... Selge, et piinleb, on Miili arvamine kõigutamatu, ja veel selleski, et pärast seda, kui ta vardad Eeri kampsunist välja sai, pole seda pestud. Muidu tohiks küll öelda, et Eeri on igati tubli ja puhas poiss, mitte sinnapoolegi nagu enamik eluõnnest ilmajäänud liisuvendi. Vanamehe Miili jõuaks Eerit kiita, sest ta pole ealeski sõnadega kitsi olnud, aga praegu ei või ta seda teha, sest Eeri pulloverikaelus on otsekui pigitatud ja tema ära-unusta-mind silmad näikse terava valu käes põlevat, mis teatab, et ta ei saavuta neile kunagi rahu ja süütust, mida ta ka ei teeks või tahaks. Aga Miili jääb oma surmkindla prognoosi juurde, et mõelda nõnda:

Ons ristiinimesel ka arunatukest peas! Omal peakolu hiilgab nagu randlase silgukoorem sisemaale jõudes, aga sellest ei ühti! Võtku ometi noorik majja, ja asi kamskuut, nagu Vanamees ütleb. Nooriku võtmise kohta ta seda, tõsi küll, ei ütle, aga ta ütleb kamskuut, ja see pidada tähendama, et elamine on tipp-toppp, mured murtud nagu piimahambad. Eeri jo muidu tark poiss, kõik maailma otsad läbi rännand, ja kui togida paras nael igasse maailma otsa, kus ta käinud on, siis koo kas peenikest särgi- või inglisriiet. Aga seda ta ei mõista, et kamskuut tähendab hea, ja Vanamees pole sugugi seda sõna oma rumala peatohluga valmis mõeld, sest Vanamehel ei läigi ta nõnda nagu Eeril, vaid on karvane nagu vanapaganal, ning sarvigi lasi mõnikord asja ees, teist taga pähe teha. Olgu kuidas on, kamskuut tähendab igal pool hea, ja tähendab seda ka siis, kui leivad ühte kasti pannakse, sest elu tuleb elada inimese moodi. Milleks ennast nuhelda, tule taevas appi?! On sõjad ja puha, elu lööb niigi viilikirjad peale ega kasuta alati selleks looja poolt nõnda ettenägelikult valmismõeldud krunti...

Eerile ütleb ta lausa, et too peab nooriku võtma. Kus see sedasi kõlab! — Keel ei loksus suus iseenesest, kui tal särtsakat elujõudu taga pole, taipab Eeri õigel ajal muiata.

«Poissmehel priius, naisemees on tihti riius!» nähvab Eeri laulvalt vastu, aga kõri tõmbub tal seejuures krampi. Eit ei tea sellest midagi, nagu ta ei tea Eeri iseäraliku olemise tõelist põhjust. Ma ei mõista, mis minuga on, mõtleb alevikaupmees tõsiselt imestades, kui ta kõris nagu pähklitange tunneb. Rumal heldimus. Vist viinast. Lähen veel enne lõppu ogaraks. Lõppu? Aga eks siis ole lõpp kergem, kui ogaraks lähed.

Erik Johanson Möenilt neelatas valjusti, püüdes pitsitavat tundmust tagasi suruda, nagu oleks neelutorust alla minnes salasoppe, kuhu iga-sugused kõripitsitused läkitada-matta.

Sedaaegu jõuab Vanamehe Miili järeldusele, et see priius pole nüüd küll tea mis kelkimise väärt. Teine asi, kui Eeril käo kombes... Aga ei!

Eeri lõobiks veel. Aastaid korratud vastused tänini hambuni relvas- tusena varuks, ent täna tuleb tal muud ette. Täna on temaga teisiti ja ta ei vabane narritamisega mõttest, et kord elus võiks ju ka sellelaadilisele meeldetuletusele nagu kord ja kohus vastata. See mõte rõhub küll Eerit, aga ta on isegi rõõmus, et see talle pähe tuli. Miks ka mitte? Ent niipea kui ta rääkima läheb, hõivab mõtteid ja keha pöörane erutus, millest ta kogu õhtu jooksul ei suuda vabaneda. Selle kütkes on kaunis rahuldav olla ning Eeri ei hakka midagi teistsugust tahtma. Eks ole ju nagu Siraki tarkuse raamatus: «Kus ep ole aeda, seal raisatakse põllu wili ära; ja kus naest ep ole, seal hulgub inimene ja ohkab.»

«Praegu käib sõda, Miili-maadam,» ütles Eeri. «Aga kui sõda lõpeb, kui unteritest pole meil enam essugi, eks siis ole aega valida... Ilusa võtan. Rõõsa nagu Mäeküla koor ja juuksed peavad tal olema nagu ing- lil, nagu... Somaalimaa kohvioad...»

«Inglitel ikka valged juuksed...»

«Maitseasi. Igatahes ilusa võtan. Prinkide reitega.»

Jõudis see Eeri huumor lõpukorraks. Tuli rüübata tubli sõõm puska- rit, silmad vidus. Ja kui viin oli läbi käinud, vaatas Eeri juba veidi rahu- likumalt Miili kraasilistele, mis olid koheva virnana õlgedest kübara- kartongis. Miks just Somaalimaa kohvipruunid? Aga ta oli kord sedasi öelnud, ja polekski nii imelik, kui see mõte jääks, sest poisi emalgi on seda värvi juuksed.

«Või ilusa?» mõmises Vanamees.

«Prinkide reitega?» kordas eit ebalevalt, et naeratada omaette helki- vatele kraasipiidele, mis uutena kurjalt villa katkusid.

«Miks ei?» õigustas Eeri. «Ma täidan kohust. Inimesi kutsutakse alati ilule lähemale, seda maitsema ja looma... Mina luua ei oska. Eks ma siis maitse!»

«Või ilule?» naeris Vanamees kõlatut naeru. «Ja nad tulevad... need i n i m e s e d...?»

«Sinagi oled inimene.»

«Mis mina... Mina olen vana mutt! Pime mutt. Sest üksnes pimedad saavad seda rahumeeles kannatada, mis praegu päeva käes sünnib.»

«Eemal oled sa tõesti,» tunnistas Eeri. «Et sinu juurde jooma tulla, peab jõeohuse janu olema.»

«Eks siis pritsime kahepoolseid,» ütles Vanamees, aga ei olnud jõe- hobuse janu kummalgi.

«Nõnda, et pole naisevõtuga kiiret...?» pöördus Miili vana jutuotsa kobama. «Parem vaata kah ise, mihuke sa oled. Lohakas aastates vana- poiss! Arvad sa pärast sõda veel korralikku naist saavat? Nirutud kassi saad! Lapsega tüdruku — neid ju nüüd küll ja küll. Prinkide reitega neiud hüppavad sõduritele kaela, kui need tagasi tulevad, sest nemad on kangelased. Aga sina... sina...»

Ning Miili kraaside igapäevases raginas on kibedustki. Kust ta seda võtab? Kas Lepiku Maie toodud kõhualusevillast, mida on küll ohrtrasti tuhaleelises solgutatud — kauem ei võinud, ära sööb —, kuid mis on ikka veel pankas ning kusekarva kollane? Oli kah Maiel aru säärast villakraami tuua, vähemalt häbenema oleks pidanud. Aga ei! Muudkui mustlast: et Miili-tädi, ole pai, kraasi ära! Maiel polevat aega, mees läheb metsatööle ja käpikuid hädasti vaja. Küüti söites võtnud ohjad teise paari läbi, hea, et märtsis enam küüti ei nõuta. Kuid mine tea, nüüd

ju igasugused valved ja puha. Kardavad. «Nojah, ma siis lippan,» lõpetas Lepiku Maie tookord. «Lapsuke-maimuke Virve-viisike jäi magama, teeb ärgates kohe märjaks — ta meil selle peale meister, et kohe märjaks...» Muidugi, muidugi — nagu Miili-tädi kraasimise peale! Eks temal ole need va terved näpud, et seda Lepiku Maie sõnnikut raspel-dada! Nõnda on siis Miili kraasides kibedustki.

Seda ta kuulis nüüd küll, kui Eeri kaunis ükskõikselt sõnas: «Hea-kene, Miili-maadam.» Küllap sai seekord kiusukarikas kuhja peale, aga Eeriga on sandisti küll. Ei austata teda, pörgulist, enam. Püüab preemia-punktide eest suhkrugi välja anda, kuid vastutasuks saab aina laimu ning põlgust.

«Kuda nende inimestega jääb?» pärib Miili. «Ja iluga?»

«Inimesed... on inimesed, mitte loomad. Peale inimese enese ei saa keegi olla humanist.»

Vanamees ei taipa päris selgesti, mida Eeri öelda tahtis, sest Erik Johanson Mõenilt oli käinud kõikides maailma otstes, ja kui need omavahel ühendada niielõngadega, siis koo või peent särgiriidet.

«Mis selles siis kentsakat on?» küsib Eeri võitlusvalmilt. «Sõda ei hävita ilu mõistet, Vana! Mina küll tahan seda uskuda. Kõik jääb alles, ja mis alles ei jää, see luuakse uuesti, sest inimesed vajavad ju ilu. Sõda ei kesta otsapidi igavikku.»

Vanamees kergitab väsinud lauge. Hall räsujuus kleepub laubale, silmad, mis nende alt alevikaupmeest seiramas käivad, on juustega ühte karva, veidi terasema läikega ja sugugi mitte kainelt sõbralikud: päris tõsi, ta võib kihama minna nagu suhkruvalus õlu.

«Kuule sa, Eeri-poiss!» ütleb. «Räägid nagu must mees tõrre sees. Sa jälle... noh...»

«Filosofeerin, tahtsid öelda?»

«Just-just,» naerab Vanamees taas kõlatult, peaaegu tahtevabalt, kuid ta naer katkeb järsku. «Justament seda — vilosoveerid! Viloosus oled, mitte mees... No leidsid alles aja!»

Viimased sõnad heidab Vanamees oskuslikult süljega tuhaauku.

«Jumalavallatu!» tänitab Miili voodiservalt. «Vaata sa! Suu mingu sul kärna!»

«Põrandale ei saand, ise pesid ära...»

«Reduta aga, reduta!»

«Kui meie ümber on pori ja ebaõiglus, ei tähenda see, et seal külitama peaks,» lausub Eeri tusatsedes ja hakkab piipu toppima. Tema rasvased käed värisevad.

«Äh, külitame kõik!»

«See pole tõsi!» hüüab alevikaupmees.

«Mis sa karjud?» tuleb Vanamehelt. «Istu paigal. Ega sinagi ingel pole. Kallad tilga õli kaevu — kogu vesi mokas.»

«Ärimehed pole kunagi inglid, eriti nüüd.»

«Mis sa siis arvad? Sina aga oled tobe.»

Erik Johanson noogutab tummalt ja kummardub piipu läitma.

«Ära pane teda tähele,» ütleb Miili. «Esiialgu hakkab talle pähe, pärast annab järgi.»

Eeril oli lühikese kõvera varrega raske piip, sugugi mitte Hollandi päritoluga. Sealsed piibud on sulgkerged, peened, lumivalged või helesinised või jälle roosad nagu vastündinu kannikad — ning sirge varrega. Eerile sellised ei meeldinud, ehkki ta arvas, et ilmatu pikka sirget piibuvart võib talvel ranna paljastel luidetel rebasejahil olles hõlpsasti

püssivarda ette pruukida. Johanson Eeri piip oli läikivmust, lühike ning raske nagu Setši kasakatel, ja pidi vist igati ebameeldiv olema, sest ta rebis omaniku suunurga kagusuunas alla. Seetõttu kandis Eeri tahtmata mingit arlekiinimaski, mis tema senist elurõõmu üksnes väliselt hävitas. Sellest teadlik, pigem ehk kirgliku piibutossutajana, rippus too seltsiline alati alevikaupmehe vasakus suunurgas, varjates enda tekitatud viga, nagu seda inimesedki teevad.

Nüüd otsib Eeri oma piibult abi. Kambri sigines vaikus. Ainult vanalt kõutsilt, kes ööritas sügava kiindumusega meeste jalge ümber, tuli murretut ja ühetasast laulukõrinat. Ta kuulus siia, meesperre. Ja võib-olla just seepärast ilmutas ta vabameelsust: kraapis vigasest lauajalast tuult, rebides ahtad, aga teravate hammastega lõuapärad naksatusega lahti, mõnutundest aetuna küüsi sügavamale ja sügavamale koitanud mööblitükki surudes.

«Kött! Va mädand! Hiired söövad või silmad peast, aga tema lõhub mööblit!»

Nojah, nüüd tulid pahandused külakuhja, sest igaüks ehmatab, ja siis lähevad kõik asjad ümber ja katki. Vanamehed tardusid hirmust, kuuldes järkeootavat «kaksikvenda» kolksatamas. Sa mait! Oligi triumviraadil lõpp: kass ei pakkunud enam oma tundeid ning poolehoidu, kuna ta hingepõhjani solvus; mehed poleks temast suurt hoolinud nagu varem, kui veel lootust oli. Ja nuhtlushirmust kasukat võdistav kõuts pages keravälguna soemüürile, jäädes luurama lõpnud kesikust vaaritatud seebilaari taha, kus ka õelusega laetud fosforsilmad paratamatult kinni vajuvad. Aga unes näeb ta, et on kambri, kus paarikümne laua taga istub parkümnend vanameest, ja ühegi lauajala taga pole ühtegi «kaksikvenda», mis võiks ümber või katki minna. Kõik vanamehed on paljajalu ja nende varbavahed lehkavad lakkudes ühtemoodi.

«Terve!» pomises Vanamees, kes oli ähkides «kaksikvenna» järele kummardunud.

«Need on väärt pudelid,» ütles Eeri. «Ei need katki lähe, löö või sirbikillule hambaid peale või tee puntimistööd.»

«Kaksikvend» sai aukoha laual ja nüüd kuulati Miili kraaside teravat ragistamist. Kell tiksus üks-kolmat, see vana petis, aga tema tiksumist pandi alles siis tähele, kui Miili tõmbas hinge või uue kraasilise jaoks võttis villu. Lambiõlisse kastetud tiivasulg värises tema käes ja Eerile meenus põlev kanala, mida ta sõja algusaastail oli näinud.

«Neetud sõda...» pomiseb Vanamees. «Sittama moodi neetud...»

«Ütle sina, Vanamees, ütle mulle, mis kurja sõda sulle on teinud, ah?»

Erik Johansonile Möenilt torkas pähe, et ta on kogu elu olnud Robinsoniks, kuid sellist rahu, mis neil vanadel siin tagaheinamaade rajal valitseb, pole ta maalt ega merelt leidnud. Siin pole ühtegi purustust, isegi kaskedel pole heinamaal mürsukilde mahlarenniks.

«Kurja? Et mis kurja?» osatas Vanamees. Ta raputas röötsakil hallpead, kibeduse tõmblev laine põskedel.

«Egas sõda mulgi mõöda kintsusid alla nirise. Ma pole — hani! Või... arvad sa seda, Eeri?»

«Ei, ma ei arva midagi,» lausus alevikaupmees peekreid täites. «Ma mõtlesin, et sul on siin nii vaikne...» Kogu õhtu jooksul polnud Eeri nõnda kärmas viina ning sõnadega. Arvaku Vanamehe Miili veel, et märjuke väheneb hingamisi nagu raisatud armastus! Midagi pole raisatud! Ammukski tänane õhtu. Ent Vanamees sumises häiritud mesipuuna edasi:

«Inimesi tapetakse, aga sina, poiss, ajad täna päris pahna ja suitsu suust välja nagu laadaveiderdaja. Keda sa sellega ää võlud? On sul aganad peas? Või eided? Aina rehkendad ja rehkendad. Võlgu, võlgu lakovad!? Küllap see kuulub ilu juurde . . . Eks sa ise tea . . .»

Vanamees liigutas puiselt, et rüübata kellukataolisest peekrist, et kummutada see juba kord tilgatumaks. «Kas lendva-lits löi läbi?» küsis ta pilgates. «Ajad raha kokku ja peidad ennast kusagile ilusale Kaprile . . .»

«Mul ei ole vaja peita,» ütles Eeri. «Ei Kaprile ega Kapri taha.»

«Eks sa ise tea. Heas kirjas sa meil enam pole.»

«Tean seda,» ütles Eeri. «Tean iga päev leti taga, tean uneski.»

«Mis sa siis, kurat, mängid!»

«Vanamees!» ütles Miili vahele. «Ärge te mul turritama kippuge, mehesugu.» Miili tundis oma Vanameest. Kunagi oli Vanamees kakelnud. Ta oli olnud maadleja ja murdnud käeluu, mispärast Miili, lapsega tüdruk, ta üldse kätte sai. Vanamees ise arvas alati, et Miili-tühi ei oleks temale ligi pääsenud, kui mitte see «makaron poleks pindu ajama hakanud».

«Olge mureta, maadam,» naeratas Johanson Eeri lepitavalt.

Vanamehel on tuline õigus, mõtles ta. Seda ma tahtsingi teada. Olen markitant, kel õnneloosiks sõda. Sõjas peab markitant olema nagu kala vees, nagu omas kodus. Muud kodu sul polegi . . . Hea küll, aitab irooniast, see ei muuda midagi. Tegelikult pole ma kedagi reetnud ja minu ainukeseks varanduseks on must kitseniru, see kahe tissiga lojus, kes ei lase end võorastel lüpsta — kohe tagajalgadel püsti ja seina mööda üles! Isegi eite pole mul. Imelik on üks — miks Vanamees mind talub? Miks ta mind välja ei viska? Kardab? Siis poleks ta Vanamees, mõtles

ERIK JOHANSON MÖENILT

Koloniaalkauplus, kus Eeri müüs, asetses otse alevi südames. Väheses kauba tõttu olid peale katusekambri ja sirmiga eraldatud köögi Eeri valduses samuti kaupluse tagumised ruumid, kuhu mõnikord Eeri sõbrad, peajasjalikult küll viinasõbrad, kokku tulid, nõnda et neli-viis vahavärvi pleksiklaasiga kaetud lauda nagu mõne trahteri moodustasid, kui Eeril tööpäev läbi ja luugid valguskindlalt suletud. Heal sõprusel olevat rohkem hinda kui laevatäiel puskaril, aga selles majas oli küll nõnda. et Eeri viinal, millega ta hangeldas, oli sõprusest kaunikesti rohkem väge ning võimu, sest tema see sõpruste kooshoidja oligi. Toolid oli peremees laudade juurde ise pununud, mispärast ta palus nendega viisakalt ümber käia, sest enda punutud toolid on ikka midagi muud kui poekraam. Peab ütleva, et nii punumist kui tislertööd Eeri tundis ning austas, ja küllap oli ta seda mujal varemgi teinud, sest ega kohe nii häid toole saa, millele alevikaupmees oma sõbrad istuma seab. Jah, sõnaga kõik selle, mis Eeri poole sisenedes näha oli — kirjeldatud lauad, toolid, tema magamishari, aga ka kaupluse osas kaks letti, üks majatarvete, riide ja muu puid-padi tarvis, teine, samuti pleksiklaasiga kaetud, et parem kassida oleks, toiduainete tarvis —, olid Johanson Eeri tõntsakad sõrmed lihaliikuks muutnud.

Eeri kauplus asetses maanteede lõikumisel, postkontori vastas, ja nagu meil kombeks, mitte kaugel kirikust. Karjase elamine paistis siia üle valge kivიაia, oli põlispuude all, koja allapäikest oleva seina taga. Uued alevivõimud viibisid seal sagedaste külalistena. Eeri tundis juba algusest

peale kahjurõõmu: küllap saabub see päev, mil karjase «prantsuse kelder» umbatraks jääb, mil ta lööb unteritega viimase klaasi originaal-benediktiini kokku, tehes seda nende võidu nimel, ja kui ta just veest viina õnnistada ei oska, siis saabub veel päev, kus unterid tulevad üle tänava, otsivad Eeriga kontakti, istuvad tema pununud toolidele, mis muidu lihtsõdurite päralt on. Ning tema, Johanson Eeri Mőenilt, ütleb neile, nagu kõigile oma klientidele südamele paneb, et nad tema mõõbli-ga inimlikult ümber käiksid, sest ta löi kogu selle värgi tõntsides näp-pudega ega kannata pealt vaadata, kuidas seda asjata lõhutakse.

Ja see päev oli ootamisetagi saabunud.

Sestpeale istus Eeri kindlana salaviinamüüja ohtlikul troonil, väanas oma paksu keha ja täitis trehtliga külaliste anumaid. Sõduritele võib sõjast küll saada, viinast aga mitte kunagi, sest kuni on sõda, millest on küll saanud, peab viina veelgi rohkem olema.

Erik Johanson Mőenilt vihkas sõda nagu iga teine, vihkas ka siis, kui sellest juhtumisi kasu sai. Niisugusest närusest kasust oli võimatu elada, kuid ta ei jätnud oma tegevust, vaid püüdis selle varal sõpru leida, mis üsna kasutu oli, sest isegi nende lahkudes, keda ta austas ja oma tõelisteks sõpradeks pidas, kes tema olukorrast ja meelenõrkusest pidid aru saama nagu apteeker Kliimann ning mõned metsakohustuslased ümb-ruskonnast, tundis ta ennast veelgi üksildasemana ning äratõugatumana kui varem. Ta ei hoolinud sissetulekust, mida nii ohtlik tegevus ja viina kokkuostmine metsataludest oleks pidanud õigupoolest andma, vaid joo-tis peale metsakohustuslaste mõnikord isegi sõdureid muidu, mida ta siis ainult purjus peaga kahetseda võis.

Oli jälle õhtu, mil metsakohustuslaste reed seisid Eeri hoovil, märsid pooltühjadena valjastel. Eeri täitis lugupidamisega väsinud töömeeste klaase ja väntas grammofoni.

«Jooda neid, jooda,» sosistas keegi jopiga mees, kes oli teistega koos sisse astunud. «Mitte meile, aga sakslastele on sooje sarvi vaja!»

Eeri piidles teda.

«Mul teeb veel viisteist tihu,» rääkis üks metsakohustuslane nende kõrval, hoides klaasi tõrvast mustas peos.

«Eberti naine jäi puu alla,» ütles teine. «Rinnakorv olevat sees.»

«Siis ta enam ei jää.»

«Ka Ebert teadis seda, ega ta muidu Võigu ja reega otse rongile vastu ajand. Räägitakse, et naine olnud tal rase, ootasid esimest...»

«Mis ta sellest hullumeelsusest sai?» küsiti.

«Peab siis midagi saama, kui enam midagi hoida ega päästa ei ole?» vastas metsakohustuslane kibedalt ega unustanud seekord klaasi.

Aga mitte kõrvalt kostev jutt ei käinud Eerist läbi.

«Mis...?» pomises Eeri. Ta ajas oma tõntsaka kaelajuurika õieli, võt-tis isegi piibu suust. Heliplaat slaagriga jooksis valjult kääksudes maha. Keegi püüdis seda seada, aga ei saanud masinavärgist jagu.

«Pane mängima,» ütles võõras.

Eeri pani. Hall talvepäev oli teda vist petnud?

Aga ei, mees räägib:

«See on ainus, mida sina teha võid, vana paks. Oleme sulle mõelnud, aga sa leidsid ise lahenduse. Targasti tehtud... Pitsike pole kurjast?»

«Ega ta, sindrivaim, jah...»

Eeri kallas võõrale «midagi paremat», kallas endalegi. Nad klõksutasid klaasid hooletult kokku, nagu poleks neil klaasidel rohkemat tähtsust

kui teistel, mis Eeri pool õhtu jooksul ära juuakse, et siis sõnatult lahkuda.

«Mida sa tahad?» küsis Eeri.

«Seda, mida ütlesin . . . Võta siis kokku, peremees!»

Võõras ei vaadanud talle kordagi otsa, tühjendas klaasi, asetaskäega lauanurgale, maksis nagu poes, aga see «Võta siis kokku, peremees!» ei tähendanud enam laialiveerevaid okupatsioonimünte, vaid tähendas, ehkki Eeri seda kohe ei taibanud ja vimma kiskus, raske talvise päeva lõppu. Aga sel õhtul sulleb ta enne ärklikorrale minekut kaupluse või baari — nüüd vist baari — hoopis teistsuguste tundmustega, ning kui ta tallis musta kitse lüpsab, nutab ta selle rokasesse habemesse.

Nõnda toimis Eeri sel saatuslikul päeval, mis ta uute kahtlustega täitis. Ta tahtis võõra veel palju küsida, kuid too tegi juba minekut. Lauale nõjatunud alevikaupmees kuulis, kuidas ta hoovi viivas esikus viimast šlaagrit ümises, seda, mis jooksis maha, kui Eeri polnud temast veel aru saanud. Eeri arvas, et jopimees on alajaama mehaanik, kuid ta polnud kindel, sest oli viimast ainult korra mõõdumisi näinud. Eeri ei sõandanud metsakohustuslaste käest pärida, kelle reel ta sõidul oli, sest parem oli üldse sellest asjast mitte midagi teada-taibata. Pealegi käitus võõras nagu tõbras, mitte aga külaline; vastik oli vaadata tema lauale visatud raha. Küllap kõõritasid ka Eeri sõbrad seda teatava eelarvamusega, sest nad valmistusid ühtejärke lahkuma, nagu oleksid nad midagi tegemata unustanud. Kõik klappis, ainult see raha mitte, sest nõnda öeldi Eerile otse näkku: «Võib-olla sa teed küll midagi, mis meile kasulikuks saab, aga me oleme sinuga alati tasa!» Eeri saatis mehed trepile ja vaatas, kuidas need kitsas hoovis ringi keeravad. Kui viimane külamees hoovist välja sõitis, põõnatas ta värava ning silmitses veidi aega naabermaja ärklitõa punakalt valgustatud akent, lapse ja naise siluetti, mis seal toimetasid. Seepeale läks ta rusutuna tühja kaupluse tagaruumi, et süüdata kustunud piip. Kusagil seina vahel, poe osas, piiksatas hiir. Raha oli lauda mööda laiali. Eeri sülitas. Ta istus kolmejalgsel troonile, mis tal muidu leti taga oli, pööras poole rasvunud kehaga ja väntas grammofonivedru katkemiseni üles.

Hiljem ta püüdis mõelda, et võõras ei läinud talle üldsegi korda või siis ainult niipalju, et viis oma teguviisiga kirjeldatud õhtul viimased Eeri sõbrad, aga nõnda ta nüüd ometi toimis. Ja oli, mida anda, kui sõdurid otsima tulid. Arvate, et Johansonil Eeril kerge oli? Kõik paigad, mida selle tähe all tunti, kuivatas juba esimene okupatsiooniaasta; ise ta nad lõi, ise ka kuivatas. Kuid Eeril leidis seevastu ikka midagi, otsekui must kits, ainuke koduloom, keda alevikaupmees pidas ja väga armastas, oleks päevad läbi piimast sootuks kangemat lüpsnud.

Viimastlõppu jooksis metsakohin, mida sai muretsetud metsataludest. Eriti hästi teadis neid asju apteeker Kliimann, kes küsis õhtuti, kas Eeril ehk juba nappus kätte ei tule. Tal pidi omal seda va meditsiinilist olema, aga ikka meeldis talle Eeri poole tulla, sest üks olnud ju Eeriga nõnda, et ta torkas mõnikord suusad alla ja pörutas jälle Vanamehe poole, nagu muutuks seal viin magusamaks või nõnda. Vanamehega olid nad tuttavaks saanud sedasi, et Vanamees oli kõige umbusklikum ostja poekraami vastu, ja ega Eerigi seda vähest suisa kiitnud, mis kaartidega välja andis. Apteekriga polnud mõtet külmas kaupluse tagaruumis istuda, seda ainukest sõpra võttis Eeri üleval toapugerikus vastu, ning vana Kliimann, kel oli raske treppidest käia, ei põlanud toda peadpööri-

tavat taevatreppi, mis Eeri enesesse sulgenud lahkuse ja metsakohina juurde viis.

«Saarküla Andrusel peaks olema . . . Tead, kus Saarküla asub? Püüli-veski juurest keera alla,» juhatas apteeker.

«Eks ma ükspäev käi ära,» arvas Eeri.

«Kindlasti kohe!» ütles apteeker Kliimann, pilgutas silma oma kuld-raamide taga: «Kõik allikad pole omad, aga tankida võib neist ometi.»

«Minul on peaasi äri,» ütles Eeri sapiselt.

«Äri, ikka äri, kuidas sa muidu sakslastel sarvi soojas hoiad?» muheles apteeker Kliimann ja tundus Eerile tolle võõraga sedavõrd sarnane olevat, et alevikaupmees isegi võpatas.

«Muretsed minu äri eest liiga palju, hea proviisor!» ütles Eeri vähese naljaga kahasse.

«Minu töö ei vaja nii suurt operatiivsust,» vastas apteeker Kliimann.

«Kokaiin ja preservatiiv pole mingi probleem.»

Eeri rassis mingi tunnistamatu lõbuga, et oma salaäri laiendada, kuigi alevirahvas mõtles: mees teab, kust löikab! Operatsioonid salaviinaga olid tublisti hädaohtlikud, aga Eeri toimetusi ei märgatud suurt, sest mida Eeri tegi, oli ainuüksi sakslastele keelerõõmuks. Saarküla Andruski sai küllastatud. Kui Eeri rahapunga lagedale tõi — aga ta ei teinud seda enne, kui plekk reel —, naeris metsatalu peremees laia: «Sinu šeff maksis ette! Jumal keelab seda pattu, ehkki mul raha vastu . . .»

Ta ei lõpetanud. Aga Erik Johanson Mõenilt oli mõistnud nii seda kui teist.

«Kurat!» turtsatas Eeri solvudes nagu tookord, kui võõras oli raha lauale visanud kaupluse tagaruumis, mida Eeri pidas nagu pühaks paigaks. Seal võis ta kuni võõra tulekuni sõprade vastu helde olla, ärist ning maailmamuredest eemal viibida, sest kaupluse tagaruumi jõudnud maailmamured olid oma reaalsuses väsinud — see oli nagu metalli väsimus. Sedapuhku oli tema hingeuhkusele järjekordne teotus, ent õhtul apteekri vanadesse tarkadesse silmadesse vaadates minetas ta selle hõlpsamini kui esimesel korral, kallas klaasi ja ütles: «Saarküla Andrusel teraviseks, muidu muutub viin veeks.»

«Kõik allikad pole omad, aga tankida võib neist ometi!» kostis apteeker kavalalt.

Ning Eeri pidi mõistma, et maailmamure ja see kummaline äri, mida ta sestpeale ajab, on temas troostitult seotud.

Kolm sai neid metsakutsikaid, kes talle kallale tungisid, kolm paari teravate puremishammastega lõugu, kolm paari näljast pigem leebuvaid kui kurje silmi. Tulid teised läbi noore haaviku, astudes üksteise jälgedesse, ühel nõul, nagu üks mees; nagu inimene, kellel pole kõik veel ükstapuha. Noh, Johansonil Eeri Mõenilt, sinu tunnike on lõõnud, mõtles mees reel, aga imekombel ei meenunud talle ühtegi palvesõna, ei metsapenide ega muu vastu, ei usklikku ega ebausklikku, ja ta vandus. Hundid kuulasid, kuidas mees vannub; pea viltu, kuulasid nad tema kangeid sõnu, jahedaid ja keevalisi, lõristades kannatlikult, kentsaka naudinguga, nagu tunneksid nad saagist suuremat heameelt — heameelt sellest, et Eeri nendega nõnda rääkima vaevub. Küllap polnud nendega ükski inimloom korralikult rääkinud, nii suurtes ja väikestes metsades kui nad ka kolanud olid. Ikka visati tina silme vahele või pöörduti jumala poole, mis metsapenisid põhjendatult väga imestama võis panna. See siin aga vandus, ja nõnda oli kontakt loodud.

Hobune kippus pehmes lumes komistama, otsekui oleks metsaalune

salakive täis. Viimaks nõksatas ruun esimestele põlvedele, nagu võiks tema toitmise üle nuriseda. «Soo?» imestas Erik Johanson reel. See oli ka märguandeks huntidele — nad tulid. Sugugi mitte sööstes, vaid rahulikult nagu varem läbi haaviku. «Soo?» kordas Eeri, kes oskas karta ainult hobuse pärast (ruun oli laenatud). Ta pistis käe vaiba alla, kus viinapleki juures heintes hakkas pihku vana kolmetahuline tääk, mida sai kasutatud jäätunud ree puhastamisel, ronis maha ja astus suitsete juurde. Hobune oli endiselt põlvili — ta ootas. Surma? Ta teadis seda; siitkandi hobused teadsid seda varsaeast peale, kus temagi teisiti. Eeril polnud aega loomaga jändamiseks. Tääk püsti käes, varrukas rullis, silmitses ta kiskjaid, eriti nende silmi, kus oli veel omajagu nõutust.

Ja siis see juhtus. Mees oli kuklal tundnud kogu aeg hobuse sooja hingeõhku, mis oli kui palve. Ja hobune teadis ka, millal nad hüppavad. Loomad mõistavad üksteist paremini kui inimesed. Kuid võsavillemid ei jõudnud soolasambaks tardunud ruunale ja teda kaitsvale mehele kõrri karata, sest pidev automaadivalang niitis neist kaks lumme, kolmas põgenes karva suitsedes otse loojuvasse päikesesse. Punane lobjakas pritsis siplevate metsapenide lõugade vahelt laiali. Üks huntidest oli hammustanud oma jalga. Eeri mõistis tääki rekke visates, et tuleb koguda julgust apteeker Kliimanni tarkadesse silmadesse vaatamiseks, sest see on ainus, mis talle tema tegelikkuses lubatud on. Nagu selle lepingu kinnitamiseks heitis ta ka ühe võsavillemitest reele, et teda kodus nulgida ja tõsisemalt järele mõelda.

Ühel öhtul kõmatas plahvatus alevi idaserval asetsevate garaazide poolt. Klaasid värisesid, kõrgemad pitsid kukkusid riivilil ümber, ning Eeril oli kahju, et nemad just puruks kukuvad, need head soome pitsid — niisugune kahjutunne oli Eeril.

«Oli see plahvatus?» küsis sakslane, kelle välipudelit Eeri parajasti trehtliga täitis.

«Ei tea mina! Pole sõjamees,» vastas Eeri. «Mida need noorsõdurid kärtsutavad?»

Väljas kostis sagimist ja ruttu.

«Näete, ikkagi plahvatus,» märkis sõdur. Poole tunni eest ütles ta, et oli enne sõda Dresdenis ja Halles matemaatikaõpetaja.

«Ma kordan veel: pole sõjamees,» ütles Eeri.

Alevis hakkas üks donnerwetter peale. Üksnes kaupmees säilitas jäise rahu, peale purunenud klaaside polnud enam millestki kahju. Aga neidki polnud enam õieti tarvis, sest sõbrad olid ta hüljanud. Eeri juhatab küll sõdurite hingede keerdteed viina manu, kuid tema rahutus urgitseb ussina hinges, seda ei võta ka viin enam. Nõnda on Eeriga, kes leiab märke kõnelemas lähenevast rindest. Või seegi, et kuulutati välja üldmobilisatsioon, mis võtab külad vaigutatuks või sunnib põgenema. See pärast vist ongi, et hiljem räägib ta oma musta kitsega, seda põikpead tallis lüpstes: «Aga kui tuleb lõpp, vaikus, mida igatsen, mis siis...? Kui nõutakse: mida sina, alevikaupmees, tegid? Lao aga lagedale! Lase tulla!»

Eeri tajus, et keegi seisab tema selja taga. Ta jättis kitsega rääkimise, sest ei saa ju rääkida kitsega, kui sind pealt kuulatakse. Talli hämaruses valendas kõhn lapsenägu, käsi sirutus vaikides kruusiga ette.

«Sina?»

Eeri vaatas seda kõhna nägu, tal oli ühtlasi valus ja heameel. Valus seepärast, et ükski täielik usaldus pole võimeline taastuma, kui seda miski riivanud on.

«Ema ei luba enam piima võtta,» sõnas poiss tasa.

«Ütles ta, et ma lüpsan mustalt?»

«Ei, ema ütles, et ma ei tohi sinult piima võtta. Muud ei öelnud.»

Eeri vaikis, sest poisi seletus tegi olukorra tahtmatult valusamaks. Aga kust võis poiss teada, et Eeril sedasi valusam on?

«Onu Eeri, ma tulin salaja. Ema ei saa seda teada, kui sina ära ei räägi, eks ju?»

«Jah, küllap ma talle ei räägi,» pomises mees, surudes pea kitse sooja kubemesse. «Aga see teeb su ju terveks!»

Poiss kehtas õlgu. Eeri pööras vanal ämbril ringi ning kallas väike-mehe kruusi pilgeni täis. Valged piimatilgad nirisid sõnnikule. Poiss jõi väga ahnelt. Tema kruus oli naapoli kollane ja alati oli tal sama kruus, kui ta piima järele tuli. Lastel on ikka oma kruus, millega nad piima järele tulevad.

«See meeldib sulle?»

Poiss ei vastanud.

«See kruus?»

«Ma pean ta ise ära pesema, muidu olen sees. Ema saaks väga kurjaks, kui leiab, et kruus on jälle piimane. Ma armastan ema ja ma pean selle kruusi ise ära pesema.»

«Jah, nõnda see meiega on,» ütles Eeri nagu ära pöörates. Ta silmitses tattnina punakat leeki. Leidis siis, et peab pudelisse torgatud tahti kärpima.

«Kas piim enam vastik ei ole?»

«Ei ole,» ütles poiss. «Aga homme ma enam ei tule.»

«Ja-ah, me oleme teda kuradima palju petnud. Sul on õigus, ei või enam. Aga tead mis?»

«Mida?» Poiss vaatas Eerit ümmarguste silmadega.

«Ma kingin Mustangi sulle, mis? Ja heinad ka. Ja hundinaha, millel me mustlast maadlesime. Siis pole meil vaja teda enam petta, eks ju?»

Eeri oli sel hetkel väga õnnelik; talle näis, et ta on saavutanud õnne, millest rohkemat ei vaja, mida oleks raske korrata või ületada. Aga poiss vaikis.

«Sa ei taha seda Mustangi? Te olete ju suured sõbrad. Kevadel lähete kirikuaia taha karja.»

Poiss raputas pead.

«Ema ei luba,» ütles ta kindlalt.

«Tead, mind see küll ei häiri. Minu ema ta ei ole ja naine kah mitte . . . Võin oma Mustangi kinkida, kellele tahan, ja ma kingin ta sulle. Sa jood tema piima ja saad terveks.»

«Jah . . . aga ema ei luba mul sinult midagi võtta, ta ütleb . . .»

«Mind ei huvita, mida su ema minu kohta ütleb! Ta ütleb seda mis teisedki eided, võib-olla ütleb rohkemgi — tal on selleks täielik õigus —, aga see ei huvita mind praegu. Küllap ta ise teab, mida teeb . . .» Eeri hääl muutus teravaks. Ta võttis poisi ahtast õlast. «Piim teeb su terveks. See neetud Mustangi piim. Sa pead seda jooma.»

«Jah,» sosistas poiss hirmunult.

«See teeb su terveks. Katsu sa mind alt vedada. Sinu emaga . . . ja-ah, temaga tuleb mul sõnakeetmine . . . Ta peab sellest aru saama, sest ta armastab sind . . . Säh, pane veel üks kruusitäis pintslisse . . . Sooh, lase nüüd varvast, külmetad enese ära . . .»

Eeri jätkas vihaste tõmmetega lüpsi, et kitski pidi taipama tema paha-

K. Polli

Vana tised (Õli) 1968

meelt, sest enam ei saanud ta selle mehe nõrkust näha. Kui ta lõpetas, seisis poiss alles ebaledes talliuksel. Õues sirasid tähed.

«Mis kuulub?»

«Ma tahan terveks saada,» ütleb poiss.

«Ma teadsin seda. Tubli poiss! Me kõik tahame terveks saada.»

«Onu Eeri, oled sa siis haige?» küsib poiss.

«Eks ikka . . .»

«Piima jood?»

«Joon küll.»

«Vastik ei ole?»

«Ei ole. Aga see ei aita.»

«Minule on . . . natukene . . .» pihib poiss.

«Harjud ära. See teeb su terveks.»

«Sind ei tee?»

«Ei tee.»

«Mis sind terveks teeb?»

«Ma ei tea,» ütleb Eeri, sest ta ei tea, nii tõesti kui tema nimi on Erik Johanson Mőenilt.

«Ma küsin ema käest.»

«Sa ära räägi sellest.»

«Hea küll,» ohkab poiss. «Ainult emale?»

«Sa ei räägi sellest mitte kellelegi, said aru!»

Eeri nohiseb kurjalt.

«Miks? Sa ju pole?»

«Misasi?»

«See, mis ema ütleb. Ega ju? Ema ütleb seda vihahoos, aga siis ei räägi ta tõtt, ma tean. Ta ise ütleb ka, et närvid on vussis ja soolasin üle ja kõik pole hoopiski nii päästmatult sandisti.»

«Hakka nüüd minema,» käsib Eeri vaikselt.

«Onu Eeri . . .»

«Mis veel?»

«Kas sa ennist . . . pauku kuulsid . . .?»

«Kuidas siis! Kuulsin.»

«Kõva pauk oli!» ütleb poiss, kaob pimedusse.

Ta kaob pimedusse. Ja Eeri, vaene mees, räägib edasi oma musta kitsega, kelle kõveraid sarvetohlusid ta nagu pihptide vahele surub.

Sel hilisõhtul, kui sõdurid tulid esimest korda, istus Erik Johanson Mőenilt Vanamehega laua taga. Vanamees oli «kaksikvenna» lauale tõstnud ja Eeri oli sügavas mõttes. Vanamees ei kirunud enam sõda ja alevikaupmees oli unustanud, et teda juuakse paljaks.

Peale Eeri ei käinud neid kahte kändu siin tagaheinamaade serval suurt keegi vaatamas, seepärast tundus Miilile veidi imelikuna, et nii hilja peal veel nende uksele klopitakse. Miili umbusaldas oma meeli — oli ta ju selleks ka küllalt vana — ja lasi kraasid rüppe. Vanamees ja Johanson Eeri istusid laua ääres ega teinud asjagi.

«Vanamees . . . klopitakse . . .»

«Mine nüüd . . .» urises Vanamees silmi tõstmata. Ta jälgis, kuidas ristämblilik akna all mööda seina ronib. See oli suur, inetu elajas ning Vanamees oli tema peale verine. Kolmveerandine oli küll käe ulatuses, kuid tolles hingas veel kaunistes sees, ja mine sa tea, mis Eeri ja eit ütlevad, kui ta seda tegema peaks.

Kuid kloppimine sai tõeks, ei suutnud seda varjata Miili kraaside

kõhkvel ragin. Kloppimine muutus järsku sedavõrd nõudlikuks, et Vanamees ja eit taipasid otsemaid, kellega tegemist. Eerigi virgus ning taipas, et need on sõdurid, sest niimoodi klopivad ainult sõdurid. Klopiti karabiinidega.

Vanamees sügas end kaelusest ning tema hingamist saatis võõras rõgin. Erik Johanson Mõenilt ei liigutanud ennast. Miili aga tundis endas olevat hapraid linnuluid ja ta oli valmis oma voodiservalt otse õhku tõusma, tegema ja toimetama, nagu ta pole veel kunagi teinud ega toimetanud.

«Eks lase külalised sisse, eit . . .»

Aga Miili linnuluud polnudki sedavõrd kerged, et ta kohe tõusta võiks, ja Vanamees tuli ise üles ning tatsas ägisedes ning tuult lastes härmas eeskotta, et tõugata pööra. Alevikaupmees jälgis teda hämmastusega, ehkki ta oli Vanamehe toimetustes varemgi kadakaviina kibedust täheldanud, kuid mis olid need varasemad tähelepanekud selle vastu, kuidas Vanamees täna tõusis, ägises ja tuulutas? Vanamehe tänast olekut ei suutnud Erik Johanson Mõenilt nagu mõistagi, ehkki ta oli mööda maad ilma laialt ringi paristanud. Küllap ei suutnud seda Miili-maadangi, kuid temale polnud praegu Vanamehe olemise äraseletamine sedavõrd tähtis. Miili-maadamil oli tegemist oma linnuluudega, mis teda ometi süngiservale istuma jätsid, kui Vanamees tõusis ning tuult lastes pööra tõukama läks, seepärast pidi ta küll millelegi ilusale ja heale mõtlema, et kargust, mida külaliste tulekul perenaisel hädasti vaja on, tagasi saada.

Kuigi eeskojast tulev külmahingus polnud veel kunagi nõnda häbematult jalust haaranud — aga võib-olla just seepärast Miili liikumisvõime taastus —, läks eit kärmesti-kärmesti laua juurde ning kohendas lehmaketist kõmpaveetud sõrmedega kolmeliinilise tahti, mille otsa oli eelnenud tardumuses tublisti sütt kogunenud. Johanson Eeri vaatas Miili-maadami ettevõtlikkust hajameelsel pilgul. Eeri sinisilmad viibisid kusagil eemal, ainult tema lodev maine keha, mis võis olla samavõrd totsakas ja sitkegi, kui seda just tarvis läks, vedeles siin, Vanamehe pool. Niisugune oli Eeri sel õhtul, kui sõdurid tulid esimest korda, kui Vanamees läks külalistele ust avama ning eit kudas süngiservalt lambituld ergutama. Küllap teadis temagi, et külaliste tulles keeratakse kõigepealt tuli suuremaks ja alles siis vaadatakse, mis edasi saab. Aga Eeri ei öelnud Miili-maadami esimese sammu peale midagi, ei öelnud sedagi, et nüüd kästakse petrooleumiga kokkuhoidlik olla, nagu ollakse kokkuhoidlik tikutoosi väävliga, seebikivi ja muu kraamiga, ja eit oli solvunud, kui alevikaupmehelt mingit lohutussõna tulemas polnud. Nõnda pidi ta ise oma kartust ilmutama:

«Eeri . . . mida nad meist tahavad?»

«Ma ei tea, Miili-maadam, ei tea.»

«Hea, et sina siin oled, Eeri. Oskad keelt ja . . . ütle, et oled alevikaupmees. Jätavad ehk rahule. Võib-olla nad tunnevad sind.»

«Küllap tunnevad, Miili-maadam,» sõnas Erik Johanson Mõenilt. «Ma joon ju nendega.»

«Mina seda ei usu,» ütles Miili tõsiselt. «Paljugi, mis räägivad, aga mina ei usu . . . Ei usu Vanameeski, aga tema muutub kiuslikuks. Tea, mida nad seal esikus nii kaua . . .?»

Eit muutus rahutuks, piilus aina esiku poole, aga sealt polnud midagi näha. Vanamees pidi sõduritega trepil olema. Miili silmitses härmatisega kaetud ukselinki ning tundis, et tema käbedus vannub taas hirmu ahel-

davale ürgjõule alla. See suur ja muidu tundmatu võõras oli end juba paljudel kordadel tutvustamas käinud, segipaisatud toa või õues mahalastud pereisa näol visiitkaardigi tallu jätnud. Seepärast ei saanud teda ealeski usaldada, ei saanud Miiligi usaldada, ehkki neid polnud varem lausa kimbutamas käidud. Vallamajast sõitis küll käskjalg ratsa kohale, lubas sakslase sisse panna, kuid too sakslane põlgas Vanamehe ja Miili-maadami ühe kambriga sauna ära. Vaatamagi ei tulnud, kuigi eit tuhalleelisega põrandat küüris, akna ja lae üle võttis ning soemüüri kohale luitumata sitskardinad riputas. Ei kimbutatud neid ka siis, kui Vanamees Piira sillale valvesse minnes enne Eeri poole sisse astus, nossi täis trimpas, et teda, vana meest, tülitati, nagu oleks ta mõni omakaitsejõmm, sillal mingite linnukestega mängima hakkas ning libud tema püssi staapi viisid. Tookord oli Miili alevikaupmehe läbi sõimanud, vist esimest ja viimast korda, sest mis on püssita sõdur vahipostil? Vanamehe päästis tema vanadus. Nüüd, kui Vanamees sõduritega kauemaks trepile jääb, tuletas eit alevikaupmehele tema süüd meelde, nõnda et Eerigi peab ükskõiksusest üle saama ning mõistma, et Vanamehel ja eidel polegi siin tagaheinamaade veerel nii rahulik elu, nagu ta arvanud oli.

«Eeri, mine vaata, mis nad Vanamehega teevad...» palus Miili.

«Otsivad, kas relva pole.»

«Heldeke, kus Vanamehel relva! Ära räägi patujuttu... Sa oled purjus, Eeri.»

«Ei, Miili-maadam, olen täiesti kaine. Nemad on aga pedandid. Tead ka, mis on sakslase pedantsus? Ei, sa ei tea seda, Miili-maadam. See on üks hirmus asi. Sellepärast, näe, võib viingi ära liisuda...»

«Võta mõistust, Eeri! Nad lasevad ta sedasi maha!» ahastas Miili, sest talle näis, et iga hetk võib kuulda väljast lasku. Miili ärevus kasvas sedavõrd suureks, et polnud enam võimalik eristada — kardab ta seda lasku, või ootab... Nõnda on inimese ärevusega mõnikord, kui ta üles aetakse; aga siis hakati välistrepil liikuma ning Vanamees tuli esimesena kotta. Eeri noogutas rahulikult, nagu oleks ta seda kogu aeg oodanud, ning kallas peekrid täis. Miili tõmbas käe lambi kruvist eemale, sest alles nüüd tundis ta, kui kuumaks oli see õhtu jooksul läinud. Eit vaatas ainult Vanamehele silma ega näinud tükil ajal sõdureid, vaatas seepärast, et lasukartus ja -ootus olid temas nõnda imelikult segamini.

«Kas ma toon... topse juurde...?» küsis Miili peamast iseendale märkamatu.

«Seda veel vaja!» ümises Erik Johanson Møenilt. «Niigi lakuvad võlgu, kuramused!»

Erik Johanson Møenilt süütas tuhakirmes raske kivipiibu ning vahtis sõduritele ükskõikselt otsa.

«Vanamees, meil jäi ju pooleli,» kurtis ta.

«Peab vist vahet tegema,» sõnas Vanamees sama tooniga.

Eerile meeldis sedasi mängida ja küllap Vanamees taipas seda, kuid Miili ei saanud kergenduse juurde sedavõrd rutakalt, sest alles tal olid lasukartus ja -ootus segamini ning ta ei võinud endale purjus vanameeste lustakust lubada. Miili oli nüüd jälle perenaine, kelle pilk enne külalistele langemist oma pesakeses tiiru teeb. Kamber oli pärast lambitahi kohendamist muutunud märksa heledamaks. Valgus jõudis sängi alla, näidates õlgustriga vana kübarakartongi lõngaotste ja -mugulatega, jõudis soemüürilegi, kus rivistusid toobised plekktoosid köömne-, pärnaõie-, vehvermensi-, mustasõstra- ja maasikatega, jahvatatud kohvi ja kõrvetatud siguritega. Samas pilutati rohelisi silmakilde, mis

kiskusid miskipärast põlglikuks triibuks. Vastasseinas põrnitses must aknaruut nagu mingi ohtlikult läikima löödud möte. Aga Miili ei saanud kõutsile omast põlglikkust ilmutada, sest nüüd olenes kõik temast, kuidas purjus vanameeste ning sõduritega toime saada. Ta pidi olema pigem too läikivmust aknaruut, millel vubises kolmeliinilise valgus.

Ja siis nägi ta sõdureid.

Miili nägi, kui noorte ja virilate nägudega nad olid, otsekui oleks keegi neile nüüdsama liiga teinud. Sõdurpoiste kõrvad lööskasid nagu igal teisel, kes veebruaripakase võimusest sooja kambri astub. Miili südant kimbutas viivuks loomulik hellus, ehkki ta oli hetk tagasi oma Vanamehe pärast kartnud, kui nad nii kauaks trepile jäid ja Johanson Eeri midagi ette ei võtnud. Kuigi seda emalikkunnäht ei lubatud Miilile kauaks, tuleb see ikkagi ära märkida, sest siin elustusid seosed, millest Vanameeski pidi aupaklikult eemale hoidma, Johanson Eerist rääkimata. Alevikaupmees ei teadnud neist asjadest õieti midagi, kuna ta pidas Vanameest ja eite üksildasteks ning oma üksindusele siin lisa nõutamata käiski; Vanamees teadis, sest ta oli võtnud Miili võõra õnnega, aga ta ei tuletanud seda kunagi meelde, nagu ta ei tuletanud ka nooruspäevi linnas meelde, seda, et oli maadeldud, Lurichi ehk rahva suus Luuri endaga mõnigi kord rinnad vastamisi seadnud. Olid nad ju peamast ühekandi mehed. Aga Vanamees väldib oma mälestusi, nagu ei austakski ta Lurichit või peaks tema vastu mingit vimma.

Karl oli lapse nimi. Ja kui nüüd kaks poisiohtu sõdurit Vanamehe tarre astusid, karabiinid käes, kõrvad maasikatena punamas, olid nad võrdlemisi sarnased Karliga sellel koltunud fotol, mis Miili pesukapil seisis. See oli ainukene foto siin üksildases tares ning valitses tuba nagu keiser Napoleon ise. Vanameeski tundis, et see on nõnda, kuid tema tahtmine oli, et Karl jääs nende juurde ning hakkaks põllumeheks, ehkki ta oli nõrga kondiga ja ilmselt mitte maadlejate soost. Kuid Karl ei jäänud, ja nõnda ei teadnud Vanamees sellest võõrast pildistki midagi arvata. Vanad ei teadnud kumbki, et: «Kodanik, valides ohvitserikutse, võtab endale suured kohustused tõsta oma isiku väärtus tasemeni, mis teeb tema vastuvõetavaks ohvitserkonnas, ja edaspidi püüda läheneda sellele ideaalkujule, millena tahavad ohvitseri näha ajalootraditsioon ja kaaskodanik.» Vanad ei teadnud, et Karl pidi kandma *fil d'ecosse* või villaseid sokke, sest muidu oleks Miili kohe vardad käiku lasknud, ei teadnud, et Karl ei või daamiga ühes kupees sõites kraehaake avada, et visiitkaardi mõõtmed on 6×10 sm ja Tallinnas võib külastada «Kuld Lõvist» «Hipodroomini», Rakveres «Nordi», Tartus «Segerlini» ja Viljandis isegi «Põllumeeste Kodu».

Niiviisi meenutas end üle aastate Miili poeg Karl, kui siin tares jälle mundris noormehi nähti.

Aga sõduritel olid karabiinid. Neil oli peos tükk metalli ja see pani neid kiirelt, kuivalt ning käskivalt rääkima. Vanamees kuulas sõdureid huviga, kuigi Erik Johanson Mõenilt oli ainuke, kes neist siin tares võis aru saada. Ent paistis sedasi, et ka temal on arusaamisega suuri raskusi, sest ta konutas tundetuna laua taga, popsis oma kõverat piipu ning lasi kõik sõnad kõrvust mööda, nagu polekski neil mingit tähendust tares-olijate suhtes. Miili ei võinud sellega leppida, sest kui sõdurid kellegagi juba niiviisi räägivad, siis peab küll nende sõnadel üks tõsine tähendus olema. Ta kartis Eeri ning Vanamehe pärast ette, püüdis tabada sõdurite silmi, kuid neil nagu polnudki silmi, vahtisid aina tühjusesse, nagu oleksid mahajäetud majja juhtunud, kus pole hingelistki. Aga Miili ar-

vates oli hingelisi küll. Vanamehed võiksid naerdagi, kui mitte olukord sedasi poleks, ja Miiligi võiks, sest ega rindade turgutamiseks võetud punnsuutäis tühja olnud.

«Mida's nad mögisevad?» küsis Vanamees alevikaupmehelt.

«Uurivad, kes oleme,» vastas Erik Johanson Mõenilt piipu suust võtmata. Ega tal seepärast Vanamehe vastu midagi olnud. Kord, kui nad kolmekesi siin tares hoopis rõõmsamas tujus olid, lõõpis Miili-maadam: «Egas Eeri musugi aal võta piipu suust, lükkab ainult vähe kõrvale . . .»

Vanamees noogutas Eeri sõnade peale halli pead ning puistas:

«Eks ütle neile, Eeri, et Vanamees eidega ja sina, alevisaks. Ütle neile, et ega nad äkki pimedad ole.»

«Pea suu, Vanamees,» löikas Miili sekka. «Ütle neile, mis tarvis. Vanamehe loba ära kuula. Sind nad peaks ju tundma.»

«Need on noorsõdurid, ega niisugused minu kliendid ole. Niisugused ei tunne alevis kedagi, kes neidki tunda tohib!» muigas Eeri. «Neile juba aru pähe ei pane, sest nad on veel sõjast vasikavaimustuses, loodavad näha uusi perspektiive ja võimalusi ega anna endale aru, mis selle taga on. Need, kes minu kliendid on, need juba annavad aru. Puskariotsijatel hakkab juba mõistus tagasi tulema. Seda nad ütlevad ise ka vahel, seda pean minagi kinnitama, kui ma ei taha maailma meeletuks tembeldada.»

Ja see tõlkimine läks Erik Johansonil Mõenilt nagu jutuaajamine Vanamehega: piibuga suunurgas, valgete ironiliste kiprodega silmis.

«Mida's nad veel?» päris Vanamees, kui sõdurid olid taas järsul toonil rääkinud, pealegi nõnda lühidalt, et see Eeri arutlustele vaevalt mingiks mõistlikuks kostmiseks võis olla. Ta muutus sutike rahutuks, niheles, kuid mitte hirm ei pugunud taati muhelevat üleolekut asendama, vaid solvang — tema maja oli teotatud. Oli ju Vanameest segatud püha toimingu juures, mil «kaksikvend» alles truult järke ootas; välisuks oli aga hoopis pärani jäetud, nagu oleks siin lambalaut, mitte reumahaigete vanade kambri. Küllap on niisuguseid lambalautugi, uhkemaidki vahest, aga see ei tähenda, et Vanamees ei või hinges vihad kuuma vette valmis visata.

«Äh, ei midagi huvitavat! See käis minu kohta. Käsivad püsti tõusta, kui nendega räägin. Einoh, uhke veri! Ja nüüd käsivad nad mul vait olla. Aamen!»

«Eks katsu suud pidada, kui sülg kihvtiseks muutub. Või mina pean oma tares suud pidama?» osatas Vanamees käsi ristates. Võis uskuda, et ta oli nendega Lurichi vastas pusinud, temast võis nüüd kõike uskuda. Niisuguse vanamehe kõrval oleks ju muretu põli, ainult Miilil ei ole seda, sest tema kohendab nüüd kõiki ütlemisi, astumisi ja poose.

«Küll pead! Sina, Eeri, ütle neile, et oled alevikaupmees. Nad usuvad sind. Saksa keelt usuvad nad alati, vähemast mõtlevad viivu, enne kui päris hulluks lähevad. Kui mina mujal maailmas eesti keelt kuuleks, see oleks mulle kohe muusika . . . Ja kui nad muusikast lugu ei pea, siis ütle, et oled kaupmehesaks. Ütled sa seda? Ütle, et oled taanlane. See on ju peaaegu sakslane. Mis neil siis veel, ütle ainult viira . . .» Erik Johanson muigas, Miili aga pidi õpetussõnu täiendama: «Kaupmehi usub pool maailma, mis neilgi siis on. Õpetajaproua pidi alati ütleva, et tema usub linnas ainult neid kaupmehi, kes saksa keeli räägivad. Kui praegu on nõnda, et ka saksa keeli rääkivaid kaupmehi ei panda mikski, siis ütle neile . . .» — Miili nägu oli üleni pingul — «. . . ütle, et mul on poeg Karl. Ta on saksa sõjaväes suur asjamees . . .»

«Teil on poeg?» imestas Eeri, ja nagu imestamise peale ikka, võttis imepiibu suust.

Vanamees ägises pisut ning kohmetus: «Seda pole vaja. Ainult seda mitte!»

«Jah, see on minu poeg seal kummutil, mitte õepoeg, nagu varem ütlesin... Minu Napoleon...» rääkis Miili nagu tagasi tõmbudes. «Ütle neile, ütle, mida ise tahad... Pole aeg mokka imestusest tõllakile aada.»

«Hea küll, Miili-maadam,» sõnas alevikaupmees silmi pildilt naisele pöörates, aga tal ei lastud enam sõnakestki öelda, nõnda et Miili Napoleon ja saksa keelt rääkiv alevikaupmees pidid sinnapaika jääma. «Käsi- vad vähem lobiseda ja seina äärde,» andis Eeri teada.

«Seda on näha jah,» urises Vanamees vehklevaid karabiine tunnis- tades. «Egas midagi, sakstel rohkem ruumi...»

«Nad nõuavad ainult kohta päikese all,» ütles Erik Johanson Mõenilt. «Muud midagi.»

Vanamehed astusid vaikides seina äärde. Neil ei lubatud ringi pöörata, mispärast alevikaupmees pomises: «Ole nagu Loti naine!» Nende vahelt läikis must aknaruut ja ristiga ämblik kükitas endisel kohal. «Teeskleb sindrivaim, et on surnud,» mõtles Vanamees. Kambris oli ootamatult vaikne, üksnes kell tiksus üks-kolmat, see vana petis, ja kõuts vidutas soemüüril rohelisi silmakilde. Kuid vanamehed ei näinud teda, sest nad olid näoga seina poole ja sellele väga lähedal. Ehkki Eeri neid sõdureid isiklikult ei tundnud, mõistis ta nende talitusviisi hästi. Sõdurid tulid majja, mis oli selleks liiga tähtsusetu, et neil võiks hiljem vägivallatse- mise pärast ütlemist tulla. Põrgumäest pidid nad küll suures kaares mööduma, sest Põrgumäe Elmur on vallavanem, siin ei anna aga midagi tunda, et sellest perest mõni suur asjamees võrsunud oleks. See, kes Miili kummutil praegust olukorda pealt vaatab, ei ütle ju õigupoolest midagi. Küllap on Vanameeski ta selleks kaugeks ja kiretuks tunnista- jaks lugenud, kelle nime asjata suhu ei võeta. Et seda ka praegu ei tehta, ei paistnudki Eerile nii trööstituna ning ta oli Vanamehest vaimustatud. «Vanamees ei karda surma,» mõtles ta lugupidamisega, ehkki on nõnda, et igaüks sureb omaette, ja mingi rehnud peab temal, alevikaupmehegi, olema, kui ta selle kaasa teeb ning selgitust ei kisenda, sest ta ei saa arvestada noorte marodööridega, kel on asja lõpule viies põhjendusedki olemas. Eeri tundis endas selgitusevajadust aina vähenemas, ehkki ta oli Vanamehe ja Miili pärast mures. Vanamehes oli see pärimisti vaibunud, seda nagu polnudki, sest ta talitas üksnes nõnda, nagu ei tahaks ta nii- suguse seina ääres surra, millel konutab vistämblik: käsi käis vastu krohvi ning hõõrus vastikustundest värisedes vastu kalevist pükse. Se- dasi oli tal hoopis rahulikum olla.

Vanamees ja Eeri ei näinud seda — aga küllap nende pärast oligi —, et Miili langes tuhaleelisest lehkavale põrandale ning kobas sinelinurga järele. Riie oli peen, Miili hoidis sellest nüüd takjanupuna kinni. Ta anus:

«Pojad, mis teil arus...?!»

Miili ei uskunud ikka veel. Ta oli ju kavatsenud topse lauale lisaks tuua, kui Eeri oleks ainult lubanud, jah, oleks kübarakarbis näidanud kraasilisigi, mis venivad ketramisel värsket pärmiga tehtud saiataignana. Miili mõtles, et sõdurid tunnevad huvi tema töö vastu nagu Johansonil Eeri, kui ta esimest korda Vanamehe poole tuli.

Kuid Miili tõugati karabiiniga eemale, nagu ei tohiks ta nõnda peent sineliriet puudutada. Eit kukkus vastu Johansonil Eeri jalgu ning jäi

viivuks pōrandale lebama. Karabiinitōuge oli ta hingetuks võtnud. Ta kuulis, kuidas Vanamees ütles:

«Ää sittu anu, eit!»

Johanson Eeri aitas Miili jalule ning talutas ta õrnalt sängiservale, küsides: ega tal väga valus ole? Kogu selle aja jooksul ei vaadanud Eeri sõdurite poolegi. Siis tuli ta tagasi ning seisis Vanamehe kõrvale, kel oli veidi piinlik, et ta ei osanud oma eite pōrandalt üles korjata ning sängiservale viia.

Sõdurid veendusid arvatavasti, et kaks poolpurjus vanameest ei kujuta neile mingit ohtu, ja hakkasid ringi tuustima. Üks neist käis pōningul ära ning tuli tagasi kambri, rapsides käisele liibunud ämblikuvõrku. Tal olid peened valged nahkkindad.

«Mis neil siit vaja?» imestas Vanamees.

«Võib-olla punaseid?»

«Punaseid? Ei tea, kus need peaks olema?» kasvas Vanamehe imestus.

«Minusugune vanamees tahab ainult rahu, muud midagi.»

«Sellest piisab, et sinu juurest punaseid otsida.»

Vanamees löi pahaselt käega.

«Neid võiks nad sama hästi sinu juurest otsida . . .»

«Nad ei tule selle peale,» ütles Erik Johanson Mōenilt. Ta imes lõpuni põlenud piibust viimast pigipisararat ja oli taas ükskõikne.

Vanamees ei saanud rahu. Veelgi raskem oli Miilil, kes seda tuustimist ihusilmaga vaatas. Aga peagi tuli tal sängiservalt laua äärde kobida, sest sõdurid löikasid nisuõlgedega täidetud aluskoti lõhki ja rebisid sängitotste küljest treitunud nupud ära, et nende alla vaadata! Küllap olid nende vanaemad jutustanud, et sellised üksikud kännud, nagu need siin, on pahatihti päratu rikkad, oma kulda hoiavad päitsis või kaminas. Ja vanaad head saksa muinasjutud olid neil alles värsketena meeles: nad asusid pliidikummi lõhkuma, nagu õnnestuks neil sellega midagi põnevat elustada.

«Seda pesa otsitakse esimest korda läbi,» teatas Vanamees kõlatult, mis ei tähendanud sugugi head. «Kas sa neilt tähte küsisid, Eeri . . .?»

«Küsisin, küsisin — ei võetud jutule.»

«Aga ikkagi on see esimene kord . . .»

«Esimene kord tuleb ikka, pole midagi teha,» ütles Eeri, kuid ta ei uskunud niisugusesse lohutusse. Ta mõistis, mida see Vanamehele tähendab, kuid naljatas siiski: «Laste rõõmuks! Ja ega see sult tükki küljest ära võta? Mõnda meest otsitakse eluaeg läbi, harjub pärast ära. Mõõdunud nädalal puistati apteeker Kliimanni ja koolmeistri pool.»

«Paistab, et just võetakse . . .» ütles Vanamees nõustumata.

Sel hetkel langes pliidikumm mūrinal kokku. Sõdurid taganesid ning lasid pruunil savitolmul alla vajuda. See võttis tükk aega ja sõdurid ei läinudki enam rusuhunniku juurde.

Miili tundis, et kui ta peaks veel pōrandale varisema, siis enam mitte palveks, sest Vanamees oli öelnud: «Ää sittu anu, eit!» Vanamehe uhkus murdub nagu kodusepa vikat kannast, kuid Miilil on ammu raskusi, et kord selle uhkuseni jõuda. Tea, kas tal see kunagi on õnnestunudki?

«Mis meist saab . . .?» sosistab ta pisarsilmil Vanamehele, kes seljaga tema poole seisab. Ja kui Vanamees ennast kohe ei liiguta, tunneb Miili imelikku üksindust. «Ütle ometi midagi, Vanamees,» mangub ta nagu tüdruk.

«Sulatan hommepäev savi ja laon üles,» lubab Vanamees. Rohkem ei öelnud ta selle kohta midagi, nagu polekski nende kambri teab mis

hävitustööd tehtud. Ja mida ta oskaski oma eidele öelda? Aga juhtus just sedasi, et Miilile jätkus tema sõnadest mitmeks ajaks, sest eidel polnud ettegi tulnud, et tal on nii asjalik Vanamees.

Sõdurid valmistusid lahkuma, unustades majarahva ja saksa keelt kõneleva alevikaupmehe sootuks. Neil ei olnud nüüd nendega miskit teget, sest nii vagurate vanameestega pole ju huvitav. Ning Johanson Eeri taipas, et nad polnud muud kui virilad marodöörid, kes pettusid ammustes muinasjuttudes. Oh, neid ilusaid saksa muinasjutte kaminat ees! Illusioonide kattedeks korjasid nad mõlemad kolmveerandised — järeootava ja pruugitava, kus teab mis mainimisväärsset enam sees polnud. Eeri, kes sõandas nüüd häbematult üle öla vahtida, ei tahtnud nagu selle viimasega leppida, ehkki ta oleks pidanud klientide ilmumise puhul rõõmu tundma. Eeril oli ootamatult lausa sõgedakstegevalt kahju «kaksikvennast» ja «padaemandast», aga oli rohkem nõnda, et ta ei tahtnud, et need muinasjuttude kütkes lapsenäod tema viinast targaks saaksid, sest tema viin oleks vahest esimest korda raisatud ning kurjast. Sedasi ta Vanamehele külge müksaski:

«Vaata, Vanamees, need lapsukesed teevad meie pudelid sisse... Ega mul väga kahju olegi, kuid puskar pole sel raskel ajal lõrtsida: puskariga on nõnda, et ta peab praegu mõistuse südametunnistuse kaudu koju kutsuma, mitte seda viima. Neil viib ta sellegi, mis veel on, päris ära viib. Et Möeni troll neid õgiks! Sedasi ei saa ükski tare ega pliidikumm neile kindel olla. Õnetu öö umbruskonnale!»

«Tõsi või?» pomises Vanamees nagu uneuimast virgudes.

«Minu viinast see küll sündida ei tohi,» ütles Erik Johanson Möenilt, sest tema viinal oli nahkjopiga mehe ilmumisest saati oma kindel eesmärk.

Vanamees pööras ringi ning jäi sõdureid pörnitsema. Nahkkinnastega suitsetas, teine korkis «padaemandat» ja «kaksikvenda», rebides «Eesti Pildilehest» paberisiile rohelise pilditrükiga. Miili oli uuesti voodi juurde kobinud ning seisis sambale toetudes. Sedasi võib ainult siis seista, kui arvatakse, et kõik on juba möödas, ehkki ei tea, kust otsast uuesti alustada, kuhu käed kõigepealt külge panna. Kas korjata mööda pörandat või voodialust vedelevad kraasilised kokku, sest Lepiku peremees vajab metsatööl sooje käpikuid, või ajada öled kotti? Kamina * lubas üles teha Vanamees, kelle taret otsiti esimest korda läbi ja kes ringi pööras, et vaadata, kuidas pudeleid sinelitaskutesse peidetakse. Vanamehe pilk libises vaid hetkeks eidele, aga sellest sai küll, et näha, kuidas Miili kõike üleelatuks peab. Ta püüab uuesti alustada, seistes nõnda, nagu peseks endalt mingit ristimisvett, kuid Vanamees tunneb, et tema ei või sedasi vaikides alustada, kuni pole vanadesse asjadesse selgust saanud.

«Neid peab õpetama!» sülgas Vanamees pörandale ja hõõrus sokikanaga hoolega laiali, ehkki kambri vastasseinas vedeles inetu savi-, nõe- ja kivilasu ning puhtast, laupäevaõhtusest pörandast polnud juttu. Erik Johanson vaatas Vanamehele otsa — ta oli sellega üpris päri.

Need kaks vanameest ajasid end seal seina ääres sirgu. Enne, kui Miili ja sõdurid paha aimata võisid, oli see juba juhtunud.

«Eks ole tattinad?» ümises Vanamees, kui nad võtsid pudelid, karabiinide kassetid ja tõstsid «lapsukesed» õue külma kätte.

Need vanamehed ei läinud pühasse hiide ega tõusnud vooremäele viru vannet andma, nende patriotismiga oli hoopis lihtsamini; neid lihtsalt

* Siin — pliidikummi tähenduses.

segati napsitamise ajal, ja ei võinud see kuidagi nuhtlemata jääda. Need kaks vanameest olid sokis ja paljapäi, nad vaatasid kaua sõduritele jälle, kui viimased üle rudiseva lume ja läbi kahvaturohelise kuuvalguse teele lonkisid, vihapisarad silmis, taga pikad lummavad varjud nagu nende unustamatud teod. Kilomeetrit kaks eespool, seal, kuhu langes Linnutee harali sabaots, kumas alev, nende kants.

Ehkki vanamehed olid rähklemise peale tubli lõuatäie ära teeninud, ei läinud nad kohe tuppa, vaid seisisid trepil. Eeri mõtles, et sakslased ütlevad küll nagu laulvalt: «Es geht alles vorüber,» kuid see nii lihtsasti ei lõpe. Ning ta ei teadnud, kas olla õnnelik selle üle, et tema viin ei saanud ümbruskonnale hukatuseks. Kaugenevaid sõdureid jälgides oli ta huvitatud rohkem nende varjudest, mis libisesid üle lume ja matsid kohati enda alla lumekristallide nõidusliku sära. Ta mõtles, et inimene on nagu sabaga täht, kes veab endaga sünnist hauani kaasa elus tekitatud tolmuosakeste voogu, mis ongi tema varjuks. See saba on mõnikord väga ropp — mõnel rohkesti tolmu, mõnel makulatuuri, mõnel murtud südameid, mõnel tühje pudeleid ja konservikarpe . . . Aga nii noorelt niisugust varju omada nagu need poisid, see on juba enam kui kurjast. Nõnda sõdurite varje silmitsedes sai alevikaupmees ikka rohkem ja rohkem teadlikuks ka enese omast, mida poisigi ema oli õigel ajal märganud. Mis aitavad siin vana Kliimanni targad silmad ja tema jopimehe leiutatud «eesmärgiga salaviin», kui pole enam armastust?

Erik Johanson Mõenilt asetas raske käe Vanamehe pihale ning Vanamees sirutas harali sõrmedega kämbla välja. Eeri tahtis seda tugevasti suruda, nagu kavatseks ta kohe ära minna, ent siis nägi ta mingit tuhmi asjakest ning võpatas:

«Kust see välja tuli . . .?»

Eeri uuris hoolega väikest püstolit. Kuukiir viskus pidemelt üles, ja sedamööda, kuidas Erik Johanson Vanamehe käel lebavat relva silmitses, tuli tema rahu ning asjalikkus tagasi, nagu poleks ta sellest kunagi ilma olnud.

«Tollelt kinnastega?» küsis ta.

«Too mul ette jäi . . .»

«Arvatavasti perekonna mälestusese,» ütles alevikaupmees.

«Kas neil on nõnda, et isad pärandavad poegadele tapariistu?»

«Küllap ka nõnda,» ütles Erik Johanson ja lisas: «Anna see mulle.»

«Võta, kui sulle niisugused asjad meeldivad. Mis mina ta'ga . . .»

Ja Vanamees andis püstoli Erik Johansonile.

Seepeale viskasid nad kätt külmetavad karabiinide kassetid lumme, ning Vanamees lausus sosinal, et kambris voodiserval seisev eit ei kuuleks:

«Tagasi tulevad, sigitised . . .»

Ja tulid.

II

Sel ööl, kui sõdurid tulid teist korda, lamas Vanamees eidega vaiba all. Und antakse nende eas teelusikaga ja õigupoolest ikka piisavalt. Ei tea, et Vanamees ja Miili oleksid seepärast kordagi nurinat tõstnud, et uni teeb neile ülekohtu ning unustab nad ära nagu jõuluvana pahad lapsed. Unega on nii, et algul tellid, aga pärast harjud kurva saatusega, ja mure on niisuguse paratamatuse juures üksnes selleks, kuidas palakate vahel seda ilmatu pikka aega, mis lõpeb alles Ehatähe loojumise paiku,

mööda saata. Juba ammu oli nii, et eite-taati ei hoolinud hullamisest suurt, ja nõnda nad lamasid ka sel ööl, kui sõdurid tulid teist korda. Aga kui neil oleks ka midagi lõbuhimulist pähe tulnud, poleks Vanamees seda voli endale lubanud, kuna ta käis päeval Erik Johansonile Möenilt kolme peotäit viskamas. Küllap oli Miili-maadamilgi Eeri vastu omalaadne austus, sest tema esimesed sõnad olid: «Elada ei osanud, lollpea, vaat mis!» Aga Vanamees pidi mõtlema, kuidas Eeri oli nii lihtsalt öelnud: «Anna see mulle.» Nagu: «Anna mu piibule tuld.» Ta leiti oma väikesest ärklitoast, kaupluse pealt, mida ta alles hiljuti nõnda agarasti laiendanud oli, et rahvas mõtles: «Näe, kaupmehesaks tahab rikkaks minna!» Kuuliauku ei leitud kohe kätte: see oli väike lilla märk nagu ussi hammustus, ent puhaste servadega, nagu oleks lastud läbi värske leiva. Aga kui lastakse nõnda nagu Erik Johanson Möenilt, siis pole enam desertööride kavalus tarvilik, siis küll mitte.

Köster mattis, sest õpetajahärral ei sobinud poepidajat matta, kuna viimane tegeles leiva, seebi, petrooleumi, suhkru, kohvi, viina ja muu seesuguse müügi või hangeldamisega. Kuid inimesed teadsid rääkida, et neil olnud muidki pahandusi peale Eeri patuste elukommete ja -kutse. Kirikuaial juhtus siiski nõnda, et neid teadjaid oli avatud haa ümber hõredalt, ja kui nad oleksidki kõik auguservale kokku astunud, et muld oleks tagasi süvendisse varisenud, poleks nad suutnud ühekordset rōngastki selle ümber sulgeda. Niimoodi lõppes Erik Johanson maine tee, kes noore mehena oli kunagi lahkunud Möeni saarelt, nagu lahkuti Eestimaalt ja mindi Ameerikasse või Austraaliasse, nagu lahkuti Iiri-maalt ja mindi Ameerikasse või Islandilt ja mindi Uus-Islandisse.

Köster ei võtnud põlata Eerit ega tema patust ärimeheametit, sest ta luges kiirustades sõnad ära ning läks üle tänava Eeri poole, kus keegi surnu patuse elukutse oli ajutiselt omaks tunnistanud, grammofoni vāntas ning kahanevatest tagavaradest klaase täitis.

Kirikuaias oli samal ajal valge, üksnes ristid ja raagus puud olid varesehallid. Leinakaskedes pesitses tuul, pugedes aina oma mustadesse süngettesse raokubudesse. Vanamees ei tundnud siin seisjatest peale apteeker Kliimanni kedagi. Nõnda oli ta teistest veidi eraldi nagu tavaline uudishimulik selle talituse juures. Ja keegi ei teadnud, et too vana küla-mehe oli üks väheseid Eeri allesjäänud sõpradest, ja küllap arvati siingi, et Eeri suri täiesti üksikuna. Aga Vanamees seisis teistest veidi eemal, sest tema tundis ennast Eeri sõbrana ja mõrtsukana. Oma peotäied tuli ja viskas temagi, ning keegi ei küsinud, miks ta seda teeb. Vanamehed on tihti veidrikud. Kui just eit oleks kaasas olnud, küllap oleks ta asjasse selgust toonud, aga eite ei olnud sel teel alevisse Vanamehe kõrvale reaktorpile toetumas, sest sõdurite esimene tulek oli ta tublisti põdu-ramaks muutnud. Kui Vanamees viimaks vabanes mõttest, et ta oli andnud Eerile sõduritelt võetud püstoli, mis jättis väikese lilla märgi, nagu oleks lastud läbi värske leiva, astus ta kõheldes naise juurde, kes siin lapsega seisis, ning küsis areldi, kas jutusobitamiseks või tõsisest uudis-himust:

«Kelle plats see on, kuhu Eeri maeti?»

«Meie . . .» ütles naine ning vaatas alla poja poole. «Matsime ta minu lapsena surnud venna peale.»

«Olete Eeri sugulasi või . . .?» küsis Vanamees.

«Jah,» vastas naine tasa ning kohendas musta salli kindlamalt ümber õlgade.

Vanamees võngutas pead ning ootas, et naine midagi küsib, kuid ei

tahtnud see naine Eerit kellegagi jagada. Teda ei huvitanud see, et viimast lõppu kobis Eeri peamast alati valguse surses Vanamehe tarre tagaheinamaade serval, «padaemand» ja «kaksikvend» kaenlas, nagu oleks talle alevist küll saanud.

«Onu Eeri kinkis mulle kitse,» ütles poiss. «Ja hundinaha, millel me mustlast maadlesime.»

«Sooh,» muheles Vanamees.

«See on must kits, Mustang nimi. Tahad, ma näitan sulle teda? Kui ukse lahti jätab, tuleb ta kohe tuppa ja kargab söögilauale. Ta on täitsa kasvatamata kits... Meil on temaga igavene tegemine.»

«Paulike, praegu pole sellest ilus rääkida...»

«Ei, mis pärast...?» ütles Vanamees. Ta tahtis, et poiss räägiks temaga, sest tee mis sa teed, jäta verepatt kus see ja teine, poiss oli osake Eerist, keda Vanamees tundis ju rohkem «padaemanda» ja «kaksikvenna» juures istudes.

«Ma joon piima ja saan terveks. Onu Eeri ütles, et ma saan terveks, kui joon Mustangi piima.»

«Hea küll, Paulikene, sina saad kindlasti terveks,» ütles ema.

Siis läksid nad mööda jalgrada kirikuaia värava poole, kahel pool vanad raagus pärnad ja tuulepesadega leinakased. Nad läksid — kuueaastane kopsuhaige poisike, kelle saatus pole veel teada, ja mustas suurrätis noorepoolne naine, kelle ellu oli miski tulnud ja sama ootamatult kadunud. Aga küllap olid need jäljed hoopis sügavamad kui esimesed selle naise elus, sest miks muidu maeti Eeri siia platsile, ja kui naine ei söandaks seda nüüd tunnistada, teeb seda poiss, ehkki esimesega oli tal vereside, sest temal on nüüd Mustang, see Eeri must kitselontrus, kellega ta kevadel kirikuaia taha karja tuleb. Poiss joob Mustangi piima ja ta saab kindlasti terveks. Ja kui köstrit, surnuaiavahti või muud asjameest näha pole, saab ta veel sellega hakkama, et laseb kitse vargsi kirikuaeda, sest pole Erik Johansonile Mőenilt suuremat heameelt, kui nad kahekesi teda siin vaatamas käivad.

Nõnda mõtles Vanamees kadunud sõbrale, kui Miili püüdis teda kambri tagasi tuua, sosistades:

«Põrgumäe koerad hauguvad...»

«Las hauguvad. Elmuril käib igasugu asjamehi, joovad poole ööni.»

«Aga mis teie Eeriga siin tegite?»

«Meie jõime seepärast, et elu on vastukarva. Nemad aga joovad seepärast, et elu on ilus nagu viulimäng. Vallasakste asi! Aga koerad, näe, ei lepi...»

«Pöle seal Elmuri pool tükil aal kedagi old,» ütles Miili ning keeras ennast vastu Vanameest.

Vanadel ei tulnud nagu ette, et Põrgumäe koerad südaööl asjatult ei lõrise, kui just Elmuril külalisi pole, ja ka kuud austavad nad teisiti — pika ja valulise ulgumistseremooniaga. Siis saab kindlasti keegi siitkandist otsa, aga praegu haukusid nad teisiti, ning Vanamehel ja eidel oleks pidanud sest õigupoolest kergem olema.

Täiskuust valgustatud tareaken öitses muinasjutulise triiphoonena, mida katab puhtast kristallist raamistik, täis helkivaid tähti. Kui padjal veidi pead nihutada, kustuvad vanad tähed, süttivad sajad uued. Miiliga oli häda: nõndapea kui linna või alevisse sai, vahtis aina võorastesse aedadesse, et hakkas häbi. Hiljem vatras varavalgest pimedani, kuidas seal triiphooned, lavad ja lillepeenrad välja näevad. Lõpuks sõdis Vanamehelt väikese kurgilava, mis klaasiti aastate jooksul pöranda alla

kogunenud ruudutükkidega, aga unistas samas tulpide, nelkide ja eriti rooside kasvatamisest. See oli pisut imelik siinkandis, kus rohuaias tavaliselt peale kapsa- ja murulaugupeenra suurt polnud. Või siis reinvarred köögi- ja kambriakna all. Vanamehe saunal oli aga üks aken, mis tundus Miilile sängis lamades muinasjutulise triiphoonena, kus kasvavad isegi palmid, tõi küll — külmapalmid. Aga niisugust palmiliiki vist ei tunta, seepärast on targem vaikida.

Vanamees ajas end raskelt üles ja läks janu kustutama, ehkki ta polnud alevs tilkagi võtnud ning Miili ei pannud lauale midagi soolase-mat peale kurgi. Kamber oli jahedavõitu, vesi külm. Kui Vanamees ämbri juurde astus, tuli kõuts, nagu oleks temalgi üks korralik janu rahuldada. Aga see polnud vee nurumine, vaid puhas lipitsemine, mida Vanamees muidu kangesti pahaks pani. Kuid täna lasi Vanamees isegi varbavahet lakkuda. «Sa ei magagi, vanapoiss?» rääkis ta kassi rohelis-tesse silmakildudesse. «Põrgumäe penid äratasid meie vanapoisi üles, mis? Või oled sa kiima läind? Nonoh, kannata ära, vanapoiss, varsti lähavad põllud paljaks, kergem ehale minna, saab kuiva jalaga läbi...» Ning Vanamees tõstis looma hopsti! soemüürile, lisades: «Mine, põõna seal, muidu rotid tassivad seebi viimase killuni ära...»

«Joo kohvi,» jõudis Miili käsk Vanamehele järele, ja kui viimane kangekaelselt veeämbri juurde jäi, sõnas eit: «Kohv on veel leige, kuuled? Ma olen tüdind su ilmlõpmatust röginast.»

Vanamees andis seekord eidele alla, jõi kannukaelast mörkjat kohvi ning tuli tagasi voodi juurde. Aga kui ta üle kaltsudest vaiba astus, kostis tema kõrvu imelik rudin, nagu polekski põrandal kaltsudest vaip, vaid kõva lumi. Sedasi pidi Vanamees seisma jääma ning imestunult kuulutama. Eit oli ajanud end sängil istuli ning vahtis aknasse, kus särasid ikka veel mitmevärvilised tähed ning kasvasid külmapalmid.

«Lumi... krigiseb...» kähises eit.

«Jah, nad tulevad tagasi...»

«Seda need Põrgumäe koerad haukusid.»

Lume krigin valjenes järsku — see oli paljude astumine. Siis see lakkas ning akna taha siginesid varjud. Seal oli küll vana pappel oma hiiglavõraga, aga need varjud ei seisnud paigal, vaid loivasid hulkuvate penidena, kes tõstavad aeg-ajalt rääbaseid koone, et haista saaki. Üks neist surus enda vastu klaasi, aga ta ei näinud midagi, sest ta tõmbus otsekohe, vahest veidi peljates tagasi. Elav hingeaur jättis klaasile ovaalse laigu, mis puistati silmanähtavalt sillerdavate tähekestega üle. Need tähekesed ei erinenud põrmugi teistest, mis juba varem ruudul särasid ja mida Miili uneootel vahtis.

«Sigitised,» urises Vanamees. «Kes niisuguseid elajaid sigitab?»

«Vahest lähavad edasi...»

«Kuhu neil edasi? Oleme viimased siin teeotsal.»

Nüüd tuli ka eidele ette, et nad on viimased, viimased ja päris üksi.

«Vahest Põrgumäe külalised, purjus teised...»

«Ei, need on sõdurid. Nad tulid tagasi.»

«Mu jumal, ära võta seda suhu! See ei saa tõi olla. Vaiki... Vaimime, oleme hästi tasa... Ehk lähavad ära...»

Vanamees vaatas teda — oma eite, kes oli kaame nagu vahanukk jõulukinkide seas. Päris vana ja inetu. «Oleme me tõesti juba nii vanad, päris säärased?» mõtles Vanamees. «Siis peaks ju kõik olema üksta-puha...?» Aga eidele polnud üksta-puha, tema lootis, kartis ja värises. Temas oli veel nõnda palju inimlikke tundeid ja nõrkusi, et nende juu-

res ei saanud veel miski ükstupuha olla. Niisugusena nägi Vanamees nõrgas kuuvalguses oma eite keset sängi, aga sellest kartusest, rippuvate rindade võbinast öösärgi haigutavas kaeluses, soonte tukslemisest võis minna hulluks.

«Jäta, eit!» lausus Vanamees peaaegu kärkides.

«Mida nad meist tahavad...?»

«Revanssi,» lausus Vanamees alevikaupmeest jäljendades ning tal oli tuline kahju, et Eerit käepärast polnud, — niisugune kahjutunne käis südamest oimudele. Jah, Eeriga nad kahekesi juba hätta ei jääks, olgu või ots, sest kui peaks tulema ots, ei ole see ju enam hättajäämine. Ja Eerilgi oleks see võinud teisiti tulla, mitte nii narrilt — nagu nüüd arvatakse — alevirahva põlguse ja ühe lehtsaba pärast.

Kuid Miili mõtted ei rutanud veel selle juurde. Ta sidus soonilised käsivarred, sitked kui kadakavitsad, ümber Vanamehe niiske kaela ja rääkis:

«Ma kardan, väga kardan... väga... Ma pole kunagi kartnud, aga sõdureid kardan ma alati. Nad ei teagi, kuidas neid kardetakse. Nad on sõdurid. Nad ei oska tavalise inimese nahas olla. Mõistad sa seda, Vanamees? Anna andeks, et ma värisen, kuid ma ei saa selle vastu. Tavalised inimesed värisevad ikka sõdureid nähes, kuni nad on sõja märgiks. Ma ei kartnud, kui sünnitasin, ehkki see oli mul väga raske ja pidi viimaseks jääma. Ma kaotasin siis palju verd, paaride viisi värvisin pääste-armeelase preili Lindebergi linu, kes mind oma juure võttis, kuid nüüd ei raatsiks ma kuidagi verest tühjaks joosta. Niimoodi on minuga...»

«Hea küll, eit, jah...»

«Me oleksime pidanud staabikapteni-härrale teada andma, et meiega siin nõnda tehti. Sa oleksid viinud need pagana kassetid neile tagasi ja võib-olla oleks kõik korras olnud...»

«Ühed reod kõik,» tuli Vanamehelt.

«Kõikide püsside kassette ei jõua sa lumme visata,» ütles Miili. «Elmur oleks meid kindlasti aidanud, vähemalt temale oleks pidanud rääkima. Jäme ots ju nüüd tema käes, ikkagi oma poiss.»

Aga Vanamees vaikis päris sõgedana.

«Elmur oli ju Karli lapsepõlvesõber. Kas sa teda tõesti ei usalda?»

«Paljude sa Elmurit tunnud? Paljude ta su'ga rääkinud on? Kas sa tead, mis sai Rebo Karlst?»

Nad olid üksi oma saatusega, täiesti üksi, need kaks vana kändu tagaheinamaade piiril. Ja sõdurid lõhkusid karabiinidega nende välisuksel.

«Ära mine!» hoiatas eit uuesti. «Ehk jätavad järgi, ei maksa tuld üles võtta.»

«Ei nad seekord jäta. Seekord läheb lõpuni välja.»

«Räägime veel, Vanamees...» palus Miili.

«Meil pole enam aega,» ütles Vanamees, kuid jäi siiski viivuks oma eide juurde. Miilil oli vasak rind libisenud särgikaelusest välja ja ripus nagu saiaaigen üle mõhe ääre. Vanamees põrnitses seda hetke nagu hull, nagu kavatseks ta oma eite võtta, ehkki sõdurid peksid karabiinidega uksele ja ta oli päeval visanud Erik Johansonile Mõenilt kolm peotäit. Seepeale poetas ta eide rinna hellalt särgikaelusesse tagasi, kuigi eit oli teda nagu omajagu julgustanud.

«Sa aita mind.»

«See on lõpp,» ohkas Miili.

«See on õigus,» sõnas

Kas pole kummaline kokkusattumus, et sõnu õigusest korratakse nagu armastusestki?

Vanamees on pannud mind mõtlema, sest ta ütles enese õigustamiseks ju nii vähe: «See on õigus.» Kuid mul on tema pärast muret olnud, nõnda siis soovin, et niisuguste sõnade lõhkamisel, mis räägivad õigusest ja armastusest, puhkeks ahelreaktsioon, tõeline ja see, mida võiks nimetada «ironia varinguks», sest Vanameeski ei pidanud neid kolme sõna paljuku. Seda enam, et seisan tihti siin, tema tare kaduval jäljel. Ma ei ütle: ahervare. See oleks mõttetult kurb. Kõik on kuiv. Kassitappude kallistus. Keldriauk varises ammu liiva täis, sama ammu lahkusid keldrisüvendist ning kaevu roostesest põhjast konnad: nad läksid kalpsates tagaheinamaadele, kust olid seekord tulnud. Heinamaad aga olid toona tüki lähemal... Sa peaksid seda teadma. Aga mis sellest, mis tookord oli? Ma ei kavatsen siin väljakaevamisi teostada, kuigi mu arheoloogist sõber väitis ühel õhtul, et üksnes esemete täpse kirjeldamise ning mõõtmisega suudetakse ajalugu restaureerida usutavalt ning ajastupuhtalt. Me olime uue internaadi viiendal korrusel, tuba viissada millegagi, lamasime kollastel ja punastel baikatekkidel. Hea küll, ma leiain need kassetid üles, mis vanamehed lumme viskasid (siit peaks vist alustama?), mis sinna jäid, kuigi Miili vanameeste trofeesid aeg-ajalt lauta või kaevule minnes hirmunult silmitses, ja mis järgnevate sündmuste ajendiks said, sest kassetide kaotamine ei tähendanud kahele marodöörile sugugi head. (Pudelid viis Erik Johanson endaga ilusasti kaasa ja teab kes neisse ploome vekib või koduveine villib ja kuidas neid nüüd kutsutakse.) Ja edasi, kui ma peaksin rääkima asjadest? Mõistagi teen kindlaks relvaliigi (teatavasti olid need sõjaväekarabiinid, arvatavasti laialt levinud K-98), tehase, mis sõlmis kuratliku sobingu natsistliku riigiga, selle asemel et toota oma firmamärgi all näiteks jahirelvi, millega kirjanik Hemingway Aafrikas pühvleid küttis; teen kindlaks kassetide mahu — surma tollipuu. Relvadega on mõnes suhtes lihtne nagu muude väljakaevatud leidudega, ehete või rõivajäänustega. Aga kui ma leiaksin näiteks pealuu? Oh ei, ma ei soovi kedagi hirmutada, ja ka seda mitte, et siit Vanamehe looga kohe mingeid järeldusi tehtaks. Sinna jõuame. Praegu ütlen niisama, fakte tuleb ju lahti mõtestada, kuni me ei tea, mis nende taga on. Oo, ma pole nii vähik ja tunnen su kohe ära, kolp. Olid piraatide laeva mustal lipul ja priimuse süütaja pudelil, siis viskas su keegi punasest portveinist õhetav mees hauakambrist välja, desinfitseeriv «Sever» hammaste vahel, et sa teda öösel painama ei läheks, ja pälvis kooliekskursiooni hirmunud lugupidamise neidude meeldivate kiljatustega; viimastlõppu hoidis sind hullumeelne Hamlet. Niisugusena tunnen sind, kolp. Antropoloog meeldib sulle kindlasti enam, sest tema taastab võluriņa su näojooned, ja kui sa oled isiksuseks muutunud, kui sa pole enam asi, siis sind kardetakse miskipärast vähem. Antropoloog nimetab seda kõlavalt rekonstruktsiooniks. Küllap see nõnda ka on. Ehkki ma olen näinud samblast, käsnast ja plastiliinist mittemidagiütlevaid makette, tsiviilkaitse kabinetis liivakastis takkudest aatomiseent, mis ühel vahetunnil salapärasel asjaoludel ära põles, vaatan antropoloogi rekonstruktsiooni huviga. Ütlen: see juba läheb mulle. Muutun leplikumaks, aga nõndapea kui kästakse kolpa mõõta, tundub mulle, et too mineviku ilmutus, millel pole küll teiste esemete hulgas silmapaistvamat väärtust ja ilu, variseb sõrmede

vahel tolmuks, ja ma võin ükskõik missugused arvud paberile märkida, peaasi, et jäävad usutavuse piiridesse. Mu ees on sälkamata puhas perfokaart, mu käes on valge pastapliiats ja ma ei mõtle, kui kaugel sellest kõigest olen. Nõnda rumal ma ka pole, et kirjutan kolba ümbermõõduks 225 sm (professor mõtleks: vaene noormees on saanud päikese-käel!), ikka kuhugi 50—60-ne piiresse torkan ära. Ma ei tea, miks, aga ma võin vaevata kindlaks teha, mis numbri gaasimask tollele kolbale läheb, ja ma ei mõtle, kas ta seda vajab ja mispärast mul niisuguseks idiootsuseks kalduvus on. KÕIKIDELE KOLPADELE GAASIMASKID! On see reklaam? Aga maailmas on nii palju ohte. Muidugi, pole vaja. Nagunii jookseb liiv silmakoobastest välja nagu eidekese mahapillatud liivakellast füsioteraapiakabinetis. Pisargaasil pole siit midagi võtta.

Kuid ma ei kavatse midagi välja kaevata ja unustan metamorfoosi kollastel ning punastel tekkidel, toas viissada millegagi, kuhu tuuakse tühja konjakipudeliga ühisköögist vett, kus on teatmeteosed, «Weltgeschichte», «Lexikon der Weltliteratur», sõnaraamatud, TA toimetised, sotsioloogiaalased uudisteosed ja «Euroopa rauaaeg». Olen Vanamehega, kes jäi kaitsma õigust — aga see ei kuulu minu teada asjade maailma — ja kelle tarel oli ainult üks aken, mis nüüd isegi kasuks tuli.

Praegu kasvavad Vanamehe tare kohal peamast süllakõrgused paju-lilled, mis õitsevad rahulikult kogu napivõitu, kuid mitte just põhjamaiselt lühikese suve, mis on kui kukesamm. Ladvas puhkevad uued, palavusest rippuvate tolmukatega roosakaslilled õied ja samas, mõned tollid allpool, plaksuvad kuivusest kägarduvad kaunaussid, et poetada kirjeldamiseks liiga tühine seemneraas lõikheina nõelavkuuma rüppe.

Näen: igal aastal võetakse sahatäis sest värtnakujulisest maasiilust keset põle, mis on veel jäänud ümber Vanamehe tareaseme, igal aastal. Kunagi ei saa siin midagi vahele jääda; see pole enam mõttetud, kui sahal niisugune tahtmine. Ja siis — tahan ma või ei taha — kasvab siin vili.

Muudatus.

Vanamees oli harjunud reeglitega, aga võitlus, mis sõdurite teistkordsel tulekul puhkes, toimus kohtunike ja lõpugongita. Vanamees vaatas sargikaelusest väljalotendavat Miili rinda, poetas selle siis tagasi ja tõusis. Kas poleks see nüüd ilus olnud? mõtles eit nagu kahetsusega, aga oli nõnda, et hiljem polnud neil aega teineteisele hellitusi jagada; need jäid viimasteks. Vanamees andis sestpeale vaid karme ja napolisõnalisi käsk, nagu oleks ta vallateenistuses, ja Miili täitis need nõnda ruttu kui suutis, aga ka nõnda ruttu kui see vajalik oli, sest olid need käsud nii arukad kui olid, püüdsid nad kaht vanainimest mingil moel kaitsta sõdurite kättemaksu eest, kes tahtsid nüüd rohkem kui ainult kassette tagasi, või püstolit, seda tundmata perekonna mälestuseset, mis jättis Eerile ainult lilla märgi, nagu oleks lastud läbi värske leiva. Nad tahtsid rohkem kui «padaemandat» ja «kaksikvenda», aga isegi neid poleks Vanamees andnud, sest nõnda õpivad nad lõputult tahtma. Lootus abi järele tuli mõtetes maha vaikida nagu vale. Vanamehel ei tulnud korragi ette, et mingi abi võiks väljastpoolt saabuda — kust siis?! Miili mõttes püsis küll esiotsa visalt Põrgumäe Elmur, aga temagi leidis, kui asjatu on Elmurit sellisesse olukorda seada-tõmmata. Elmuril on siin vähe valida, küllap ta seepärast ei tulegi, lasku sõdurid nii kõvasti kui oskavad. Kui Elmur tuleb, siis alles hommikul, kui kõik on möödas.

Sedasi juhtuski, et nad ei hakanud väheseid allesjäänud minuteid lootusele-tühjale raiskama, vaid asusid üksmeelselt raske hõõvelpingi juurde, mille Vanamees talviseks nokitsemiseks kuuri alt tuppa oli kel-

gutanud. Võib-olla on see liialdus? Kas tõesti lootusetu vastuhakk relvastatud sõdurite jõugule, kes tulid verega tasuma kunagist solvangut, et neid oli siin tares koheldud nagu huligaanitsevaid põngerjaid, kallas Vanamehe soontesse verekihu nagu kuuma veini, nagu elavhõbeda, mis on samavõrd mürgine kui pöörane, võttes seks korraks õlult aastad, kindides surematuse? Võimalik ka, et Vanamees polnud sellises olukorras enam suuteline tegude eest vastust andma ja oma lootust küllaldaselt selgitama; üksnes Erik Johanson Mõenilt oleks sellega toime tulnud, ainult lootusega mitte, sest tema oskas need asjad kenasti ära öelda, mida Vanamees endale hoidis kas kinnisest iseloomust või saamatusest. Aga lastes raske hõõvelpingi Miili toodud aluskotiga vastu jääkristallides akent, kus irvitas ikka veel sissepiiluja koonujalg, soovis ta, et kuu läheks juba sinises hommikuhakus looja. Nende aken oli vastu hommikukaart, mis pärast selle tare sisemus elas iga uue päeva mahasaamisele kaasa. Nõnda mõtles Vanamees hõõvelpinku tõstes: «Peaks ma hommikuni vastu pidama.» Ning tal oli kahju, et peab kinni katma tare ainukese akna, kust päev muidu märku annab. Hõõvelpingile sobis toeks pink, millel Johanson Eeri tavaliselt soosena ääres magas, kui ta hilja peale jäi. Hõõvelpink oli kohati neljatolline saarepakk, ning kui aluskott juurde arvestada, võis Vanamees pomiseda: «Siit nad läbi ei lase — vaat nõnda!» Need olid tema esimesed sõnad pärast kõnelust sängi äärel, kuid Miili oli, nagu ei huvitakski see teda, kas lasevad sõdurid aluskotist ja hõõvelpingist läbi või mitte. Miili oli oma valges maani öösärgis tumm; küllap ta mõtles, et see maani öösärk saab talle surikleidiks ning võiks veidi viisakam olla. Kui neid leitakse, ei hakata enam hilpusid vahetama ja kõvale pesulauale kangutama. Ainult seda ei mõelnud enam Miili, et ta peaks sõdurite jaoks ennast kõige paremate riietega ehtima, nagu ehitakse koduseks armulauaks. Küllap on Miilil mõned sõled ja klaaspärlidki kummutisahtlis alles, aga täna ei kuulu need asja juurde nagu lambitahi kohendamine ja lisatopside lauale toomine. Miili oli otse sängist Vanamehele appi rutanud, oli teinud seda ühegi sõnata, ja ta ei tea, miks peaks ennast öösärgis häbenema, kuigi sellest rinnad välja kipuvad, kuigi surikleidiks on see narrivõitu. Vanameest ei huvitanud surirõivad, ta pidi veel välis- ja kojaukse kuidagi moodi barrikadeerima. Kloppimine, mis oli vaibunud trotslikuks ootuseks, puhkes nüüd uue raevuka purskena. Vanamees teadis, et pööra pole niimoodi kuniks, ehkki uks ise on tugev, pealt niisketel ilmadel veidi hallitavatest, kuid seest vastupidavatest arukase plankudest. Kloppimine tuli isegi kasuks: Vanamees võis julgelt kotta minna, Miili lahutamatuna kannul. Välisukse hõredate plankude vahelt imbus rohelist valgust ja seal seisis hulk ähvardavaid varje. Silma vastu rappuvat ust surudes oleks võinud näha sõdureid, helklevaid mundrinööpe, uksele langevaid karabiine ja kinnastes käsi, oleks ära tundnud eelmised külalisedki, «Mardi varbad valutavad, Mardi küüned külmetavad...» Jah, laske sisse Marti! Aga vanad ei vaadanud kumbki, missugused need sõdurid on; paistis, et nad neid juba tundsid. Kui Vanamees hetkeks plaani pidas, surus Miili talle midagi külma pihku, mispeale Vanamees pomises nagu rõõmust segane, tõmbas reeaisa kirstu tagant välja, mõõtis aisa ja koja pikkust, surus puu uksepõõna ning lävepaku vahele. Vanamees arvestas mõttes kõiki võimalusi. Talle meenus või seegi, et ta oli ikka õues vedeleva koli hoolsalt katuse alla varju kogunud, mistõttu sõduritel polnud käepärast muud löögiriista peale kergete karabiinide ja veelgi kergemate lõhutud halgude pinumaal. Miili aga mäletas Vana-

meest kojas just sellisena, kuidas too ühe sügistormi ajal lauda katuse pärast võitles, mis ähvardas tuule alla koguda, oli nagu hooguvõtva metsluige tiib. Kuna alumise põõna alla pandud ais jäi pikaks, tõstis Vanamees lahtise põrandalaua üles, et suruda teine ots vastu alusmüüri. Põrandalaud oli siin kojas seitsaati lahti, kui nende kõuts, siis veel arglik ja samavõrd tige karvakera, maja alla puges ega osanud enam välja tulla. Siit sai Vanamees selle trallitaja kätte, aga praegu toetab ta siia reeaisa, nagu oleks põrandalaud seepärast lahti võetud, et siia reeaisa suruda, mis uksele langevad sõdurite löögid vastu võtab.

Sellest ajast, kui nad tulid, olid möödunud vaid mõned lühikesed minutid, kuid paistis, et nende kannatus jõudis lõpukorrale, sest vaevu said Vanamees ja eit tuppa, kui raksatas esimene kuulivalang läbi välisukse; samas täriseb teine aknasse. Need kaks ust ei pea hästi kuule, kuid aken on esialgu kindel, surm ei tule seal nii ootamatult ja nähtamatult kui läbi ukse. Miili pole varem niisugust laskmist kuulnud, mis sedasi ihusse löikab. Kui rinne üle veeres, oli õhus ainult mingit salapärast vihinat kuulda. Igaks juhuks soovitati siiski silmili visata ja Miili oli need soovitused alati täitnud. Et Mäetoa Kutt oma õuel surma sai, pidi küll imeõnnetu juhuse olema. Rahvas arvas matuselauas, et poleks vana Mäetoa oma maja nii kõrgele künkale ehitanud, oleks Kutt elus ja lõbus-taks peielisi kandlepolkaga. Praegune laskmine on midagi teist, mil Vanamees oma suure kämbla ja kogu käsivarrega Miilit ahju vahele surub, nagu oleks vanaeit kana, kes sinna vahele kinni jäädes peab surema. — See oli üks õnnetu pesuvalge noor kana, kes viljapeksumasinasse ronis, et seal teri nokkida; ime küll, vajutas oma kanaraskusega mingi võlli paigast, jäi kinni ja tuli alles hiljem põhkudega välja, sinine ja murtud luudega. Aga Vanamees peab eide ahju vahele suruma, sest ukсед ei ole tule all kindlad. Ja eit mõtleb seal telliskivivõngus, et ka nemad on ühel masinavärgil mingi võlli paigast ajanud ja see purustab nad, teeb nüüd päris pihuks ja põrmuks.

Kui Vanamees püüab valangu lõppedes suurt riidekappi ukse ette lükata, on Miili taas kärmelt abiks; see kõhn vanamutike teeb ebainimlikke pingutusi. Suur riidekapp, mida andis Vanamehel Eeriga Miili-maadami viimase tujuka ümberkorraldamise ajal rebida, millest ometi tänaseks kasu oli, sest kapp sai uksele tüki lähemale, prantsatab nüüd seljaga vastu ust ja Vanamees imestab, et ta juba paigal on. Kapp on pakil riideid täis, et koirohtu ka enam vahele raputada ei anna, aga Miili topib lisaks padjad, laudaskäimise riided, põrandavaibad — topiks ehk pliidinartsudki, kui mitte uus laskmine teda kapist eemale ei peletaks. Aga näib, et Miili rabelemisest tuleb tublisti kasu, sest pimeduses tundub, et nüüd jäävad kuulid lõpuks ometi kuhugi pidama. Vanamees toetab hingetõmbeks kukla vastu seina ja rabab üle näo. «Nad pole veel välisust sisse murdnud,» pomiseb ta.

Ei ole. Aga varsti murdub ka välisuks. Vanamees oli seda pingsalt kuulanud, sest välisukse murdudes lakkas aknasse tulistamine. Kuuldus optimistlikke hüüdeid ja kõik sõdurid koondusid nähtavasti ukseava juurde, et pimedasse kotta piiluda. «Teil on nüüd nagu päris sõjas,» mõtles Vanamees teispool kojaust ja suurt pungil riidekappi. «Olge õnnelikud, tattninad!» Vanamees tundis, kuidas ta neid pooljumalaid vihkab, aga peale vihkamise kosus temas vastikuse ning hämmelduse pealetrügiv kainus. Ja kui tal tuli pliidisuust kirves võtta, keeras ta libedat vart kohmakalt peos, nagu poleks ta seda kunagi hoidnudki; ta ei teadnud kaua, kumma poolega tuleb tal lüüa. Aga selle kirvevarre oli ta ise

märgitud kasehalust välja voolinud, et oleks käepärasem. Kui tal mõned minutid hiljem tuli siiski lüüa, kui see paratamatu oli, polnud enam mingeid probleeme.

Ukse murdmine tegi Vanamehe rahutuks, nagu oleks tal veel mingi kartus südamesse kinni hakanud. Varem seda nagu polnud. Vanamees tõmbus seinast eemale, komberdas Miilit otsides üle toa, haaras eidel õlast ja tassis sõna lausumata akna juurde. Seejärel viskas Vanamees Miilile rätiku pähe ja sosistas vandenõulikult:

«Ma tõstan pingi sutike eemale... Kui kedagi kambri taga pole, roni välja, hoia puuriida varju... Jookse ära, lippa, eit! Jookse ükskõik kuhu, jookse või Põrgumäele... Küll mina neid siin...»

Vanamees nihutas hõõvelpingi aknast eemale.

«Pole vist kedagi... Vaata!»

Aga Miili ei tahtnud vaadata. Miili seisis kahvatuna sulavas kuuvalguses ja tema näole oleks nagu mingi häbematu naeratuski libisenud.

«Noh...?»

«Mis sa mind ära ajad, Vanamees?» küsis Miili kärsitult. «Mis ma sulle teind olen?»

«Teind?» Vanamehe käed lõtvusid ja pink mürtsatas vastu akent. Seegi valgus kustus, mis oli, aga praegu oli nõnda, et polnud tarvis enam mingit valgust.

Vanamees ja eit seisid ikka veel serviti asetatud hõõvelpingi juures, kui sõdurid lõbustasid end uue valanguga.

«Nüüd täkivad me hilbud sõelapõhjaks,» torises Vanamees, liikudes piki seina pliidi juurde.

«Jah, su lambanahkne kasukas,» ütles Miili.

Esimeseks ohvriks sai keegi kolmas, kes endast tükil ajal mingit märku polnud andnud. Nüüd süttisid tema vihased silmakillud soemüüri — küllap vihastasid teda ahjuküljel plaksuvad kuulid. Kõutsil ei vedanud. Niipea kui ta soemüürilt alla hüppas — liigutus, mida ta tuhandeid kordi teinud oli —, tabas teda läbi kapi tunginud kuul, tabas otse õhust, nõnda et ta veeres kiljudes Vanamehe jalge vahele, vajutas surmakrampides küüned-hambad, niipalju kui tal neid oli, oma pere-mehe sääرده. Teises olukorras oleks sel loomal haprasti läinud, kuid nüüd pani Vanamees kirve kõlksudes pliidirauale ja harutas üksshaaval kõutsi küüned sääre küljest lahti, pomisedes nõnda: «Egas mina siis, rumal loom... Neile tuleks küüned sääرده lüüa. Neile!» Kass langes lõdvalt põrandale — ta oli Vanamehe säärel rippudes hinge heitnud. Vanamees pani ta kuhugi kõrvale, et pimedas mitte korjusele peale astuda. Vanamees oli eluajal palju lambaid, vasikaid ja sigu veristanud, kuid kõutsi surm tundus talle kõige vastikumana ning mõttetuna. Vanamees pühkis kleepuva käe vastu püksisäärt puhtaks ega julgenud sellega oma nägu enam puudutada; kassi veri lehkas.

Järgmisena löid sõdurid ühe uksepaneelidest sisse, suur riidekapp hakkas kõikuma. Vanamees toetas õla vastu kappi, mispeale kostis vihane röögatus ning saksakeelne sõnadevalang. Siis püüti uuesti kappi uksest eemale lükata, kuid Vanamees tihtis selle taas paigale. Niisugune oli esimene vastupanu, mida sõdurid kohtasid ja mis rääkis sellest, et inimesed pole majast lahkunud.

Ei, nad ei lahkunud. Ja eitki oli siin; sedasi seisis see riidekapp ukse ees, oleks teab kaua seisnud, kui mitte Vanamees poleks tundnud, et pärast järjekordset laskmist vajub Miili lõdvana tema turja vastu. Miili peened sõrmed libisevad mitmel korral Vanamehe higiselt pihalt tuge

leidmata alla, kuid ta ajab need uuesti üles, kuni klammerdub mehe juustesse, rebides ta pea selga.

«Said sa... pihta või?...» kähiseb Vanamees imestunult. Miili ei vasta, tema sõrmed on närvilised nagu armunul või uppujal.

Kambris oli täiesti pime ja Vanamees hoidis suurt riidekappi, mille koitanud tagaseina sõdurid lõhkusid. Ta teadis, et mõne minuti jooksul on kõik lõppenud, niikaua aga tuleb veel vastu panna. See ei maksa midagi, aga surra saab siis hoopis teise tundega, hoopis paremaga. Nii-suguse tunde eest tahab Vanamees viimastel minutitel hoolitseda, tahab, et eidelgi see oleks. Kui ta oleks suutnud seal pimeduses eite näha, siis ta oleks saanud oma küsimusele vastuseks vaid pearaputuse, millega kaasnes meeleheitlik katse midagi öelda.

«Saad sa süngi... minna...?»

Miililt ei tule ka seekord ühtegi sõna, kuid ta laseb kuulekalt Vanamehe juuksed lahti, püüab sammukese astuda ja prantsatab maha.

«Said ikkagi pihta...» ütleb Vanamees.

Ta kummardus üle eide. Miili võttis tema käe ja juhtis selle oma keha mööda allapoole. Vanamees tundis, et käsi saab sel õhtul juba teist korda mingist salapärasest vedelikust märjaks. Kui palju ta pidi sellega nüüd kokku puutuma! Vanamees rabas eide järsu liigutusega põrandalt sülle, kuid Miili ei oianud, nagu ei puutukski see enam temasse, mida Vanamees teeb või kuidas sõduritega on. — Miili oli nüüd jälle hulk aastaid tagasi heinamaal, oli vist nende esimene siinoleku aasta. Ta sidus sinisetäpilise rätikukolmnurga pähe, sest päike oli ohtlikult lõõskav, võis juba keskhommikul jalust maha rabada. Kui ta rätikut kinnitas, kippus Vanamees teda kõdistama ja musitama, ja ütles, et sel sügisel tuleb palju pähkleid. Siis jõid nad põõsa vilus olnud vett ja taevas oli piimaplekiski sinine ja täis laulu — — —

Vanamees pani Miili süngile, rebis särgisabast pika siilu, tõstis särgi üles ning püüdis oma kohmakate kätega eide sooja kubeme ümber mingit sidet teha. Nõnda ei kõlvanud särk enam surikleidikski ja Miili pidi vastu pidama. Vanamees surus oma näo eide kramplevale kõhule, mis nõretas higist ja kuhu oli verdki valgunud, ning tõmbas talle vaiba peale.

«Jõuame veel surra,» ütles Vanamees kapi juurde tagasi rutates. «Ma ütlen sulle, kui suren. Ja sina püüa seda mulle öelda. Ega see nii raske olegi.»

Hetkel näis, et saatus on neist veelgi kärmem. Sõdurid pühitsesid teist võitu: kapp langes mürinal pimedasse tupp. Vanamees oli rahulik ja valvas, ta hiilis piki ahju ja soemüüri, tõmbudes tupp läkitatud valangute puhul ahju vahele, kuhu ta oli varem Miili surunud. Paistis, nagu oleks ta nüüd eidegi unustanud, kes polnud temaga ühtegi sõna rääkinud, kes ei oianudki, ainult juustes siblis ja vaikides kõigega nõus oli. Vanamees nägi, kuidas sõdur püüdis läbi ukseava pugeda, kuid see oli väiksevõitu ja nad löid veel ühe paneeli sisse. Vanamees vaatas järsku hardunult ukse suunas, sest alles nüüd taipas ta, et väljast tulev nõrk valguskuma, milles sõdurid võidukalt märatsesid, kuulub uuele päevale.

Sõdurid lobisesid omavahel nagu papagoid. Nad ei lasknud enam; nende võit oli täielik. Lõpuks üritas üks neist sisse pugeda. Ta pani jala läbi ava ning kojast öeldi talle midagi naljakat — nõnda saadeti see mees oma võitu üle vaatama. Aga ei olnud seekord Vanamehe juurde pääsemine nii hõlbus: alles teine jalg ukseavas, jõudmata veel sirgugi ajada, langes ta Vanamehe kirvelöögist kokku. Sõduri karabiin varises

Vanamehe jalale. «Eeri eest!» pomises Vanamees, sest olid need Erik Johansonis isiklikud asjad kuidas olid, tema surmas olid süüdi ikkagi sõdurid — nii need, kes oma välipudelid Eeri kätte täita viisid, kui need, kes siin marodeerisid, kel polnud veel aru kuskilt loota. Ehkki kirves oli Vanamehele käepärasem, loobus ta sellest, nagu inimesed on loobunud paljudest tööriistadest masina kasuks, haaras karabiini ja liibus aastatega ühtimatu kiirusega vastu seinale. Kamraadi ootamatule lõpule oli vastuseks instinktiivne laskmine, alles siis järgnes segadus. Senini oli vist arusaamine, et Vanamees ja Erik Johanson Mõenilt kükitavad õiglast kohtuotsust oodates kambrinurgas, kuid kirvehoop kummutas selle. Veelgi enam: ülesärritatud sõdurid, verelõhnast hirmunud noorukid, kes polnud tõelist sõda näinud, kaldusid uude äärmusse, sest karjuti midagi partisanidest. Nad olid kuulnud seda sõna vanematelt sõduritelt, veteranidelt, kes tulid Idast. Aga oli nii, et selle sõna õudne tähendus pidi nüüd neilegi selgeks saama, veel enne kui nad Itta läksid, sest mõni hetk hiljem nägid nad ukse lahtipaiskumist, ning pikka turjakat vanameest valgeis veriseis ööriietes, karabiin käes. Tema terashallid turris juuksesalgud hakkasid otse laubalt, nendest allpool olid sajad eluja vihakortsud üle ujutatud higist, kulmupuhmad liikusid ning ajasid üles nagu pajupõõsad pärast lahvavett, lihav nina tungis jõhkralt ette nagu möhnane lõugki. Sellel lihaval ninal polnud prillivorpe, ja küllap vist sellepärast näisid ta silmad teravatena nagu snaiiperil ja põlevatena nagu puugil. Oli, nagu valitseks too vanamees musta maagiat; kõik, mis sõdurid sestpeale tegid, oli nii häbiväärselt saamatu, et lapsed oleksid võinud neid alevi peatänaval poriga pilduda ja kingseppadeks hüüda.

Sellele ööle, kui sõdurid tulid teist korda, järgnes selge hommik. Vanamees seisis taltsana sinises hommikuhakus õuel, tühjaks täristatud karabiin rippus vastu jalgu. Ümberringi oli imelikult vaikne ja Vanamees polnud nähtavasti märganudki, millal see vaikus tema õuele ja nelja seinale vahele sigines. Küllap oli see juba ivake varem, kui karabiin tühjaks tärises, aga Vanamees polnud seda märganud ja ta pidi asja lõpule viima. Nüüd oli siis nii vaikne. Ja ta ei hingeldanud enam; ta oli juba tükk aega sedasi seisnud. Hommik elas sisse, aga Vanamehel olid seda nähes juba uued mõtted. Kuigi ta arvas, et see hommik jääb viimaseks, pidi ta ikkagi tunnistama: «Usu või ennast, vanamees. Sa võitsid. Nad polegi võitmatud, kui üks vanamees neid ära võitis.»

Ühtaegu uhkust ning õudust soetas tema võit. Ühtegi sõdurit polnud näha nii kaugemale kui silm küündis; Vanamees ei teadnud, kustkaudu nad põgeneda võisid ja kas neist üldse keegi põgenes. Või oligi neid neli? Alevisse suunduval teel polnud näha peale hobuse väljaheite midagi. Kes õuel olid, olid laibad, aga laipadel polnud enam mingit väärtust, nad olid tublisti tüliks. Ja küllap olid nad seda tahtnud, et neil mingit väärtust pole. Seepärast ei saanud Vanamees neile mõelda. Ta oli oma ja võõra verega koos. Omast polnud lugu, see ei tekita santi tunnet, üksnes naised võivad sest krambid saada, aga võõras tuli ära pesta, sest see nagu polnudki veri, vaid kellegi joodiku sapivesi, kes teda märkamatuks kallistas ja nüüd tuju ära rikub. Seepärast pesi Vanamees sel hommikul kaevu ääres, nagu oleks juba suvi, pesi lahmides, surudes aina näo peopesadest kokkupandud hiigelruhmikusse, pesi nõnda, et linane särk üleni märg. Jah, sel hommikul ammutab Vanamees kaevust vett, nagu oleks tal terve hobusekari joota. Alles seepeale meenuvad haavatud eit ja pärani tareuks. Üle õue minnes jääb ta veel korraks seisma, heidab

terava pilgu Põrgumäe hoonete peale, mis on nii elutud härmas kaskede all, nagu polekski veel aeg kaevuvinna kriuksumiseks ja talliukse paukumiseks. «Siis nõnda . . .» pomiseb Vanamees oma õuel, üleni märg ja härmas. «Ei taht vahele segada? Noh, ega old tarviski.»

Vanamehel tuli teha toauksel ruumi, tõugata purustatud seljatagusega kapp uksest eemale ja tirida põrandariidega kaetud laip jalust ära õue. Kui ta tagasi tuli, märkas ta laes valgeid ajupritsmeid, mis olid nagu kohupiimapuru laual. «Kui rumalasti te surite, poisid,» mõtles Vanamees. «Veelgi rumalamini kui Johanson Eeri. Aga mina arvasin, et Eerist enam rumalamini surra ei anna.» Tea miks, aga Vanamees läks toidukapi juurde ja jõi kulinal teab mis ajast seisvat põletatud viina, ja Miili ei keelanud teda, ei keelanud talle seda imelikku janu.

Miili jälgis Vanamehe askeldamist suurte palavate silmadega. Pärast seda, kui Vanamees välja tungis, oli ta kõige rohkem kartnud saabunud vaikust, nagu oleks tal midagi ühist Erik Johansoniga Mõenilt, kes kartis samuti vaikust, sõja lõppu. Kuid Vanamees polnud hüüdnud, millal sureb. Ta elas!

«Kuidas sinuga on . . .?» küsis Vanamees sängi ette astudes.

Miili vaikis ja tunnistas teda hõõgivate silmadega, siis tuli vahane käsi vaiba alt välja ja konksus sõrmed kutsusid endale lähemale. Vanamees kummardus kuulekalt, vaikis, võõrastas. Eit oli väga muutunud. «Seekord vist läheb . . .» kartis Vanamees. Aga Miili sõrmed asusid taas tema juuste kallale, ja see ei olnud enam nii nagu öösel. Miili haare oli öösel olnud kuidagi etteheitev, nagu ütles: «Sina tapsid mu. Pea seda meeles! Olen su hingel,» ehkki Vanamees käskis tal läbi akna põgeneda ja selleks hõvelpingigi seinast kaugemale tõstis. Nüüd olid nad selle unustanud ja eit otsis Vanamehe kätelt kõik kriimustused üles.

«See pole midagi,» ütles Vanamees solvunult. «On sul parem?»

Miili noogutas pead ega pööranud silmi.

«Ma vaatan haava üle,» ütles Vanamees, tõmbas vaiba tagasi ja nihutas särki ettevaatlikult eide rindadele. Särk oli mitmest kohast ihu külge paakunud, kuid verd enam ei tulnud. «Vanal ei tule seda verd palju,» mõtles Vanamees. «Aga surijal muutub veri veeks.»

Miili oli kuum, kõhn ja luitunud nagu kehra papp. Ta pööras õhetava näo vastu seinale ja ootas alandlikult, kuni Vanamees tema häbeme kinni katab.

«See on lihahaav. On sul külm?»

Jälle noogutas Miili, aga et ka midagi ütles! Miili, kes varem nii palju lobiseda armastas, et Vanamees pidi tunnistama, et niisuguse eidega, kel suu asemel haisupomm, võivat pahandusteta elada vaid siin, tagaheina- maade serval, vaikis nüüd kangekaelselt, nagu leinaks taga neid mõttetult surnud poisse; Miili, kes varem Johanson Eerile hingele käis, et miks too naist ei võta, on ta impotentne või, avas küll mõnikord sissekiskuva suu, kuid peale hääletute liigutuste ja tõrjuva grimassi ei saanud Vanamees tema näolt midagi selgituseks kätte. Miili jäi vaikimisele truuks, ja Vanamees pidi teda tükk aega põrnitsema, enne kui sõandas öelda:

«Sa ei saa . . . enam rääkida?»

Miili silmad väljendasid kohutavat nõusolekut, olid nii pruunid ja alandlikud, ning pöördusid lõpuks luitunud krohviga seinale. Ta oli öelnud, et kardab sõdureid, väriseb neid nähes ja ei saa sinna midagi teha. Nüüd oli ta tumm, ja ka siin polnud midagi teha.

«Sa ehmatasid,» kohmas Vanamees huupi. «See läheb üle. Ma sõidan alevisse arsti järele.»

Kui Vanamees nõnda rääkis, teadis ta juba, et Miili kaotas kõnevõime varem, siis, kui pihta sai ja Vanamees ta süngi kandis. Vanamehele meenusid Miili viimased sõnad: «Jah, sinu lambanahkne kasukas.» Nüüd kattis ta selle kasukaga külmetava eide, tõi kappi topitud padjad uuesti süngi. Imelik, Vanamees, kes kannatas Miili jutukuse nagu kõhuvalu all, ei saanud enam kuidagi rahu, et sel viimasel päeval, kuni talle pole veel järele tulnud, kuni nad oma igapäevast elu elavad, peab ta leppima eide pearaputamise või noogutamisega, tingliku «jah-i» ja «ei-ga». See tundus talle õudsemana surmast, mingi jumalate karistusena, kättemaksuna veretöö eest. Mida ta siin tares ka korrastamiseks ei teinud, ikka oli meeles vaid üks: eit on tumm! Imelik oli ka see, et Miilile tema häda valu ei teinudki; ta tundis ennast rohkem kurjategijana, kui tegelikult oma tummust häbenes. Kui ta pea ära pööras, siis üksnes seepärast, et mitte näha Vanamehe valu suurust.

Vanamees pani ahju tule, lõi katkised paneelid vineeritükiga kinni. Aknal oli ainult üks ruut terve, too jäigi tuba valgustama. Eidel tõusis palavik, ta palus käeviipega juua. Hirmunult õppis Vanamees Miili uut «kõneviisi» tundma, sama hirmunult ja arglikult, kui Miili uusi väljendusvahendeid omaks võttis ja neid kasutas. Vanamees ruttas sahvrisse, et eidele mahla tuua, aga siin oli keegi sõduritest tulistanud läbi palglaiuse akna pilu ning enamik purke-pudeleid oli purustatud.

«Ma siis nüüd lähen...» ütles Vanamees viimaks. «Ratsa käin ruttu ära. Arstil on saan. Kui ma seda lontrust kodust kätte ei saa — räägitakse, et ta pummeldab tihti linnas või on eitede juures —, siis lähen apteekri jutule. Ta on kadunud Eeri sõber, surnuaiaski oli, ja pole arstist sugugi lollim; vaata, et arukam, sest tohter on meil sita pealt riisunud! Olen varsti sinu juures tagasi, tulgu siis mis tuleb...»

Miili oli senini kõigea päri, kuid nendele sõnadele raputas ta ägedalt pead. Vanamees ei saanud temast aru, pühkis haige laupa ja küsis:

«Sa ei taha, et ma tagasi tulen?»

Miili raputas pead.

«Mispärast?» küsis Vanamees. «Kas nende pärast?» Ta viipas käega õue suunas, kus lumel lebasid külmuvad sõdurid.

Aga ei saanud Miili sellele vastata.

«Ma tulen tagasi,» pomises Vanamees otsustavalt. «Kuhu mul minna? Olen liiga vana metsas redutamiseks, ja miks peaksin seda tegema? Tõmmaku pealegi oksa, aga siia tulen ma tagasi, kui mind juba alevi kinni ei nabita. Siin on mu kodu. Ja sina oled siin, eit... Arstile ütlen, et sul on paise, muidu tõstab see «Tooma tohter» kohe lärmi ja ma ei teagi, kuidas su'ga jääb.»

Vanamees ajas riided selga, surus karbuse juustele. Nüüd oli ta jällegi oma õige vanusega — suur, ägisev ning kohmakas. Moondumine oli juba ammu lõppenud. Kui ta ukse poole läks, muutus Miili süngis rahutuks, tegi abituid liigutusi ning näitas valust moonduva näoga kummuti suunas. Vanamees mõistis, astus aeglaselt kummuti juurde ja keeras Karli pildi nõnda, et Miili võis seda tema äraolekul pead pöörata silmitseda. Võib-olla tahtis Miili Karli pilti oma kätte, kuid Vanamees tõttas juba välja. Ahju kuma langes hämaras toas haigele ning kummutinurgal nii üksikuna seisvale fotole kahekümnendatest aastatest. Noor, teravate näojoonte ja kitsa veretu suuga ohvitser toetub korvtoolile, mis on küll peenem kui Johanson'i Eeri kätetöö alevikõrtsis.

Karli vasakul õlal ripub mingi kiskja nahk pika klantsiva karvaga, tema taga väänlevad mööda marmorsambaid metsikud roosid. Ingliseid puhuvad üleval nurgas pasunaid ja Miili tunneb, et ahi hakkab pikapeale soojendama. Aga selle kummutinurgal seisva foto ja haige vahel on mitu jalga värvimata põrandat. Ja seal mustab Miili veri.

Vanamehe kõrb ruun oli imestunud, kui talle lõhkisest kaeratünnist mingi sadulaniru selga otsiti, aga ta võis olla lihtsalt hommiku-eelsest laskmisest ikka veel heitunud, sest pole ta mingi lahingu-, vaid künniloom. Ja lumes silmitavatest sõduritestki kappas ta rabedalt mööda, hirmu valge tuluke kaena peegelsilmis. Kõrvi kapjade alt paiskus üles veriseid lumeklõmme. Päike tõusis.

Neljakümne kolmanda aasta napp lumi lubas Vanamehel otse üle põldude, kraavide ja heinamaanurkade ratsutada, seepärast ta ei näinudki, et Põrgumäe kaskede alt hiilis välja saan kolme-nelja mehega. Aga seda sini-must-valge korupiga sõidukit oleks ta pidanud tundma. Saani peremees Elmur hoidis ohjad trammil, teised kolm — kaks oma-kaitsemeest naabruses olevast metsakülast ja vallapolitseid — olid valvsad nagu ilvesed. Saan jäeti talli taha ja üks meestest seisis hobuse suuliste kõrvale, teised astusid Vanamehe õuele. Mehed seisis viivu laipade ees; see polnud lein ega midagi.

Kui nad tупpa astusid, oli seal ainult kärvanud kass, mille vallapolitseid küdevasse ahju viskas, ning hingevaakuv eit, kes tegi grimasse ega lausunud ühtegi sõna.

«Kus Vanamees on?» küsis Põrgumäe Elmur.

Miili vaikis. Elmur tundis ennast sandisti ning mõtles, et omade juures on seda lausa piin teha.

«Oleksin pidanud ootama, millal ise klaarivad, nüüd haruta ja anna aru.» Küsimusele, keda Vanamees öösel varjas, ei vastanud eit samuti midagi. Metsaküla mees, eelfordi komandant, sülitas ja astus vihasena lähemale, nõnda et Elmur pidi ta maha rahustama.

«Pole vaja,» ütles Elmur. «Eit on tõepoolest tumm.»

Elmur ei tahtnud, et tema juuresolekul seda vanainimest pekstakse. Ta oli sellelt naiselt kommi saanud, tema kootud kindaid ja kampsuneid kandnud, ühe suure äikese ajal pea tema põue peitnud, mis on nüüd tublisti sisse langenud. Ta oli lapsepõlvesõber selle naise pojale, kes on temast kindlasti tohutult kaugemale jõudnud ja võib igal ajal tulla ning nõuda: «Mis te mu emaga tegite?» Tema oli ainult kanakull, Karl aga kotkas.

«Sa ei taha öelda, Miili, et Vanamees seda üksinda tegi?» küsis Põrgumäe Elmur peaaegu ahastades.

Miili aga vaikis, nagu ei tunneks ta Elmurit. Üldse käitus ta väga imelikult, ja võis arvata, et ta on poole aruga. Mehed nägid, kuidas ta kaelasoonte pingutades pead nihutas, nõnda, et padjapüüris tuli nähtavale kõrbenud servadega kuuliauk. Siis ajas ta käe üle pea, kobas valu käes nagu moondades padjas ja tõmbas sulgedega koos ühe kuuli välja. See oli saksa karabiini kuul, võib-olla K-98. Selle kuuli ulatas ta jahmunud vallavanemale, kes taganes süngist eemale.

«Meil pole siin enam midagi teha,» sosistas Elmur ukse poole tuikudes. Kui mehed paigale jäid, pööras ta ringi ja tema priskele, headsüdamlikule rebasenäole vajus jõuetu raev.

«Ära minna!» karjus ta.

Elmur sulges ise ukse.

Ja siis juhtus seal tares midagi kummalist. Miili käsi oli endiselt

kuuliga välja sirutatud ning tema vahased sõrmed veeretaskid seda kol-lakaspunast eset, mis helkles ahjust paistvas kumas. Siis nägi ta kum-mutiserval poja fotot. Noor ohvitser, veretud huuled, kiskjanahk, met-sikud roosid sammaste ümber... Miili silmitses fotot tardunult, eelarvamusega, palavikuliselt, ning ahnus, mis muidu tema silmis oli seda fotot nähes alati püsinud, ei tulnud enam tagasi. Veelgi enam — Miili käsi joonistas õhus kaare, paisates padjast võetud kuuli foto suu-nas, mis paar aastakümnet oli siin tares valitsenud nagu Napoleon, nagu uhkuse, au ja edasijõudmise, nagu armastuse ja lootuse sümbol.

Mõni päev hiljem toimetati Vanamees püssikandjate vahel ühe kõrge ülemuse juurde. Ta viidi üle mingi õue punaste telliskiviseinte vahel. Lumi oli pimestavalt valge ja soe. Niisugune valge lumi võtab teinekord ninas kipitama, paneb aevastamagi.

Tuba, kuhu Vanamees tõugati, oli pehme mööbliga sisustatud, lõhnas kümme korda paremini kui õpetajaproua apteeki sisenedes. Vanamees ei olnud kunagi nii avaraid aknaid näinud, isegi koolimajal polnud nii-suguseid, olid küll üsna veidi kõrgemad, kuid kitsad nagu kirikul. Vana-mehel oli heameel, et see soe ja valge lumi siia paistab; teda oli paar korda pekstud ja ta oli tüdinud kongi pruunidest seintest.

Oli veel keegi, kes imetles lund, mille külm sära vahetus viimaste päevade jooksul soojustega. Kõrge ülemus seisis akna all, hoidis kar-dinaserva peente tindiste sõrmede vahel. Ta näis suure akna ees lühi-kesena ja kidurana, ta pea oli tugevalt paljas ja kõrvade juures säde-les rohkesti hõbedat. Kui Vanamees keset tuba astus, pööras ülemus häirituna ringi.

Vanamees vaatas talle otsa.

«Karl?»

Akna all seisja nõksatas, pööras silmad ruttu lumele ja vaatas uuesti Vanameest. Siis viipas ta püssimeestele, kes sulgesid enda taga pols-terdatud tiibuksed.

«Sina, Vana?»

Vanamees vaikus.

«Ma ei ole su toimikut veel näinud (tulid täna öösel), aga mulle on sinust jõutud juba rääkida. Keerasid alles vanal põlvel lolluse kokku! Mis sind torkas? Enne elasid nii rahulikult...»

«Enne musse ei puutunud keegi.»

«Sa räägid mulle kõik ära, eks ole?» ütles Karl. «Oo, su käed on raud-dus? Istu. Päästan nad kohe lahti... Võin ma sulle veini valada? Pu-nast?»

«Kas sa kõikide vangide vastu nii armas oled, Karl?»

«Kõiki ei või usaldada,» ütles kasupoeg.

«Ära usalda ka mind,» ütles Vanamees ja jäi võimsana keset tuba seisma, raudus käed ees, nagu ta oli sisenenud. «Kas sa ema kohta ei taha küsida?»

«Pärastpoole, Vana. Jõuab veel kõigest rääkida... Ega sa ei taha öelda, et sa seda üksinda tegid? Neli noorsõdurit. Miks sa selle kõik enda peale võtad?»

«Pärast mind enam pole,» ütles Vanamees. «Enne räägime emast. Kas sa tead, mis ta praegu teeb? Mina ei tea. Sa nutad nelja sõduri pärast, Karl? Need neli sõdurit tahtsid su ema tappa. Need neli sõdurit olid juba siis surmale määratud, kui neid värvati. Ainult nii inetult poleks neil küll surra maksnud. Sa tahad, et ma sind aitaksin? See on sinu

edasijõudmisele tarvilik, eks ole? Sa ei taha oma emast rääkida? Võib-olla pood meid koos. Sinu ema aitas ju mind.»

Vanamees seisis ähvardavalt keset tuba.

«Mida sa tahad?» küsis Karl ahaste huulte värisedes, kuna Vanamees teda silmitses, heatahtlikkus ja kaastunne näol.

«Ei midagi,» ütles Vanamees peaaegu lapseliku naiivsusega. «Sinult ja sõduritelt — ei midagi.»

«Sa panid mind raskesse olukorda, Vana. Mõtles ise. Saatus pilkab niigi . . . Me pole ligi kümme aastat näinud. Me peame rääkima . . . kokku leppima . . . teineteist tundma õppima . . . Ma olen alati kandnud mundrit ja olnud seaduse poolt, ma pole kunagi olnud anarhist. Sa pead minust aru saama . . .»

«Ma ei tea, mis see anarhist on. Aga ma arvan, et sa oleksid sama lolliks jäänud kui selles olukorras, millesse sa ennast ise pannud oled ja mille pärast nüüd mulle ette heidad.»

«Sa pole mind kunagi armastanud,» ütles Karl.

«Sa pole selleks põhjust and. Ja ometi keerasin su pildi kummutil ringi, et su haavatud ja tumm ema võiks sind nii palju vahtida kui süda lustib, kuni ma arsti järele ratsutan. Nüüd oleks aeg see tagasi keerata. Ema võib oma poja pärast ainult kord verest tühjaks joosta — siis, kui sünnitab; hiljem on see juba kuritegu.»

«Ma ei taha sind tappa!» ägestus Karl. «Meil on siin mõned linnast põgenenud loodrid, kellel pole dokumendid päris korras — keegi kunstnik ja . . . Mõistad? Sul tuleb neile ainult otsa vaadata, muud midagi. Ütled, et nemad. Ka ema haavasid nemad. Näed, kui lihtne. Olemegi omadega väljas! Ülejäänud korraldan kõik ise. Ja teie tare lasen ära parandada — see on kindlasti väga vana ja lõhutud, oli juba siis vana, kui mina seal olin. Elage nagu muinasjutus . . . Sa ei kuulagi mind, Vana?»

«Küllap kuulan . . . Ja elavad tänaseni, kui pole veel ära surnud? Sa oskad naerda, poiss!»

«Ma tahan sind päästa. Sina aga ei taha öelda, kes need olid, kaevad endale ise auku. Mis mõttega? Või tahad sa öelda, et tegeled poliitikaga, nii vana nagu sa oled?»

«Sind kummitavad ikka need . . .?» küsis Vanamees.

«Ikka need . . . Ma arvan, et sean sind hulgustega vastamisi õhtul, kui oled välja puhunud.»

«Võiks kohe,» ütles Vanamees. «Valetada on ju nii kerge. Selleks ei ole vaja puhata.»

Karl Rebo mõotis Vanameest kahtlustava pilguga nagu ikka vange ja helistas.

Kolm meest toodi sisse.

Vanamees astus neist esimese juurde ja küsis: «Miks sa siia tulid?»

«Kevadet maalima,» ütles pikk sarvprillidega noor mees. «Ma olen iga aasta käinud.»

«Kuulsid, Karl, ta tuli kevadet maalima. Ja mina peaksin teda sõdurite tapmises süüdistama, ehkki olen kindel, et ta oleks need raiped maha nottinud, nagu mina seda tegin.»

Vanamees ei vaadanud kasupoja poole, astus teise mehe ette, kes polnudki õieti mees, vaid tõrjuvate hundisilmadega nooruk.

«Noh, ütle taadile, miks siis sind kinni võeti?»

Poiss oli vihane ja umbusklik, aga kohmas siis: «Mind? Jooksin munsterkomisjonist ära, teadagi . . .» Ja lisas irvitades: «Mis sul, vana-mehel, viga — sind võtab Liiva-Annus, meid kuul!»

«Ega ma ilmasambaks jää, jah nõnda . . . Oled siis nii vana?»

«Eks ikka.»

«Kuulsid, Karl, ta ei taha sõduriks saada ega tapma hakata nagu sina, mu poiss. Olgu taevast sulle armuline. Võib-olla tahab ta kunstnikuks saada ning kevadet maalida? Miks meie kevadet ei maali, Karl?»

Vanamees astus kolmanda ette. See oli keskealine mees ja hoidis pead viltu.

«Mis su'ga siis juhtus?»

Mees näitas suule.

«Oled tumm? Ka minu eit on tumm, jäi tummaks, kui sõdurid sisse murdsid. Aga sellest pole midagi, et sa tumm oled, küll me räägitud saame . . .»

Sel hetkel tirises kell, valvurid tormasid sisse, piirasid vangid ümber, tõukasid need ukse taha. Vanamees jäi Karliga üksi. Karl Rebo oli rinnutsi laual ja sõrmitse härekella, mis ainult suurtel sakstel ja ülekuulajatel laual on. Karl Rebo oli ülekuulaja, küllap ka muidu suur asjamees, sest vallavanemgi tunnistas, et ta on kaugele jõudnud.

«Milleks seda palagani vaja oli?» küsis Karl.

«Tahtsin inimesi näha,» ütles Vanamees. «Ma ju ei näe neid enam.»

«Jah, nad lastakse nagunii maha. Nüüd peaks sul selge olema, mida õhtul tegema pead, kui tunnistajaid rohkem on?»

«Sa tead, poiss, et ma seda ei tee.»

«Ma ei taha sind tappa,» kordas Karl Rebo.

«Seebimullipaikaja. Sa pead!»

Ülekuulaja Karl Rebo läks tuikudes ümber suure vanaaegse kirjutuslaua akna alla. — Mis ajast see on, et valge lumi kaotab külma särenduse ja muutub soojaks nagu piimasupp?

«Karl, luba mulle üht,» ütles Vanamees.

«Karli ei ole enam,» pomises paljaspäine, viiekümne lähedal mees akna all väsinud ironiaga. «Sa unustad ennast, Vana.»

«Sedasi on parem,» sõnas tõsiselt Vanamees, kes oli ammu mõistnud, et Karl Rebot ei ole, on ainult surmamasina kruvi, keda tabas nüüd esimene masinapurustaja vasaralöök. «Sedasi on tublisti parem,» kordas Vanamees. «Luba mulle, et lased oma emale edasi öelda, kui ta veel elama peaks, et ta su pildi kummutilt ära koristab . . .» Jah, kui Vanamees oleks aimanud, mida Miili arsti oodates läbi elas, poleks tal sedagi vaja soovida, sest kui apteeker Kliimann päralt jõudis (arsti ei saanud muidugi kätte ja Elmur oli Vanamehe tagasiteel vahistanud), magas Miili õigustatud haavatu-und.

Mõlemad — Vanamees ja sõdur — vaatavad aknast välja, kus märtsipäikesest kirkendav õhk on tulvil vett ja sulava maa rinnast imbuvat suitsu. Vesi on ka lumes, kogu maa peseb oma kõõmast pead, päike lööb neil päevil ainsa pilguga hanged vahule. Keegi metsatöeline sõidab mööda, jätab lumele hallid reejäljed nagu terasest rööpad, mis aegamisi valgeks tõmbuvad. Kuna sõdur ei liiguta ennast, kuna polsterdatud ukсед ei avane veel vang'i viimiseks, kuna kõik venima kipub nagu küllastunud uneluses — tõstab Vanamees järsku pea, lükkab tugeva lõua ette ja sõnab valju käskiva häälega, mida üksnes tema võib siin toas öelda: «Ülekuulamine on lõppenud. Viidagu mind ära.»

Tüdimus

Kenakesena kõrva mul siristab
poetess nagu hiline kuldnokk.
Silmad põlemas konjakikollaselt,
kriitik uurib mind, ootel kui bulldog.

Käige põrgu te kõik + napakad
tsitaadid nagu grammofoniplaadid!
Läheb õhku ja vabadust hingama
oma ajastu nipernaadi!

Võtan kätte ja autostopita
hulgun läbi kõik Eestimaa kolkad.
Laupäeviti rahvamajades
šeigi asemel tantsin polkat.

Teemajas, mida rahva seas hüütakse
nagu ikka «Roheliseks Konnaks»,
nätsket võileiba õgin ma isuga
nagu prantslane praetud konna.

Vanal varjukal, rohtunud kalmistul
vaatan riste ja obeliske.
Kõigil külateil kättpidi teretan
Eesti kuulsamaid traktoriste.

Joon poediks end metsakohinast
keset sambla ja sääskede kultust.
Joon kapaga «metsakohinat»
metsatööliste man nagu hulkur.

Hallaaegade tulekul kangestun
kuskil tee veeres papliks või pärnaks.
Tõstku siis oma jalga mu peale penid,
kellel koon juba sünnilt on kärnas!

Talv mind kõigile meeldivalt riietab
oma valgesse pehmesse härma.
Lumes metsad mu ümber on hiiena
ja mu meelehärm on siis härmas.

**Kord siis tulevad mehed ja maha mu
ja halgudeks parajaiks saevad,
juba nautides ette, kuidas nendele
minu tulel naised kalkuneid praevad.**

Refrään

**Augustiööde kummaline kuu.
Need vanad okastraadid ümber kapsaaia.
Hall lepik kaugenemas rabaks laiaks.
Tee veeres ümisemas öösse pihlapuud:**

*jäljed kirjutavad teele
minekut
kaob see südamest mis meelest
muutub nimetuks*

**Need vanad okastraadid ümber kapsaaia.
Augustiööde kummaline kuu.
Hall lepik kaugenemas rabaks laiaks.
Ja öösse ümisemas sitked pihlapuud:**

*tormiteedel on järsakad käänud
aastad jälil need maanteedeks käinud
see kes tulnud pole see kes läinud
see kes oodand pole ootamajäänud*

**Vaik-vaikselts ümisemas öödes pihlapuud.
Hall lepik kaugenemas rabaks laiaks.
Need vanad okastraadid ümber kapsaaia!
Augustiööde kummaline kuu.**

Ikka näen sind palgest palge

Ikka näen sind palgest palge,
muretume, õnnevalge.
Ründab meri kaldavalli,
kevadselget, sügishalli.

Kiviaed ja luitund tare.
Päev on ere, külmast kare.
Pahkund kämmal. Nõtkuv turi.
Kiigub vilja ruuge puri.

Ikka näen sind palgest palge,
sügistume, kevadvalge.
Rõõm ja valu. Naer ja nutud.
Ohakad ja kullerkupud.

Eestimaa leib

Üle nõelõhnaliste parte,
taldadest kõvaks kulutatud rehetoa põrandalt
tuled mu juurde läbi aegade,
Eestimaa leib.

Tuled mu juurde
üle mureliku maa, kitsi ja helde,
põudadest põletatud, vihmadest leotatud,
isade oma.

Isad õnnistasid lapsi sinu nimel,
järglastest järglasteni, põlvest põlve.
See polnud alandlik palve,
vaid inimlik soov.

Rahupäev on sind soojendanud,
sõjatuli põletanud,
tõlplus su sekka visanud ohakaid.

Aga ikka oled sa tõusnud nagu hiid
ahervarte ja tukkide vahelt,
vaenlastest äraneetud väljadelt

pisarate asemele,
kevadiste linnulaulude keskele,
tarkuse, päikese ja tõe poole,
kuld kollased kõrred uute tuulte süles.

Kummardan su ette,
Eestimaale leib.

Peipsil

Lai Peipsi ärkab. Ringutab ja hingab
kui vägilane, avarused eel.
On pannud päike jalga kevadised kingad
ja kõnnib järve siniselgel veel.

Ju pääsulinde lendab kaldakaljast,
und pühib silmist ärkav rannajoon.
Vaid tarenurgas pühalikku valjust
ja nukrust laotab tolmune ikoon.

Taat habemik lööb vaikselt risti ette,
suul endal kelmivõitu salanaer.
On sulakevad. Võrgud saavad vette,
ja vastu laineid laksub päevaer.

Tuul paate üle järvepinna kannab,
päev enda õnnistuse kaasa annab.

Nõmm

Maas roheline sammal. Kanarbiku lilla.
Kui kirju põll septembripäikeses haab.
Ei imelisi õisi loodus siia pilla,
nõmm värvikuue argipäevalt saab.

Mastsirged männid. Krobeline lihtsus.
Alt juurtest kinni hoiab ahnelt liiv.
Tohtjalgsed kased, nende nõtkepihtsus.
Tee sihitu, kes teabki kuhu viiv.

Kes teabki kuhu? Polegi mul ruttu.
End pingiks pakub vana, pehkind känd.
Nõmm puhub kõrvu oma vaikset juttu,
pea kohal pilvede ja tuulte ränd.

Ei ole rikas ta. Ei leegi õiteküllas.
Ka vaene mees võib olla hea ja üllas.

Veeuputuse aegu

1

uba sadu ja kümneid aastaid oli meri meie rannikul taganenud. Ja alati oli meil kahju seda vaadata. Võis tõesti silmaga näha ja käega katsuda, kuidas see toimus. Meri tõmbus tagasi, maa tungis peale. Vahetevahel aga näis, et meri ise järk-järgult maaks muutub.

Heinamaa sees oli suur kivi, mille ümber mu isa oli poisipõlves lootsikuga sõudnud, nüüd aga, neli-viiskümmend aastat hiljem, vihtus ta seal oma lasteperega heina niita. Kivi ümber kasvas paks tuder. Võiks ju arvata, et selles peitub majanduslik kasu — saab rohkem heina! Jah, heina küll... aga kalapüük ja hanede pidamine läksid jälle tagurpidi.

Karjamaal kuivasid ära Jaani saueauk ja Kareli lõpp. Pole enam hanedel kohta ujumiseks, rääkimata sellest, et ise võiksid seakünas ringi sõita.

Üksteise järel loobusid meieküla mehed ka suvisest «mõrdade leotamisest» väinas. Sest mis sa tühja jahid! Saad mõne havi ja kogre ja... vahel läheb angerjas sisse, vahel pardipoeg. Aga midagi kindlat ei ole. Kindel oli esialgu veel kevadine püügihooaeg, kus kõik heinamaakraavid kaladest kubisesid. Aga pärast hooaega riputa mõrrad heaga aidalakka vanade nootade kõrvale, mis tolknesid seal nagu imelised pitskardid — vist küll juba väinatammi ehitamisest saadik.

Eriti palju oli kevadel kraavides haugi, seda va röövikut. Siis pidi jälle kala puhastama. Vahel olid tal marjad kõhus, vahel teised kalad ja vahel isegi omasugused pisemad... Naer tuleb peale, kui mõelda, kuidas me tollal havimarja-kaaviari sõime. Seda nimetati kahverjaniks. Ja seda oli rohkesti. Oh kui rohkesti!

Ükskord juhtus, et isa ostis lihavõtteks suure sinisekirju pesukausi. Kõik vaatasid ja imetlesid uut asja, aga varsti oli kauss kadunud. Pragati lastega, kuid mis meie — me olime süüta kannatajad. Alles teise püügi hommikul tuli kauss välja. Vanaemm kandis ta lauale. See oli tal kahverjani täis. Soola ja sibulaga tehtud, paar päeva keldris külma käes seisnud — nõnda on kahverjan kõige parem. Ja siis on ta just hea palava kupaatuhli ehk runnakaga süüa, nagu meie seda tegime.

Küll see vanaemm on kaval, et ta oma kahverjani salajas hoidis! Paras toit pärast raskeid lihasööke ja «leikid-koapsuid», mida esimesel pühäl igas peres keedeti ja isegi nagu kohustuslikuks peeti... Sest ehkki meie, luterlased, suurel nädalal ei paastunud, pidi meie lihavõttelaud võistlemale veneusuliste omaga. Nemad ei tohtinud ju kuskilt otsast paremad olla kui meie! Oh heldus, ei! Mu vanaisa ütles ikka, et paastumine on «üks kaunis välispidine komme», aga hingele ei anna ta midagi. Ja jumalal on ükskõik, kas sa paastud või mitte. Hm, jaa — söömine on

muidugi «seespidine komme», nagu te kõik teate. Aga vanaisa oli ka selle koha pealt tark. Ta ütles, et see käib kokku kolmanda käsuga: «Sina pead pühapäeva pühitsema.» Ja nii me siis pühitsesime.

Olgu peale, kombed kommeteks! Aga kas te arvate, et vanaemm oma leidlikkuse eest kiita sai? Vastupidi, ta sai kausi peitmise pärast «kuuletada». Isa ja vanaisa kuuletasid, et kas ta ei tea, misjaoks pesukauss majas olemas on, ja nõnda edasi. Ema vaikis, aga mina olin koguni õnnelik. Sest vahel pandi ka meid, lapsi, kahverjani valmistama. Ja see oli tüütu töö, kuna igal havimarjal on kile ümber, mis tuli näpuvahel ära noppida. Pealegi läks sibul silma ja üldse... Nüüd oli kahverjan meie jaoks laual, ilus sinisekirju kauss leitud ja lapsed süüst priid.

Vanaemm imestas, et mees ja poeg temaga «kalli pühaba omingu riidlevad», ning hurjutas neid pisut. Nemad aga läksid isegi nii kaugele, et kinnitasid, nagu oleks savivaagnas valmistatud kahverjan parema maitsega. Seepeale ütles emm uhkelt, et eks ostku siis rohkem savikausse! «Rahakott teite taskus.» Sellest sõnavahetusest oleks ehk jätkunud, kuid vanaemm arvas teisiti. Tema ei saanud kunagi rahule jääda enne, kui oli end üleni ära õigustanud ja siis veel vasturääkijad nurjatustes süüdi mõistnud. Sellepärast alustas ta uuesti, et «kõik sauevaanad olid teiste toitute all kindi». Tema arvanud nii ja naa... Siinjuures tegi emm veel ühe triki. Ta ütles, et ta sinisekirju pesukausi otsimisest midagi ei kuulnud. Seda oli raske uskuda ja meie hakkasime naerma. Siis hüüdis emm: «Mis asja te nurisete? Sööge ja tänage jumalad, kes kalad lasi kasuda!» Võttis suurräti ümber ja läks toast välja.

Sellega oli tüli läbi. Sest kesse vanaemme vastu ikka saab! Pealegi taheti lauas ka midagi lõbusamat rääkida. Ma tookord ei saanud sellest aru, kuid tänapäeval on mulle selge, et ükski enesest lugupidav meesterahvas ei taha lauast lahkuda ilma daame lõbustamata. Seekord oli daamiks minu ema oma seitsme lapsega. Nii isa kui vanaisa tahtsid teda naermas näha ja tahtsid talle pakkuda võimalust ka omalt poolt midagi jutustada. Ema oskas seda ilusasti. Aga lapsed segasid... Meid ju ei käsitud lauas vaikida. Niisugust asja peeti «vanaaegseks kombeks», kuid vahel küll — kui suuremad poisid liiga enesekindlalt esinema kippusid, tuletati meelde, et «laps räägib siis, kui kana kuseb». Seepeale tekkis paus, kus igaüks seda ülekohtust fraasi seedis, aga varsti läks jälle sädinaks.

Niisiis tuligi, et söögiajad venisid meie majas pikaks ja kõiksugusemad jutud said rennilaua taga ära räägitud. Kuid kahverjani jäi laual ikka vähemaks ja lõpuks kadus ta hoopis. Praegu näib see uskumatu nagu lapsepõlve muinasjutt, et kord oli teda terve sinisekirju pesukausi täis, ning selle asemel, et kiita, sai vanaemm veel kärada...

Muidugi võite meiekandis ka nüüd igal kevadel kalu õues tarjadel kuivamas näha. Räimed, särjed, säinad, havid, vahel ka lestad. Kuid need on siit-sealt kokkuostetud kalad. Kuivatada tuleb nad hästi varakult — enne kärbseid... Aga kala kuivatama peab, sest nii kuiva-maa-inimesed me kah veel ei ole, et seda unustada!

2

Heinamaakraavid kasvasid umbe. Koduse kahverjani asemel võis poest osta Volga-äärset kaaviari — kui varustajad olid helled, ja kui seda va rahapuru juhtus olema. Mis aga heinamaadesse puutub, siis —

kesse neidki enam nii tõsiselt võttis! Kui sealt ei saa saaki kätte harilike normipäevadega, jäägu parem sööti! Mullikate karjamaaks ikka kõlbab.

Terve suve müttab seal nüüd karjane ning teistel pole sinna palju asja. Va pehme, mäda maa. Korralik inimene hoiab end sihukesest kohast eemale. Ja mis ta peakski otsima siia roorämpsusisse «jalavarjusi lort-sima» ja «riidid kiskuma». Jahimehed vahel käivad... Ja mõni küsib sovhoosilt heinatükki individuaaliks — kui just paremat paika enam saada ei ole.

Jah, meri taganeb. Aga jätaks ta siis järele ilusa kuiva maa! Ei ta seda ka raatsi. Niisugune isemoodi pinnas. Pilliroogne, tudrane... Paras lindudele pesitsemiseks ja rebastele luusimiseks.

Oli aeg, kus loodus oma põhjata helduses jagas ka meile neid rikkalikke ande — küll kiivemune, küll hanemune, rääkimata pardi- ja kosklapesadest... Ja egas külarahvas nende peale tormi jooksnud! Vahel harva, ja enamasti oli see heinamaa laastamise päeval, kui mune koju toodi.

Laastamine? Jah, täpsemalt öeldi küll «loastamine», mis tähendas kevadist heinamaade puhastamist. See toimus üheainsa ilusa päeva jooksul. Riisuti kokku roorädi, nopiti ära lahtised kivid, tassiti ühte hunnikusse sügise luitunud hobusõnniku lasud. Koristati roikad, traadijupid, lõigati värskelt maasse oma arbade numbrid, kui need olid kustunud või kinni kasvanud. Ja on täiesti arusaadav, et selliste tööde juures ka linnupesad kõige paremini silma puutusid. Muidu niisama kõndides ei leia sa neid pooltki nii palju. Isegi siis ei leia, kui sa just selleks välja lähed, et neid otsida!

... Ma siin enne meenutasin lihavõttelauda, kuid unustasin munadest rääkimata. Poleks nagu midagi erilist öelda, sest munade värvimine oli meile vaid postkaardilt tuttav. Seda peeti «sakste kombeks». Vahel mõni epakam sõber tõi ja kinkis. Isa ütles siis, et lakitud muna on ilus küll, kuid ta süüakse ju kohe ära! «Meie niiviisi mädima ja toiduga jändama ei hakka!» Seda kenamad näisid meile heinamaalt toodud munad oma värvivarjundite poolest. Pealegi olid nad igal linnul erinevalt voolitud...

Tegelikult ei oska ma isegi enam ütelda, kas olid need hilised lihavõtted või varased nelipühid, aga ükskord meil kodus sihuke degusteerimine tõesti toimus. Mäletan, et kiivitaja ehk kiive munad olid võrdlemisi vesise maitsega, kuid välimuselt meeldisid nad mulle. Pisikesed, üks ots terav, teine hästi lai, üleni kaetud pruunide tedretähnidega. Oot — meil ei kutsutud neid hoopiski tedretähnideks! Vastupidi — tedretähnulist nagu hüüti ju «kiivekirjaliseks»... Nii et pigmenditäpikesed ninal kui ka kiivemunal olid ühtviisi «kiivekirjad». Samuti nagu rõuged olid rubid ja «rõugearmilist» meest kutsuti «rubeliku näoga» meheks.

Lauas aga valitses tol hommikul küll eriline põnevus. Isa tahtis, et kõik pidid kõike proovima — justkui oleks ta teadnud, et säärane juhus enam ei kordu.

Otsustasime siis, et sinaka koorega pardimuna oli «just nagu kanamuna»... Kosklamuna oli kollaka koorega ja veidi rammusam. Aga kõige maitavamad ja teistest hulga suuremad olid helevalged hanemunad...

Nüüd on looduskaitse käpa peale pannud. Tänapäeva inimene ei oska ju piiri pidada. Kõike tehakse massiliselt, isegi looduse rüüstamist.

Tollal oli mõõdukus moes. Inimene suhtus loodusesse omamoodi moraaliga. Just heinamaade laastamise ajal paningi tähele, et mitte kõike, mis kätte saadi, kaasa ei võetud. Vanemad inimesed teadsid hästi, mitu muna tohtis ära viia, ilma et lind oma pesa maha jäta. Nemad — eriti just vanad mehed — olid nii targad ja kindlad ning ootasid, et sa neilt nõu küsid. Ja kesse tahtis loll olla! Igaüks taipas, et kui kiivel on juba neli-viis muna pesas, siis on saabunud haudumise aeg ja süüa need enam ei kõlba... Aga kui pesas on üksainus muna, siis ei tohi seda miski hinna eest ära võtta. Sest: «Mis mörsukas sa siis oled! Kas tahad, et vaene taevaalune lind sinu pärast oma pesa ää põlgab?» Ei — pesa-muna pidi jääma, see oli nagu mingi pühadus. Aga näpata paari-kolme hulgast üks, seda küll võis, sest seda ei pane lind tähelegi... Õnneks oli neid kiivepesi ka kole palju. Peaaegu igal sammul — vaata, et peale ei astu!

Saime teada, et hani muneb vähe. Aga koskel ehk koslas seevastu — temalt andis võtta ja jätta, sest tema pesitses küünis või kivivares ja munes «virnade kaupa» — mitukümmend muna ühel hooajal. Mida rohkem sa ära viid, seda rohkem ta neid juurde muneb; kuid lõppude lõpuks pead ise aru saama, et ka tema on jumala loom ning ta võimetel on piirid.

Ma ei tea, kas see kõik oli puhas tõde, mis meile õpetati, kuid igal juhul ohjeldas see meie aplust ja hasarti ning tõstis «munaotsimise» meie silmis «mõistusega tööde» hulka.

3

Heakene küll. Aga ma ei tahaks ka tänapäeva inimesele varju heita. Alles nüüdsama, mõne aasta eest jäi siia randa pesitsema kühmnokk-luikede paar. Juhtus siis nii, et kaks luigemuna olid kolm korda ära varastatud ja kolm korda pessa tagasi viidud, ning luik haudus neist pojad kah veel välja!

Esimesel korral oli seda kummalist jahisaaki nähtud Orissaare Internaatkooli poiste käes, pärast Keskkooli õpilaste käes ja lõpuks sidetöölise käes, kes sättisid Väina tammil kõrgepingeliini. Kuid näete isegi — alati leidus keegi, kes selle eest hoolitses, et munad luikedele tagasi viidaks. Tänapäeva looduskaitse on ju teadlik ja teaduslik. Aga vanasti oli see mingi segu usust, ebausust ja moraalist. Vanasti oli ka neid loomi ja linde, keda rahvas kõigest hingest vihkas ning taga kiusas. Hunti meil enam ei olnud. Aga võtkem kas või rebane, rästik ja vares — nende peale ei halastatud! Teised linnud ja loomad olid enam-vähem kindla moraalse kaitse all kui «taevaalused linnud», «jumala loodud loomad» või nagu mõnikord öeldi — «vaesed keeleta loomad». Sest tõepoolest... neil puudus vaid oskus inimkeeli kõnelda. Või siis jälle oli inimene kaotanud võime mõista linnu- ja loomakeelt? Oli aeg, kus ta seda oskas. Oh, kindlasti oli see aeg!

Ja veel varem oli aeg, kus siin neid linnupesid ega rebaseradu polnudki. Oli sügistormides tujukalt lainetav vesi, mis nõudis inimohvreid... Sest Väike väin võttis iga aasta rohkem elusid kui Suur väin, teadsid rääkida vanemad inimesed. Need, kes olid teda näinud enne tammi ehitamist. Siin saarte vahel ta kees nagu katlas, ütlesid nad.

Aga veel varasemal aegadel olid siin mereteed ja sadamasillad. Silla asegi on selgesti näha. Kivirida on veel paigal ja väike kõrgem seljan-

dik, mis laskub Sillamäelt alla Silla lõppe — enam-vähem Karjassaare suunas...

Imelik mõtelda. Ja mida enam mõtled, seda enam hakkab vaevama küsimus — kui kaugemale see mere taganemine ja maapinna kerkimine siis lõppude lõpuks läheb?

4

Kui kaugemale ta edaspidi võib minna? Kes seda teab! Teooriaid on mitu. Kui mina olin veel algkooli juts, rääkis meile meie õpetaja Juhan Kivi, et meri taganeb kõigil Eesti rannikul, ja ... võib-olla muutub see maakoht ükskord kõrbeks? Oli küll hirmus neid sõnu kuulda, ent mis sa teha võid, kui niisugune teooria on välja mõeldud! Sest vaadake, jääajal on maakoort meie aladel alla vajutatud ja nüüd ta tõuseb järkjärgult oma endisesse asendisse tagasi. Tõuseb tagasi ja viskab üle ääregi?

Olen ka teisi teooriaid kuulnud. Näiteks sellist, et maakoort lainetab pidevalt. Ühes kohas, ütleme Eestis, tõuseb, teises kohas, ütleme Vahe-mere ääres, vajub. Ja see komme olevat tal üldine, hoolimata jääajast või muudest «minevikuiganditest».

Aga viimasel ajal võite kuulda ka niisugust teooriat, et maakera temperatuur tõuseb (inimese tegevuse tagajärjel) — umbes 1,1° saja aasta kohta. Kui see asi nõnda edasi läheb, jätkub kolmest-neljast sajandist, et pooluste lumemütsid hakkaksid sulama. Siis paisuvad ookeanid ja vesi ujutab üle mitte ainult meie rannad!

Veider küll, oma isikliku nahaga tunneme pigem temperatuuride langust ja kurdame üksteisele, et talved on läinud külmemaks ja pooled suved takka peale...

Inimesi on mere taganemine ära tüüdanud. Üks Muhumaa mees, keda meiekandis «Vanaks Pallaseks» hüütakse, on viimast teooriat «Eesti Loodusest» lugenud, seda tõsiselt kaalunud ja sellele oma fantastilise jutu rajanud. Ta laseb kliimal soojeneda ja merel tõusta, kuid ei lase Saaremaad siiski ära uppuda, vaid kaitseb tema randu tammidega. Ja kuna kliima on troopiline, siis kasvavad meil kadakate vahel ka palmipuud... Ülejäänud osa jutust käsitleb autori seiklusi tuleviku tütarlapsena, kusjuures nad haruldaselt hästi sobivad. Nagu näha, valis Vana Pallas välja endale kõige meeldivama variandi. Kuid mitte see pole tähtis. Tähtis on, et ma sain tema lugu lugeda pärast veeuputust. Kirja pandud oli see aga enne veeuputust. Ja sellist kokkusattumist ei juhtu iga päev!

Kuid jätame nüüd teooriad rahule. Mu teadmised sel alal on pisikesed — nagu «säase sitt Suures väinas». Peale selle on meil teooriate poolest nagunii vaba voli — täielikust Sahaarast kuni täieliku Atlantiseni... Ning mis veel tähtsam: nad käivad kõik kaugemale tuleviku kohta, ja selle vastu on meil aega valmistuda. Aga veeuputus, mida mina tahan kirjeldada, tuli äkki nagu varas öösel — koos suure tormiga, ja nimelt 1967. aasta 18. oktoobri varahommikul.

5

Mis siis kõik juhtus, ei oska rääkidagi. Aga mõned asjaolud tahaks siiski kirja panna.

Vesi ujutas üle tuttavad maastikud. Kareli lõpp, kus me muiste ha-

nesid ujutasime, oli jälle vett täis. Silla lõpp Tornimäe all lainetas kui meri. Meie vanad heinamaad muutusid uuesti laidudeks, aga väiksemad neist vajusid vette, nagu poleks neid kunagi olnudki. Inimesed ütlesid «veeuputus», ajasid silmad suureks ja vaatasid põnevusega ringi. Oo! Kõik nad rääkisid sellest, et nii- ja niisugune maanukk, mis nende mäletades alati kuival seisis, on nüüd vee all . . .

Sadu ja kümneid aastaid oli meri maa eest taganenud, ja äkki ühel hommikul tuleb ta tagasi oma endisesse paika! Kuid keegi ei oota teda enam.

. . . Kaldurannas, Kakunal ärkas sadamavaht sellest, et vesi oli tunginud aluskotti. Mees kobis voodist välja ning ronis esimese hooga pliidi peale, mis tema onnis alati kõige kuivem koht oli olnud. Kuid vesi tungis ka pliidi alla. Pliidiraud muutus jalge all jube külmaks, ja Varesevana — nii oli sadamavahi nimi — sai veel õigel ajal kiiresti laua peale hüpata.

Siis lükkas veesurve ukse lahti ja sisse ulpis paat. See oli nagu jumala sõrm. Varese-vana asus paati, ja pesuväel, nagu ta oli, ilmus varsti oma brigadiri Lahe Arri ukse ette.

Lahe rahvas oli väga imestanud, et Varese-taat sellisel külmal sügishommikul paljajalu ja aluspükstes sõandas välja tulla. Aga kui nad ta ära kuulasid ja veidi ümbrust silmitsesid, said nad aru, et veeuputus oli tabanud ka neid endid. Vaata, et enam ei saa oma talust väljagi — vesi kõik teed üle ujutanud. Puusani kalurisaabastes võis veel mööda naabri põllu aiaäärt kuidagi. Mis siis ikka — tuli kohe minna paate ja mõrrakuure päästma . . .

Kõrkveres, Paerannas oligi üks mootorpaat juba põhja läinud. Laine löi ta liiva täis, ja valmis oligi. Sest ega siis sadamasild tormi eest kaitse. Seal nad hüplevad ja peksavad end puruks ja upuvad ka.

. . . Sel hommikul said üle kihelkonna kuulsaks «Sõpruse» kolhoosi sead. Nimelt oli vesi ka sigadelauta tunginud. Kõikide imestuseks aga näitasid sead üles ootamatut tarkust. Nad seisid tagumistel jalgadel, esijalgu vastu seina toetades, kärsad püsti vee seest väljas nagu roosad õied.

Rahvas polnud harjunud sigadele mõistust omistama ja mõned püüdsid asja naljaks käänata. Esimees olevat oma sigu hästi instrueerinud, niipea kui raadios esimene tormihoiatus anti. Aga teised jälle olid sigade poolt ja ütlesid, et tormihoiatus küll anti, aga ega siis igale tormile veetõus järgne! Augüstitorm näiteks viis Saaremaal mered kuivaks. Ent oktoobritorm tõi veeuputuse. Oleneb tuulest . . .

Kui te seda muidu ei usu, siis jutustan teile loo, mille rääkis üks Kuressaare külanõukogu mees kohalike paadiomanike muredest.

Suvised tormi ajal jäi tema sõbra paat kuivale — paarsada meetrit merest. Sest tolle tormi ajal meri taganes. Kuid ka pärast tormi ei suutnud sõber oma «laeva» üksinda vette lükata. Proovis küll, aga jättis paadi poolele tee ja läks abi kutsuma.

Vahepeal oli ilm lõplikult soikunud ja meri tuli tagasi oma asemele, viies kruusale lebama jäetud paadi kaasa. Sõber oli sunnitud teiste paadimeeste abiga oma hälbivat sõiduriista merelt püüdma.

Nüüd, oktoobritormi ajaks, oli ta oma paadikese juba varakult talvekorterisse paigutanud ja kaugele pilliroo taha kaldale vedanud. Aga meri tõusis nüüd sinnamaale ja rohkemgi ning viis paadi jälle ära. «Oh sa kureherne-karva-kirju kurat!» vandus vaene mees. Veel kord pidi ta teisi appi paluma. Lõpuks olevat ta paadi küll kätte saanud, kuid nii-

suguse häda ja vaevaga, et viha paadi vastu oli suurem kui leidmise rõõm. Siis olevat see mees oma paati püksirihmaga peksnud ja käskinud tal edaspidi sõnakuulelikum olla. . . Näete nüüd ise, kui vähe on vahendeid halva mängu juures head nägu teha!

6

Meri tõusis ja tõusis. Lääne-vesikaare tuul oli ta Taani väinadest sisse peksnud. Veepind kerkis umbes kahe meetri võrra. Ta ujutas üle ka väinatammi. Mis pidid siis tegema autojuhid, kes sellal juhtusid tammil viibima?

Sellest oli isegi Saaremaa lehes paar sõna. Tõsi küll — alles 20 päeva pärast veeuputust, ja nii muuseas, kuid siiski oli.

Ühe autojuhi jutustuse järgi tõusis vesi tammil nõnda kõrgele, et laineharjade vahelt paistsid vaid piirdepostide otsad. «Mootor suri välja. Oli tunne, nagu viibiks paadiga merel,» ütleb ta. «Ootasin lainetava veevälja keskel seni, kui üks «MAZ» mind üle postide vahele kogunenud rookuhjade teisele kaldale tiris.»

See oli kuulsa «Saare Kaluri» auto — Nasvalt.

Ka meie kandist oli üks autojuht väina sillal veetõusu kätte sattunud ja pärast seda mitu nädalat kopsupõletikku põdenud.

Meri aga tembutas mis oskas. Ta nilpsas Orissaarest kaupluse uste tagant ja laidudele rajatud baasidest tühje taarasid, õlivaate, õunakaste ja muud rämpsu ning loksutas neid üle väina silla.

Saapa kargelt uhtus ta randa uppunud jäneseid. See pisike laid oli orissaarlastel asustatud küülikutega. Need vaesekesed said kõik otsa.

Rannapoolsed teed olid kadunud, mitmest kohast läbi lõigatud või sarnanesid rohkem jõgedele. Orissaare asfaldil aga paiskasid masinad õhku valgeid veeseinu ja veesambaid nagu mõnes merelahingus. Igal pool üksainus möll ja mäss ja sagimine.

Rahvas käis väinatammilt ja Kübassaarest roorädi koju vedamas. Aluspõhuks kõlbab! Ja siis kuulsimegi Kakuna meeste käest, et Kübassaares oli meri ühe iidse kruusavalli kalda alt üles metsa tõstnud. . . . Kõik see juhtus mõne hommikutunni jooksul, umbes kella kuue ja kümne vahel. Siis hakkas meri jälle pikkamisi taanduma. Kuid selle mõne tunniga jõudis ta palju. . . Kõige tõsisemat tööd tegi veeuputus vist siiski Sõrves, kus ta minema viis Kaunispea kalurite sadamasilla. Peale selle pillutas ta nende paadid laiali ja kandis kaheksakümmend tihumeetrit palke läbi männimetsa. Oleksin küll näha tahtnud, kuidas ta seda tegi! Kas põiki või pikuti, aga kuidagi suunas ta palgid tüvede vahelt läbi, rullis üle madalamate latvade, ja tont teab, mil viisil veel, aga hakkama ta sellega sai.

Ja kes teab, kui palju kortereid merevesi rikkus? Nii linnas kui maal oli kuulda, et mõnele on vesi hommikul külje alla tulnud, teisel jälle ulatanud kirjutuslaua ülemise laekani. . .

«Küll aab meri rämpsu välja!» See oli meil kunagi külapoiste ütluks — kui teine liiga palju loras ja sina talle muud parajat vastust ei leidnud. . .

Vahel lisati sellele veel: «Saunaski ei pese puhtaks!» Ning tööpoolest, tormi rämps on õudne. Igasugu kõnts ja praht ja limukad ja. . . Kuid pärast saab sellest rädipeenar ja loodus lahendab need küsimu-

sed ise. Päike kuivatab ära, rohi kasvab läbi ja teinekord sirguvad rannal sellest veel eriti lopsakad koirohud, sinerõikad ja muud toredused.

Rahvas muidugi viskas nalja, sest tema ju torniga maadles ja temal oli seda nalja vaja otseseks raskuste ületamiseks. Aga vaatlejad ja andmete kogujad? Kas peavad nemad samade naljadega piirduma või tohiks neilt midagi tõsisemat oodata?

Nii on meie fantaasial jälle kord vaba voli, seda enam et samal hommikul ujutas meri üle ka poole Pärnu linna. Sanatooriumis koliti hai-geid alumistelt korrustelt ülemistele. Torm tõstis lendu mõningad katused, murdis maha suure hulga puid... Öeldakse, et see, mis juhtus Saaremaal, oli veel tühiasi võrreldes Pärnuga. Jah, vahel on tühiasjad kasulikumad kui suured asjad!

7

Kummaliselt mõjub minusse üks foto, mis veeuputuse ajal tehtud. See kujutab Tornimäe õigeusu kirikut mere kaldal. Nii ei ole ma teda kunagi näinud! Sest ikka on teda merest lahutanud kilomeetrit poolteist kuiva maad ja peale selle paks, lopsakas pillirookiht — Silla lõpp ehk Uuemõisa roolaht.

Ometi tundub see pilt mulle kuidagi tuttav. Vist olen teda küllalt selgesti kujutlenud. Nõnda pidi see maakoht välja nägema kaks-kolmsada aastat tagasi. Õigeusu kirikut siis küll polnud. Kuid siinkohal seisis tema asemel muinasjutuloss. Kõik teavad, et see loss oli tornidega, sest needsamad pidid kord Tornimäele tema nime andma...

Veeuputus joonistas vanad rannad meile uuesti silme ette. Ja kõik meie laidudenimelised heinamaatükid muutusid jälle tõelisteks mere-laidudeks! «Pitka lao mägi» kui kõige kõrgem koht paistis nüüd silma selle poolest, et sovhoosi mullikad veetõusu eest sinna taganesid. Surudes end tihedalt üksteise ligi, seisid nad seal külge külje vastas vaikselt ja pühalikult, kuni hädaoht möödas.

Veeuputuse puhul meenutas kohalik rahvas kadunud Kübassaare Vasseli jutustust sellest, kuidas rootslased kord oma laevaga vanade merekaartide järgi püüdsid läbi pääseda juba ammu umbekasvanud lahesoppidest... See oli kodanlikul ajal. Nad tahtsid Ardla Sombist läbi sõita. Kiudult Sompi käis vana laevatee...

«Ei, kulla mehed,» öelnud Vassel neile, «sealt te merele ei pääse, seal ju majad ees!»

Nemad aga näidanud talle kaardilt, et rootslaste sõjalaevad sealtkaudu veel paarsada aastat tagasi olid liikunud. Ja imestanud väga, et kuidas siis meri nii äkki on maaks muutunud!

Kaks-kolmsada aastat on väike aeg. Veeuputuse korral sobiks ehk ajaloos kaugemale minna?

Vanu saarlasi on korduvalt nimetatud mereröövliks. Heatahtlik Luce ütleb, et seda, mis meri randa ajas, peeti saatuse kingiks. Teinekord aga mindi ka laevade kallale ja võrasse randa, et tasa teha seda, mis «saatus neile võlgu oli jäänud». Visby linn Gotlandil, ütleb ta, oli saarlaste turuplats, kus nad oma kaupu müüsid ja vahetasid. Ka siis, kui Gotlandil juba ristiusk valitses ja kirikud ning kloostrid olid raja-

tud, sobis kohalik rahvas Saaremaa paganatega hästi, mida saksa risti-
sõitjad neile, muide, väga pahaks panid . . .

Skeptilisel J. B. Holzmayeril on vanade saarlaste paturegister, mis sisaldab «20 röövkäiku ja kokkupõrget». Ta nummerdab neid nii: 1) 1203 — röövkäik Taanimaale, 2) 1204 — võitlus saksa laevadega Eesti rannikul, 3) 1206 — kuningas Valdemar tuleb kättemaksuretkega Saaremaale, 4) 1211 — sõit mööda Koiva jõge Turaidasse ja selle piiramine, 5) 1213 — saarlased mõningate laevadega Koiva suudmes, 6) 1215 — sõit Daugavpilsis ja selle piiramine, 7) 1215 — afäär Uues sadamas Saaremaal, 8) 1216 — sakslased tungivad üle jää Saaremaale, 9) 1216 — sõit «Salisesse» kuni Asti järveni, 10) 1217 — Odempä piiramine koos venelastega, 11) 1217 — sõit Metsepolesse, 12) 1218 — röövsõit Düünal, 13) 1220 — saarlased vallutavad Lihula ja võtavad ta ära rootslastelt, 14) 1220 — tasuretk Järvamaale, 15) 1221 — saarlased Tallinna all, 16) 1222 — Taanilossi piiramine ja hävitamine Saaremaal, 17) 1223 — saarlased Tallinna piiramisel koos teiste eestlastega, 18) 1223 (sügisel) — saarlased piiravad Tallinna koos venelastega, 19) 1226 — röövkäik Rootsi, 20) 1227 — saarlaste viimased võitlused oma vabaduse eest saarel.

Need polnud ainukesed ega ainult «röövkäigud» ja «kokkupõrked», kuid . . . Praegu huvitab mind eelkõige, kas mõni neist toimus ka siinses rannas? Võib küll olla . . . Võtame näiteks afääri Uues sadamas 1215. aastal. Oletame, et meie Sillamägi ongi tolleaegse Uue sadama asupaik, ja vaatame, mis siin siis sel juhul sündis?

Oli torm . . . Kas just niisugune veeuputusega nagu nüüd, ei tea. Aga see torm ajas sadamasse varju otsima üheksa risticsõitjate laeva, mis tahtsid Riias Saksamaale purjetada, kuid olid sunnitud tuules triivima ja kurssi muutma. Saarlased arvasid, et paganate vägevaim vaenlane piiskop Albert ise asub pardal, ja püüdsid laevu põlema süüdata. Kaua manööverdasid vastaspoolel. Saarlaste laevad olid väiksed ja kiired, sakslaste omad aga kõrged ja ligipääsmatud — kogi-tüüpi purjekad.

Süütamise otstarbel lasid saarlased vette parvesid, millel põles loomarasvaga ülevalatud kuiv puu. Võeti tarvitusele vibu ja nooled. Laht oli täis põlevaid parvi ja laevu, sajatamist ja jumalapalumist. Paarsada röövpaati varitses oma saaki. Kuid seekord pääses sakslaste laevastik siiski minema.

Ja nüüd on meri siinkohal ammu maaks muutunud. Alles veeuputuse ajal, kui lained mõneks tunniks oma vanu kaldaid taga otsimas käisid, nähti neid kangastusi jälle . . .

8

Niiviisi möödus veeuputus.

Kas jääb see viimaseks? Kes seda teab. Kõik, mis veel juhtunud ei ole, võib juhtuda. Siinamaani ei olnud meil ka taolisi metsalaastavaid torme nagu läinud aastal . . . Erakordsed pakased, maavärinad, ootamatud temperatuuri vaheldused piiravad meid. Maakera atmosfäär on häiritud. Võib ainult öelda, et seekordsel veeuputusel meie rannas oli *happy end* — ta ei kestnud kaua ega nõudnud inimohvreid. Olgu siis *happy end* ka minu lool. Kasutan juhust otsekohe lõpetada, enne kui mõni uus ja hullem lugu juhtub.

Salakesi tahan aga loota, et meri meie rannas igavesti ei tagane ning et me kõrbealaks ei muutu. Jah — ja seepeale vanad saarlased jõid õlut,

arvate teie? Võib küll olla, aga enne seda käisid nad siiski saunas ära. Sest...

Aga saun oli ka meil üks vägev asutus, ehkki just rooma saunaga võrrelda ei saa. Koosnes ta tegelikult kahest ruumist — saun ehk «lammastesaun» ja eesruum ehk «sauna vaa». Arusaadavalt oli saunas keris ja laudu ehk lava ja aken ja kõik, mis tarvis, aga talveks pandi sinna veel lambad sisse elama. Sauna vaa seevastu seisis tühi. Vahel mõni raand või lüpsik, vahel sületäis heinu või leheoksakimp vedeles seal, ja paar-kolm ilusat pikka pinki. Aga üldiselt oli see riietumise ruum ja seinad olid varnu täis.

Saabus saunapäev. Lambad viidi ära rehalasse, saunas aga tehti põhjalik ümberkorraldus. Põrand kaeti paksult värskete õlgedega, laudu küüriti puhtaks, keris köeti kuumaks. Tundi poolteist vingutati ja aurutati, nii et kadakasuits käis uksest ja aknast välja... Üldse aga köeti saunahju kaua. Mõni proovis ka «vingu vihelda».

Vahepeal täideti toobrid sooja ja külma veega. Kasevihad toodi aidalakast alla ja pandi hauduma. Ning lõpuks, kui ruumis levis see õige lõhn, mindi naabreid sauna kutsuma. Aga see õige saunalõhn oli lõikuskuise nisupõllu ja suvise kasemetsa lõhn, millesse õige kergelt imbus kadakasuitsu peent aroomi. Te võisite isegi eraldada tuttavat hõngu, nagu oleks kummelitee värskelt tõmbama pandud...

Oma pere ja kaks naabripere kutsuti korraga sauna. Laternate valgel pesime ja vihtlesime seal kõik üheskoos, nii mehed, naised kui lapsed.

Niisugune oli see meie suitsusaun või õlesaun ehk «sõnnikusaun», nagu mu vanaisa ütles. Tema suus kõlas see hellitavalt, sest ta ei pidanud üldsegi lugu neist uuema aja saunadest, kus sa tsementpõrandal puurestide otsas pead komberdama ja kus puudub võimalus pehmetel õlgedel astuda, istuda või külitada.

Saunapäevi tegime kolme pere peale. Eks ta üks suur rassimine olnud, aga noh... seekord sina, järgmisel laupäeval kütab naaber, ja nõnda ringiratast... Meid, lapsi, saadeti harilikult «saunakäsku» viima. «Olge te tuhandest terved!» ütlesid naabrid ja pistsid sulle teinekord pihku värsket saiaviiluka või õunapunni. See oli kõige kindlam tunnus, et «käsk» neile meeldis.

Taolist sauna enam järele teha ei saa. Kõigepealt pole selliseid kuldseid õlgi kuskilt võtta. Mitte harilik peksumasinast läbikäinud pahn ja sasi, vaid sirbiga õsitud ja käsitsi vardatud pikad, sirged lopsakad kõrred üksipidi vihkudesse köidetud, läikivad kui metall. Oh! Isegi lillekesed olid seal säilinud — nagu raamatu vahel. Mäletan, kord õsusime ja oigasime, et küll on raske töö, et milleks neid õlgi nii palju tarvis läheb? Vanemad inimesed taplesid siis ja ütlesid, et muiste tehti kogu töö nõnda ära, mis see raasuke teitel!...

Aga ma tean, et seda ei hakka keegi enam tegema! Saunavihta vahest veel... Aga needki olid meil tollal lopsakamad ja õigel aastaajal valmistatud ning õigel viisil kuivatatud. Mitte päikese käes, vaid vilus ja tuuletõmbuses.

Pole tänapäeva inimestel ka lambaid ega kerisega lammastelauta. Muud loomad oma haisudega aga saunaviirukiks ei sobi... Pole isegi «linust» särki ihu peale panna, mis sind lähedalt puudutaks nagu kompress haiget kohta. Ja lõppude lõpuks pole inimesedki endised. Tänapäeval käituvad mehed ja naised, nagu oleksid nad ise endid valmis teinud (justkui Volli Panso kuulus Hiiumaa «eerpull!»). Aga tollal oli kombeks öelda, et kõigil on ühe ja sama vanajumala loodud ihu, pole

seal midagi häbeneda ega arvustada ega uhkeldada. «Nagut ta sind valmis vorpis, pead sa kõlbama!»

Ja ongi kõik. Vaata, et seep silma ei läheks ja et sa õigel ajal laudult maha saad . . .

Pärast seda võis sauna vaas õlut juua. See tähendab — istuda, ennast jahutada ja rüübata õlut või taari, sest mingit joomaaega sinna rahvale ikka toodi.

Olen vahel mõtelnud, miks see pesemine just «lambasaunas» pidi toimuma? Oleks ju lambad võinud kogu talveks rehalasse või äärmisel juhul sauna vaasse panna. Jah, ja saun ise tühi hoida? Oi kullakesed, kardan, et see polnud siiski paljas juhus. Mis te arvate, mis võimalust oli meie talupojal tolleaegse ehitustehnika juures mõnd täiesti sooja põrandaga ruumi üles lüüa? Aga laudasõnnik oma käärimisprotsessiga annab kuumust. Ja kuigi see paksu õlekihiga isoleeriti, jäi ta ikkagi sinna «küdema» nagu põrandaalune soojusepatarei. Ja just seda põranda soojust oligi tarvis, sest lae all hõljusid paksud kõrvetavad aurud . . .

Niisugust sauna muidugi enam ei tehta, tulgu või veeuputus!

1968

Tsüklist „Kodunurga laastud“

Lahkuminek

Ei kumbki enam tea, mil tekkis mõra —
näeb vääriti nüüd kõike peegliklaas.
Üks arusaamatus toob servitise sõna
— ja korruga nii kitsas tundub toas.

Siis tahmakeerud ladestuvad hinge,
ei saa neid hajutada ükski tuul!
Siis mõtteis särtsab üha tõusev pinge
— elektrit täis on kogu eluruum.

... kus pluss, kus miinus ... ei saada aru,
sest võõras keeles räägib kumbki neist.
Kui hetketigi selgub meeltemaru,
nad nagu riieteta näevad teineteist.

Paar vaikib. Kõnelevad üksnes asjad
kord õiguste-, kord mälestustekeelt,
ja nende kunagised särasilmsed ostjad
ei suuda muuta teineteisel meelt.

Jääb tühjaks korter. Tundub suur ja kõle.
Laes kõlgub pleekind armatuur,
mis talveõhtuil kodusoojalt põles ...
Ja nurgis ringi roidab nukker tuul.

Halih-halih-haliluu...

Väike õlgedel lamav poiss
kahekümneaastase pea,
kuuekümneaastase mõtliku näo
ja suurte lapsesilmadega —
väike õlgedel lamav poiss.

Järvekohin kõrvus,
järvevee sädelus silmis,
saapad meeles — ilusad, kollased saapad! —,

«Linnukese mure» peas,
otsatu hulk küsimusi huultel.
Tume mets kõhna poisikese ja silmapiiri vahel.

Väike õlgedel lamav poiss
järvekohinaga kõrvus.

Kastes märgunud jalarätid,
pastelde katkenud paelad ja tärkmed.
Vanemate puhta käega lõigatud leivakäär.
Vaimutüdrukute laul:
Ikka, ikka lõuna poole ...
üle mere ka ...

Üle mere — mina ka?
Halih-halih-haliluu-haliluu!

Tume mets kõhna poisikese ja silmapiiri vahel.

Vari ajal ja inimestel,
vari maal ja päikesel
— vari merelgi.

Halih-halih-haliluu ...
Üle aegade ja mere, läbi südamete vere
meie murepäevadesse — tema ka. Halih-haliluu.

Polaaröö

Barentsi meri, Koola põhjarannik.
 Kitsad sügavad fjordid, ümber kaljude ring.
 Lõikav meretuul huilates vantides nutab,
 kivirahnudel murdub lainete rind.
 Ja lumised sopkad, mille kivised harjad
 tuul nagu luuaga paljastand on.
 Nad tumedalt põrnitsevad ülevalt alla,
 kus raevutseb meri, nii võimas ja morn.
 Ja päev on pime, polaaröö päevad,
 ei päikest, ei valgust, vaid lumi ja tuul,
 keskpäevalgi pilvedest helkimas kuu.

Tõuseb torm ja vilistab, ulub,
 trossid ja köied sikutab puruks.
 Hullunud penid ja armunud kass:
 märatsev, märatsev, raevunud mass,
 rökata, lihasse tungiv mürin.
 Lained tõstab pöörane hoog,
 piiskade tuisust saab vahune loor.
 Teras on lookas kui pillirookepid,
 pingule kistud ankruketid:
 möirgab, sapine, meeletu, kurat.
 Vihaks muutub sinilaiuste vall.
 Hullus võidutseb laotuse all.
 Lendleb tuisk ja soolane vaht,
 valges pimeduses keerleb laht.
 Lumetormi möirgavas marus
 kaovad päevad, kaob kauguse taju.

Lööb taevas selgetel öödel särava
 ja tähti pimestab värvide mäng.
 SUUR RAHUTUS musta vaikust läbibistab,
 ja pakases tardub, kui muinasjutt näib
 see aurav meri, rahne ümbritsev udu,
 jääne rahu ja virmaliste helk.
 Käib hääletu külm mööda põhjala radu,
 mööda lumiseid välju ja sopkasid, merd.

Öö ja öö. Öö põhjatu kaev,
 ja lainelt lainele õõtsuv laev.
 Ja silmapiiri salahelid:

mere ja tuule nukrutsev helin.
Ja kaljud ja rannale paiskuv torm —
kas tõesti olin ka mina seal kord?
Või on mu suletud silmade pildid
nägemus vaid, vaid kujutlus mingi?
Aeg tuleb, läheb ja kaob,
aeg sõelub, mis jääb, mis vaob,
kuid tagasi võtta ta enam ei saa
mu tuulte kõledat kõnnumaad.

1962—1966

* *
*

kord süütab tuled
tänavate tunnelis
kord kustutab neid
ta tujutsev roosk
ja pimedus kihutab jaburas hoos
katusel trambib ja
sikutab traate
veeretab kividel tühje vaate
kõiguvad seinad
aknaklaaside klirin
magaja tekki koomale tirib
kätega vehkides
vilksatab kuu
lehvides mööda lendavad puud
oi tuul oi tuul
mis segaseid sõnu sa
keerutad öös
kortsunud linadel rahutult vähkreb
õõtsuva sügavuse kollane sirm
halva unenäo uppunud silm
oi hirm oi hirm
uinu riivatu hing
need mõtete tondid
sind söövad kui vaglad
jättes järele kondid
ja meeleheide
too labidamees
kaevu kaevab lootuses
et kord joob
puhast vett ta kahtluse mulksuvast soost
oi kas joob kas joob

Hüvastijätt Nestoriga

Mälestuskilde akadeemik J. V. Veski tema 95. sünnipäeval

sja sängitasime Tartus Raadi kalmistul maamulda tõelise Nestori teadlaste peres, kes oma sugupõlvekaaslaste eluaastate poolest kaugelt ületades kõrge vanaduseni ustavalt ja viljakalt tegev oli meie kultuuri loomisel.

Tema peatöök oli eesti kirjakeele ja eriti oskuskeele arendamine. Sel tööalal meil otsesid kokkupuuteid ei olnud; minu mälestustes on ta jäädvustunud peamiselt ülikooli õppejõuna, ajakirja «Eesti Kirjandus» toimetajana ja inimesena. Juhuslikke ja perioodilisi läbikäimisi J. V. Veski on mul olnud enam kui 45 aasta kestel, eriti tihedasti aga suhtlesime viimasel paaril aastal enne ta surma.

Juba keskkooliaastail Tallinnas (1916—1921) hakkasin kaasa elama eesti kirjakeele arendamisele, peamiselt ajakirja «Eesti Kirjandus» vahendusel. Olin niivõrd huvitatud selle ajakirja kriitikaosast ning kirjanduslikest ja keeelistest artiklitest, et juba 1919. a. muretsesin endale ajakirja täieliku komplekti 1906. a. alates. Mõnel aastakäigul olid kaasas Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekute sõnavõtte protokollid, kus jällegi väga põnevalt kajastusid kirjandus- ja keeleküsimumused. Nende materjalide varal sain mingil määral tuttavaks niihästi keelekorralduse kui keeleuuendusega. Muidugi imponeeris märksa rohkem viimane. Olin lausa kaasa kistud Johannes Aaviku keeelistest töödest, mis ilmusid «Eesti Kirjanduses» aastail 1912, 1913 ja 1914 ning töid enneolematu värskuse keeleküsimumuste käsitluse: «Keele kaunima kõlavuse poole», «Kõige suurem germanismus Eesti keeles», «Ilusa keele kõlaline inetus», «Soome sõnad Eesti keeles», «-line ja -lik küsimus», «Nominatiivsed liitumised». Lisaks ostsin Aaviku tõlgitud põnevusjutte uuendatud keeles sarjast «Hirmu ja õuduse jutud», brošüürid «Kas uuendada või mitte?», «Eesti rahvusliku suurteose keel» jm. Aavik oskas keeleküsimumused nii üldhuvitavaks teha, et tema «Õigekeelsusliku grammatika» algusosad leidsid avaldamist isegi «Päevalehe» joonealustena 1919—1920. Minust sai Aaviku keeleuuenduse veendunud pooldaja. Nüüd tagasi vaadates tundub koguni, et minu kooliaastate üheks sügavamaks elamuseks «Toome helvete», «Felix Ormussoni», «Siuru» albumite, «Sonettide» ja «Amorese» kõrval oli Aaviku keeleuuendus.

Ka J. V. Veski kui keelemehe nimi sai «Eesti Kirjanduse» ja Eesti Kirjanduse Seltsi protokollide kaudu mulle tuttavaks. Seal oli lugeda, et Veski oli juhtivalt tegev olnud juba a. 1908—1911 keelekonverentsidel, et ta 1914. a. alates oli Eesti Kirjanduse Seltsi teaduslik sekretär ja 1915. aastast «Eesti Kirjanduse» toimetaja. Lugesin sealt tema artiklit «Eesti keele praegune arenemise järg» ja mulle näib, et juba siis puu-

tus mulle näppu ka koguteos «Voog» (1913), kus ilmus Veski programiline kirjutus «Eesti kirjakeele edasiarendamise-teekest». Aga tema tööd ei suutnud avaldada sellist emotsionaalset mõju kui Aaviku omad.

Kui siis 20-ndate aastate algupoolel mul kujunesid sidemed Tartuga, leidsin seal hulgaliselt eest Aaviku jüngreid. Eeskätt tuleks mainida filoloogilise kallakuga üliõpilaseltsi «Veljesto», kelle liikmeil oli isiklike kontakte J. Aavikuga ja kuhu ta astus vilistlaseks. Seal oli tooniandjaks Veski õepoeg Julius Mägiste, hilisem keeleprofessor, kes oli eriti äge aaviklane. Aaviku poole hoidis tollal kirjanike enamik Tuglasega eesotsas. See oli aeg, mil inimese edumeelsust hinnati *tet-lõpu* ja *y-tähe* järgi.

Alles aegamööda õppisin õigemini hindama seda rahulikku, süstemaatilist keelekorraldustööd, mida algusest peale tehti Eesti Kirjanduse Seltsis, millest J. V. Veski kaudselt või otseselt osa võttis ja mille viljana 1918. a. valmis «Eesti õigekirjutuse sõnaraamat», mis pani põhja normeeritud kirjakeelele. Võtnud 1920. a. vastu EKS-i ülesande ette valmistada selle teose uus trükk, alustas Veski sellega oma keelelist suurloomingut. Aaviku keeleuuenduse ümber tekkinud elevus vähehaaval vaibus, liialdused taandusid, aga tema põhilised uuendused leidsid üldise tunnustuse — ka J. V. Veski poolt, kes nüüd oli tõusnud eesti keele peanormeerijaks. Igatahes oli noil aastail imponeeriv kaasa elada kahe keelevägilase tööle ja võitlusele. Kaks loovat tendentsi meie keelekorralduses J. Aaviku ja J. V. Veski näol — üks revolutsiooniline, teine evolutsiooniline — need kaks tendentsi kahe haruldaselt algatusriikka mehe teostuses ja vastastikusel mõjutamises olid eriti viljakad, viisid meie kirjakeele paarikümne aastaga hiigelsammu võrra edasi. Just see oli meie kirjakeele seisukohalt eriliselt õnnelik situatsioon, et kaks eripalgelist keelegeeniust töötasid korraga. Selliseid keeleloojaid ei sünita iga põlvkond. Seepärast ei maksa imestada, et tänapäeval pole kerkinud uusi Veskeid ega Aavikuid. Veski ise ka ei olnud oma keeletöö pärijaist kuigi kõrgel arvamusel, mida dokumenteerigu mõned katken did tema helilindijutustusest:

«Aga peab ütleva, et ega paarikümne viimase aasta jooksul meil siin keeles midagi muutunud ei ole. On nii stagneeruma jäänud. Ei ole midagi nagu edu poole sammumist näha olnud. See, mis eduks on osutunud, see on enne seda sündinud, 20—30-ndate aastate sees... [Viimased aastakümned] on keele elus olnud õieti paigaltammumise, osalt isegi vähikäigu ajad... Nii on grammatika alal mõnesuguseid segavaid katsetusi läbi elatud... sammub keele elu tagurpidi ka sõnavara tundmises. Aegamööda vaesub keel just sõnavara poolest... teooria ei ole praktikaga seotud... vaesumine kajastub nii kirjas kui ka kõnes. On kahju, et meie keeleluu juhtijad käivad nii arust jäänud põhimõtte järgi, ja see põhimõtte tundub mulle olevat, kui seda ladina keeles ütelda: *quieta non movere*. Et mis juba kord on keeles rahulikult püsima jäänud, las ta elab, kuigi ta on vigane, las ta elab edasi, ärge puutuge teda. Aga elu meie ümber käib teist rada — kõik voolab — *panta rhei*. Ja see joon peab keeleteaduses ka elustuma. Muidu jääb meie keel ikka tukkuma sellesse vanasse rappa. Märke selle kõige voolavuse poole kahjuks meil praeguse keele alal ei leidu.»

Esimene isiklik kokkupuude J. V. Veskiga oli mul 1921. a. sügisel, kui pooleks semestriks ülikooli pääsesin ja tolle aja korra kohaselt käisin õpiraamatusse allkirju võtmas õppejõududel, kelle loenguid kavatse-

sin kuulata. Veski oli siis alles kaks aastat eesti keele lektorina töötanud. Tema loengukoormus oli 5 tundi nädalas, sellest kaks tundi «Eesti kirjandusloo peajooni» ja kolm tundi «Tegelikku Eesti keele kursust». Loengud peeti 3. ja 5. auditooriumis, mis olid suurimad, ja kuulajaid oli nii palju, et osa pidi seisma püsti. Sest eesti keele lektorikursuse eksamid olid kohustuslikud mitte ainult filosoofiateaduskonna, vaid ka majandusteaduskonna üliõpilastele, ja ehkki loengute kuulamine tollal kohustuslik polnud, käidi Veskit hoolega kuulamas, sest sobiv õpik puudus.

Loengute ülestähendustest nähtub, et olen ca 2 kuu jooksul kuulanud 3 kirjanduse- ja 15 keeleloengut. Veski kirjandustunnid ei pakkunud originaalset: neid ta pidas peamiselt Kampmaa «Peajoonte» põhjal. See tõttu polnud kirjanduse kui eriaine õppijail suuremat huvi lektori loengutel käia, küll aga olid nad virgad prof. G. Suitsu kuulajad. Veski keeleloengud seevastu olid algupärased, elavad, huvitavad. Kõigest oli tunda, et ta ainet meisterlikult valdab. Eriti veenev oli see, et ta grammatikalisi kategooriaid ja keelelisi väiteid dokumenteeris külluslike näidetega tegelikust keelepruugist või esitas rohkesti variante kõige otsarbekohasema vormi valimiseks. Mõnused olid ka ta rahulik esinemine, paras tempo, selge sõna ja eeskujulik kiri mustal tahvil.

Näitena võiks tuua loengu 27. X 1921, kus ta põhjalikult käsitles instruktiivkäänet eesti keeles. Ta nägi selles käändes olulist keelerikastamise allikat ja puistas otsekui küllusesarvest kirjakeelseid, rahvapäraseid ja nende analoogial konstrueeritud näiteid: *palja jalu, üksi sõnu, piki silmi, vanu igi, valju hääli, õhetavi põsi, kõigi paigu, tulisi jalu, purjus päi, terve lui, suuri nuie* jne. Ta näitas, et kääne on pruugitav ainult mitmuses ja et ainsuses on käibel kõigest üks sõna: (kõndis) *jala*.

Ühel teisel loengul selgitas ta semantika mõistet ja avaldas oma põhimõtted keelerikastamise teede suhtes. Semantikast rääkides tõi ta näiteid sõnadest, millel on mitu tähendust, nagu *mürk* (4 tähendust), *hunt* (3 tähendust) jne., ja vastupidi, kuidas üht mõistet väljendatakse mitme eri sõnaga: *eesmärk — siht — otstarve*. Ta püüdis igale neist sõnadest oma tähendusvarjundi anda. Keelerikastamiseks mainis ta nelja allikat: 1) murdesõnad, 2) unarusse jäänud sõnade elustamine, 3) hõimukeeled (eeskätt soome), 4) internatsionaalsed sõnad. Nagu näeme, ei maininudki Veski uute sõnade loomist tuletamise teel, millisel alal ta hiljem suureks meistriks tõusis, samuti sõnade kunstlikku moodustamist.

Neid loengumärkmeid sirvides kerkib tõsine küsimus. See, kuidas J. V. Veski 25 aasta jooksul (1919—1944) Tartu ülikoolis keelt ja kirjandust õpetas, muutub varem või hiljem oluliseks uurimisteemaks. Aga otsest materjali selle kohta säilinud ei ole, sest sõjatules hävisid kõik Veski loengumaterjalid. Ses olukorras omavad loengute üleskirjutused suurt dokumenteerivat väärtust. Veskil oli sadu, koguni tuhandeid õpilasi ja võiks arvata, et loengumärkmeid mõningal määral on säilitatud. Lugu on analoogiline G. Suitsu originaalloengute (eriti ta ulatusliku poetikakursuse) hävimisega. Ka siin mõlgutati juba 1943. a. loengumärkmete kogumist õpilastelt, aga asi seisab surnud punktis tänapäevani.

Paari aasta pärast uuesti ülikooli tulnud, tegin 1924. a. sügisel Veski lektorikursuse eksami, ilma et ma tema loenguid rohkem oleksin kuulanud. Eesti kirjanduslugu tuli vastata kirjalikult. Kirjand peal-

kirjaga «Ärkamisaja pyyete kajastus eesti kirjanduses» on säilinud (7 lk.). Kirjandis kasutasin Aaviku keelendeid, nagu pealkirigi näitab. Veski oli salliv ega teinud parandusi. Eksam keeles oli suuline. Et ma Veski keelekursusest ainult murdosa olin kuulanud, siis jäin mõndagi võlgu ja üksnes tänu õnnestunud kirjandile märkis Veski mu õpiraamatusse: «hea (4)».

Tihedamad kokkupuuted kujunesid mul J. V. Veskiga kui ajakirja «Eesti Kirjandus» toimetajaga. Need algasid 1927 ja kestsid 7 aastat, kuni ta toimetajakohalt lahkus.

«Eesti Kirjandus» ilmus Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel. Seltsi asemikekogu poolt oli valitud ühiskondlik 10-liikmeline toimkond tuntud tegelastest, kuid selle toimkonna osa ajakirja toimetamisel oli tühine. Tegelikult töötas ajakirja ainutoimetajana J. V. Veski (nagu öeldud) juba 1915. a. alates ja oli selleks ilma ümber valimata ligi 20 aastat. Toimetustöö ei käinud mitte seltsi ruumides, vaid J. V. Veski kodus Tartus Vabriku 5. Veski oli selle maja 1920. a. omandanud («Olen palju oma silmadega töötanud, korrekture lugenud... sellega lunastasin omale maja») ja sõja jälgedest põhjalikult remontinud. See oli paljude korteritega kahekorruseline puumaja, mille keldrikorruselgi olid korterid. Veski enda 8-toaline korter oli teisel korrusel. Koridorist minnes esimene tuba paremat kätt, aknaga lõunasse Vabriku tänavale, oli Veski töökabinet. Siin võttis ta vastu «Eesti Kirjanduse» kaastöölisi, siia tulid korrektuurid. Veski avas külastajale ukse alati isiklikult ja juhtis nad oma kabinetti. Ikka oli ta korralikus ülikonnas, lips ees, kuid liikus pehmelt toatuhvlites. Kabinet oli väheldane, ülejäänud korterist eraldatud. Akna all seisis suurem sahtlitega kirjutuslaud. Kõigis seintes olid riulid ja kapid raamatutega (neid võis tal olla tuhandet neli). Seal kirjutuslaua otsas sai lugematuid kordi istuda ja kaastöö pärast nõu pidada.

Alustasin oma kaastööd retsensioonidega, millele paaril korral järgnes poleemika asjaosalistega. Varsti hakkasin talle viima ka artikleid. Veski ei jätnud midagi avaldamata ega teinud mingeid sisulisi muudatusi või kärpimisi, üsna teravad poleemikadki kaasa arvatud. Mulle näis koguni, et ta just poleemikat meeleldi avaldas, neid esines peaaegu igas aastakäigus. Kas avaldusid selles vana ajakirjaniku veri ja «Teataja» toimetuse praktika? Muide, ka Veski ise oli agar polemiseerima keelelistes küsimustes. See joon püsis temas elu lõpuni.

Minu esimene üliõpilase poleemika arenes nimekate vastastega — professorite M. J. Eiseni ja V. Andersoniga — eesti mütoloogia uurimise küsimuses. Püüdsin vapper olla, ei tahtnud otseses võitluses taganeda ega alla anda, seda vähem et vana Eisen minu vastu jumalamehe kohta lausa uskumatu, otse kriminaalse tembuga hakkama sai. Asi oli nii. Veskil oli kombeks teravama kriitika puhul käsikiri asjaosalisele lugeda anda, et siis kirjutus koos vastusega avaldada. Seekord andis ta minu käsikirja lugeda Eisenile, Eisen aga omakorda V. Andersonile, et teda appi kutsuda. Mõlemad kirjutasidki vastuväited, millele mina omakorda sealsamas vastasin. Ent alles korrektuuris märkas, et minu kirjutusest oli pikemaid ja lühemaid lõikusi välja jäänud. Juhtisin sellele toimetaja tähelepanu, aga tema oli süüst puhas. Käsikirja vaadeldes selgus, et Eisen oli sellest terve lehekülje kõrvaldanud ja ka mujalt mõned lõigud nii hoolikalt kustutanud, et neid võimalik polnud taastada. Et prof. V. Anderson oli mu käsikirja lugenud enne «kärpi-

mist», siis tõi ta oma väitluses ka selliseid tsitaate ja mõtteid, mis minu kirjutuses ilmumata jäid. Kinnistasin Eiseni omavoliakti poleemikas (jättes küll ta nime nimetamata) ja lõppsõnas refereerisin kõrvaldatud lehekülje sisu.

1929. a. moodustati toimkonna asemele kitsam toimetus ajakirjas esindatud peamiste alade esindajaist (Tuglas, Kruus, Loorits, Linnus), kellega Veski siitpeale kaastöö ja üldse toimetamistöö suhtes konsulteeris. 1933. ja 1934. a. tegutses kaastoimetajana seltsi teaduslik sekretär D. Palgi, kuni 1935. a. toimetamine täiesti tema kätte läks ja Veski toimetajatööst vabastati.

Kui Veskile mõne käsikirja viisin, siis soris ta harilikult toimetusele saadetud raamatute virnas, et mulle midagi arvustamiseks leida. Aga seal ei olnud kunagi algupärast ilukirjandust. Noored mehed K. Ehrmann, A. Raag, A. Roose olid nobedad algupärandeid eest ära näpsama ja nende kohta kirjutama. Ma võtsin vastu, mis Veski pakkus. Nii jäingi ma peamiselt tõlkekirjanduse retsensendiks.

Meie ajal peaks toimetusemehi juba see üllatama, et Veski «Eesti Kirjanduse» toimetamisega, koos keeletehnoloogiliste ja tehniliste korrektuuridega, üksipäini hakkama sai (saades tasu 10 krooni trükipoognast). Aga mis öelda veel siis, kui kuuleme, et kõik see ei nõudnudki temalt täit jõudu, vaid oli talle ainult väike kõrvalharrastus! Oli ta ju samal ajal täie koormusega lektor ülikoolis, suure õigekeelsus-sõnaraamatu koostaja, oskussõnade komisjonide juhtiv jõud, kuni 1929. aastani ka Treffneri gümnaasiumi eesti keele õpetaja jne. Kas ei räägi see otse fenomenaaalsest töökusest ja töövõimest?

Veski perekonnaliikmeid (abikaasat, tüdart) nägin haruharva. Üks juhtum on siiski eredalt meelde jäänud. Kui ma ühel päeval jälle Veski kabinetis istusin ja tükk aega juttu olime ajanud, avas Veski abikaasa järsku ukse ja ütles kärsitul toonil: «Sa ei olegi veel riides! Me jääme teatrisse hiljaks!» Veski jäi külmavereliseks nagu alati. Mina aga vabandasin ja lahkusin rutem kui muidu.

Eesti keele lektori töö kõrval oli Veski ülesandeks 1923. a. alates olnud ka keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajate metoodiline ettevalmistamine ülikoolis. Pedagoogilist eriharidust Veskil endal polnud, õppetöoga ülikoolis ja keskkoolis ning sõnaraamatutöö ja muuga ülekoormatuna polnud tal ilmselt mahti didaktika teooriasse süveneda; ei paistnud tal ka olevat isikupäraseid pedagoogilis-metoodilisi põhimõtteid. Küll oli tal tegeliku koolitöö praktikat juba vanast Treffneri gümnaasiumist alates ja ta täitis sellegi ülesande korralikkuse piirides, nagu ta elus kõike korralikult tegi. Kuid tõelisest didaktilis-metoodilisest juhendamise tundus jäävat vajaka.

Võtsin õppeaastal 1928/29 osa didaktilis-metoodilisest seminarist. Tolal kehtisid kutselise ettevalmistuse kohta järgmised nõuded: 50 tundi koolides pealt kuulata ja seminari istungeil üheskoos läbi arutada; 3 kuulatud tunni kohta kirjalik kava koostada; 2 proovitundi anda; teoreetiline referaat kirjutada; kooliraamatuid tundma õppida. Didaktilis-metoodilisest seminarist tuli osa võtta kahe semestri vältel à 2 t. nädalas.

Mäletan, et mõnedki aspektid seminari töös mind pikapeale ei rahuldanud. Tundide kuulamisest nii rohkel arvul polnud suuremat kasu. Järgnenud arutelul märgiti kas tillukesi pisiasju või esitati üldisi muljeid. Me ei osanud tabada olulist, polnud ka teoreetilisi vaatekohti, mil-

lest lähtudes tundi hinnata ja analüüsida. Kahest proovitunnist ei selgunud küllaldaselt pedagoogilised võimed, ja kui halvasti need ka anti, läbi ei kukutatud kedagi. Referaadi suhtes polnud obligatoorne, et see oleks kirjutatud metoodilisel teemal, vaid võis olla ka kirjanduslooline või keeleline. Viimast võimalust kasutades valisin minagi kirjandusloolise teema, kirjutades üsna laialdase kirjanduse põhjal žanriajaloolise töö «Jooni romaani ajaloo» (antiikajast kuni XVIII sajandini). Tugevat rõhku pandi seminaris õpperaamatute tundmisele. Igaüks pidi teatava arvu õpikutega tutvuma ja nende kohta seminari istungil karakteristika andma. Siin tundus liialdamist, sest pidime tundma õppima ka ammu käibelt kadunud õpikuid, samuti algkooli õppekirjandust.

Võtnud kahe semestri jooksul osa didaktilis-metoodilise seminari tööst, kogunes mul kriitilisi mõtteid ja soovitusi õpetajate teadusliku ja metoodilise ettevalmistuse paremaks korraldamiseks Tartu ülikoolis ning tekkis kiusatus neid ühel viimaseist seminari istungeist ette kanda. Veski oli nõus. Ettekanne kujunes pikaks ja kutsus esile elava diskussiooni. Lõpetasin ettekande lepitava lausega: «Loodan, et ka härra Veski mitte pahaks ei pannud minu väikesi eriarvamusi meie seminari töökava kohta». Kuid Veski jäi otsekui kõrvalseisjaks, laskis üliõpilastel vaielda, aga ise ei rääkinud poolt ega vastu. Mulle jäigi teadmata, mida ta tõeliselt arvas. Aga mulje küll jäi selline, et rääkige mis te räägite, tema astub oma rada edasi. Kevadel kirjutas Veski mulle õpiraamatusse: «Eesti keele did.-met. seminar arvestatud» ja meil ei olnud pärastpoole enam kokkupuutumist sel alal. Aga mõni aasta hiljem lugesin lehest, et Haridusministeerium on Tartu pedagoogide ettepanekul päevakorda tõstnud õpetajate ettevalmistamise otstarbekama korraldamise Tartu ülikoolis. Kuidas seda tehti, ei tea.

Ootamatu ja erandliku peatüki J. V. Veski elus moodustab tema sügav konflikt Eesti Kirjanduse Seltsiga «Eesti õigekeelsuse sõnaraamatu» asjus. 30-ndate aastate algul räägiti sellest mitmel EKS-i asemikekogu koosolekul.

Veski töötas sõnaraamatu kallal suure süvenemisega ja teos paisus ühe köite asemel kolmeköiteliseks, aga ilmumine venis enam kui kümnele aastale ja lõppu polnud nähagi (I köide 1925, II köide — r-täheni — 1930). Koolid, ametiasutused ja muud keeletarvitajad olid kimpus, selts avaliku arvamuse risttule all, suur kapital seisis pooliku töö suure tiraaži (15 000 eks.) all kinni. Avaliku arvamuse ja nõudmise pinge lahendati lõpuks sellega, et selts tellis E. Muugilt paralleelselt «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» käsikirja, mis ilmus 1933 ja levis massiliselt üha uutes ning uutes trükkides. Selle rõõmustava lahendusega rööbiti aga kujunesid tõsised komplikatsioonid suure sõnaraamatu lõpuleviimisega. Seltsi aruandes öeldi, et juhatus ja kirjastuskomisjon on aastail 1929—1932 asja enam kui 40 korda arutanud ja autoriga läbirääkimisi pidanud, mille käigus 1931. a. sõlmiti küll leping, mis nägi ette III köite ilmumise 1933. aastal, ent ometi katkestas Veski töö sõnaraamatu kallal s-tähe keskel ja Muuk pidi sellegi töö lõpule viima.

Konflikt oli seda üllatavam, et tegemist oli erakordselt soliidsete partneritega. Ei või ju EKS-i poolt oletada mingit pahatahtlikkust oma teenelise tegelase, auliikme ning tunnustatud teadlase vastu. EKS-i juhatuses olid pealegi Veski enda töökaaslased-õppejõud ülikoolist, esimeheks üldelikaatne Fr. Tuglas. Asja aeti kollektiivselt, informeeriti korduvalt asemikekogu, kes juhatusetegevuse heaks kiitis. Kõrvalt-

vaatajana jäi mulje, et selts asja omalt poolt takti ja kannatlikkusega ajas. Teisel pool aga seisis niisama soliidne partner, kes oli üldtuntud oma sügava õiglustunde, tasakaalukuse ja lepliku meelega. Tema motiivide kohta ei saanud küllaldast selgust. Kahtlemata pidid need olema väga tugeva mõjujõuga, et Veski neid nii resoluutselt kaitses. See vastuolu avab vähetuntud joone Veski iseloomus. Igatahes kibestas see asi teda elu lõpuni. Oma 1958. a. magnetofonilindile jutustatud mälestustes märgib ta tüli põhjusena honorari mittesaamist: «Ja on siis tasu üldse saamata jäänud. See töö on mul tehtud ühiskondlikus korras kingituseks eesti rahvale.» Ja teises kohas: «Mina olin oma lepingu põhjal kõik täitnud, aga nende poolt täitmist ei olnud.» Nii lihtne see asi muidugi ei võinud olla.

Selle episoodi lähemast uurimisest ei pääse Veski elulookirjutaja mööda. Et EKS-i arhiiv on säilinud, siis peaks kirjavahetuste ja protokollide põhjal asja olemusele lähedale pääsema. Ka on elus mitmed asjale ligidal seisnud isikud.

Aastal 1943 seisis ukse ees Veski 70. sünnipäev. EKS-i tegelaste poolt algatati koguteose koostamine selle tähtpäeva tähistamiseks. Kes just mõtte algataja oli, ei mäleta, see võisin ka mina olla kui EKS-i toorkordne juhatuseliige ja varade hooldaja. Igatahes toimusid eeltööd Kirjandusmuuseumi hoovimajas bibliograafiaosakonna ruumides. Ja on säilinud EKS-i juhatuse liikme R. Kleisi käekirjas pühendusteksti projekt: «Oma end. teaduslikule sekretärile, kuukirja toimetajale ja viljakale kaastöölisele Seltsi tegevusaladel, Seltsi auliikmele lektor *dr. phil. h. c.* Joh. V. Veskile ta 70. sünnipäeva puhul pühendab käesoleva koguteose tänu ja austusega Eesti Kirjanduse Selts», mis aga lõpuks kõrvale jäeti, ja koguteos pühendati J. V. Veskile «kaastöölisilt ja õpilasilt». Kaastööd lubas 12 autorit-keeleteadlast mitmesuguste keelekõnnetuste kohta. Minu ülesandeks jäi koostada Veski tööde bibliograafia, milles mind abistas juubilaritütar Asta Veski, keda kavatsusse pühendasin. Tegelikult laekus kaastööd vähemalt 7 isikult (J. Aavik, P. Ariste, K. Leetberg, V. Niilus, A. Raun, V. Tauli, A. Palm). Et trükkimisevõimalust sõja tõttu polnud, andsime juubilarile üle masinakirjas eksemplari iluköites.

Enne sõja lõppu tabas Veskit ja ta perekonda ränk kaotus. Õhurünaku tagajärjel Tööstuse (praegu Anna Haava) tänaval tekkinud tulekahjus põles maha ka Veski maja (kus ta ligi 25 aastat oli elanud) koos eluaeg kogutud vallasvaraga. Hävisid kõik käsikirjalised materjalid (selle hulgas Ansomardi kirjanduslik pärand) ja suur raamatukogu (selle hulgas raamatukaupmees M. Varese trükised). Õnneks olid Veski sõnavarakogud koos Kirjandusmuuseumi käsikirjaliste materjalidega õigel ajal evakueeritud Aru mõisa.

Väheste kimpsude-kompsudega siirdus pere nüüd Elva. Ent seal selgus, et nende suvilasse olid majutatud sõjapõgenikud, ja hädavaevu õnnetust neil leida ajutist ulualust võraste juures. Suvila küll vabanes hiljem ja nad võisid sinna kolida, aga rinne juba lähenes ja anti käsk evakueeruda. Peatustega Tartus, Voldis ja Tallinnas jõudsid nad sõjapõgenikena lõpuks Haapsallu.

Tegelesin noil nädalail Kirjandusmuuseumi ja Tartu Ülikooli Raamatukogu evakueeritud varade ümberpaigutamisega ohutumasse hoiukohta, nimelt Suure-Lähtru koolimajja Läänemaal. Veetes päeva

(22. sept.) Haapsalus, kohtasin seal Veskit, kes oma perega oli peavarju leidnud sugulaste pool üsna jaamahoone külje all väikeses puumajas (Kraami t. 5), kuhu ta mindki kutsus ööbima. Öhtul levis ärev jutt, et öösi on oodata jaamahoone õhkulaskmist sakslaste poolt. Sel juhul oli karta, et kannatada saab ka meie peavari. Leidsime kõõgi põrandas luugi. Trepp viis alla ruumikasse keldrisse. Seal olid riulitel terved riivid moosipurke ja muid hoidiseid. Tukkusime osa ööd keldris, aga jaam jäi õnneks õhku laskmata.

Järgmine juhuslik kohtumine oli Tartus V. Kingissepa tänaval ülikooli võimla ees 7 aastat hiljem, 1951. a. kevadel. Nüüd juba 78-aastane Veski paistis väliselt endine olevat. Päris mu tervise järele, informeeris mitmete oma õpilaste, meie ühiste tuttavate elust ja saatusest ning ütles endal rohkesti hoolt ja muret olevat represseeritud omaste perekondade abistamisega. Mulgi oli põhjust talle tänu öelda, sest et ta ka minu peret oli aidanud. Siis ma juba hakkasin aimu saama, kui heatahtlik ja abivalmis inimene ta tõeliselt oli. Hiljem kuulsin sellest rohkem.

See kohtumine jäi üksikuks. Alles 1958. a. alates, kui jälle statsionaarselt Tartusse olin võinud jääda ja oma katkenud uurimisteemad taas käsile võtnud, hakkasid kokkupuuted sagenema ja muutusid järjest viljakamaks, kusjuures saaja pool olin mina. Veski elas jälle sealsamas Vabriku 5, kuhu vanale päigale oli püstitatud individuaalelamu akadeemiku palgarahadega. Käisin teda usutlemas peamiselt Ed. Vilde suhtes, hakkasin üles kirjutama tema mälestusi «Teataja»-päevist, saatsin talle kirjalikke järelepärimisi, et saada tema oma käega kirjutatud vastuseid, transportisin tema jturde «Teataja» köiteid, et ta dešifreeriks neis leiduvaid pseudonüüme ja anonüüme (ta jõudis läbi vaadata 1901. ja 1902. a. numbrid ja lubas seda tööd Arhiivraamatukogus jätkata, kuid ei leidnudki selleks mahti), saatsin aeg-ajalt lugeda valmivate artiklite käsikirju, mis käsitlesid Vilde kirjanduslikku tegevust «Teataja»-päevil, paludes temalt korrektiive. Kuni ühel päeval — see oli 16. XII 1964 — Veski helistas mulle Kirjandusmuuseumi, et ta ei saa mu käsikirja («Eduard Vilde ja «Teataja Naljalisia») lugeda, sest silmanägemine on napiks jäänud. Tulgu ma ja arutagem käsikirja üheskoos. Käisingi samal päeval.

Siis ja hiljem oli juttu tema silmadest. Selgus, et viimased 40 aastat tal üksainus nägija silm oligi. Selle silmaga oli ta teinud oma elu tähtsamad tööd ja see oli nii tubli silm, et ei vajanud prille kuni 90. eluaastani, kuni talle hakkas peale kasvama kae. Teine silm oli kaotanud nägemise 1927. aastal põrutuse tagajärjel.

Kaotanud oma viimase nägija silma, oli J. V. Veski siitpeale niisama hästi kui töövõimetu. See oli talle suur traagika. Ta elusisuks oli olnud töö, ja nimelt töö silmade varal. Mahukamate töödena pidid pooleli jääma suur vene-eesti sõnaraamat ja memuaarid pikalt eluteelt. Eriti südamel olid tal memuaarid ja ta kahetses, et oma viimased aastad oli kulutanud sõnaraamatutööle, selle asemel et kirjutada mälestusi.

Olin teisigi, kes Veski mälestuste pärast juba aastaid südant olid valutanud, ning viimase kümne aasta jooksul tegi Veski ise ja tegid teised mõndagi ära, nii et me õnneks ei seisa tühja koha ees. Juba a. 1958 ja 1961 käis A. Vinkel Kirjandusmuuseumi töötajana (E. Ertise ja A. Nagelmaa assisteerimisel) laialdase küsimuskavaga J. V. Veskit usutlemas ja võttis jutuajamise 9 eri pikkusega lindile. 1959. a. käis Veski Kirjan-

dusmuuseumis jutustamas mälestusi Ed. Vildest ja teistest kahele lindile. A. 1964—1966 organiseeris Emakeele Selts (H. Ahven) eesti keele kateedri õppejõudude (A. Veski, J. Peegel, H. Rätsep) kaastegevusel süstemaatilisema lindistamise. Veski jutustas 21 lindile suurema osa oma eluloost lapsepõlvest alates. Ka on Veski oma käega üht-teist jõudnud kirja panna: «Kaasiku talu ja ta pere kujunemine», mälestusi Miina Härmast, Ed. Sõrmusest, A. H. Tammsaarest, Anna Haavast, sajandivahetuse radikaalsest rühmitusest Tartus jm. Mõnda on ka trükitis ilmunud, millest kõige olulisem «Mälestusi Eesti kultuuriloost» («Keel ja Kirjandus» 1961).

Need materjalid aga olid hajali, tervikuks koondamata, lünklikud, linnid enamasti litereerimata, kogu ainekik tihendamata ja sisuliselt kontrollimata, seega kõik kokku rohkem toormaterjal kui trükivalmis memuaar. Kuidas viimast saavutada, see oli muutunud olukorras Veskile endale pidevaks mureküsimuseks. Sõnaraamatu poolelijäämisega oli ta juba leppinud. See oli pealegi kollektiivne töö ja koostöö kollektiivis polnud laabunud just eriti hästi. Aga memuaarid tahtis ta kõigest hoolimata lõpule viia. See pidi olema ta viimne töö. Seda rõhutas ta oma televisiooniesinemises Suure Oktoobri 50. aastapäeva puhul, avaldades samas lootust, et teda selle töö juures abistatakse.

Minu kokkupuutumised ja jutuajamised Veskiga kujunesid 1967. a. algusest peale senisest tihedamaks, kuid esialgu ilma kindlama kavata. Jätkasin tema abil nende küsimuste lahendamist, mis mul uurimistöö käigus olid kerkinud. Aga kui nägin, et Veskil oli raske oma aega täita, et ta meeleldi võttis vastu külastajaid, vajas jutukaaslast, et ta hea meelega jutustas just minevikumälestusi, siis kujunes peagi nii, et tema jutustas ja mina kirjutasin. Et mitte korrata seda, mida ta juba mitmes variandis linnidele oli rääkinud, püüdsin vestlust juhtida senikäsitlemata teemadele. Et ta oli mälestuste jäädvustamisest huvitatud, siis oli temaga kerge töötada. Ta oli alati «löögivalmis», töömeeleolus, tema vanaduse kohta oli ta vaim värsk ja ka füüsiliselt oli ta küllalt reibas, tundi kolm tööd ei paistnud teda väsitavat. Mõnda asja palusin korduvalt jutustada, esitades detailiseerivaid küsimusi, ja märkas, et see tasus ära, sest iga kord lisandus mõni oluline detail või täpsustus. Küllalt sageli tuli tema mälu ebatäpsusi korrigeerida, aga ta ei solvunud sellest, vaid oli tänulik. Meie jutud riivasid väga paljusid isikuid ja asju ilma kindlama süsteemita.

Nende jutuajamiste vältel tuli korduvalt kõne alla tema mälestuste trükikõlvulisse korda seadmise küsimus. Seks otstarbeks ta enesele abilist sooviski ja oli arvamusel ning ootel, et selle annaks Emakeele Selts. Tütar Asta küll töötas tema mälestuste redigeerimise kallal ja minu arvates oli tema selleks tööks kõigest kõige sobivam, aga et ta oli väga koormatud ülikoolis ja kodus majapidamises, eeskätt isa eest hoolitsemisel (muuseas viis teda kaks korda nädalas kohvikusse, rooli hoides sõidutas teda oma «Pobedal» ka kaugemale linnast välja — nii käisid nad 1967. a. septembris Udernas, kus kohtusid Tuglastega), arenes tema töö mälestuste kallal liiga aeglaselt. See tegi Veski rahatuks ja ta kordas ikka aeg-ajalt oma vaikkeid muremõtteid. Kaebas, et Emakeele Seltsis oli lindistamine paari aasta eest pooleli jäänud (ta ei mäletavatki enam hästi, kuhu järg jäi); linnid seisvat, nende kallal keegi edasi ei töötavat, ja ka tema sõnavaramaterjalide vastu ei tuntavat huvi. Emakeele Seltsi koosolekuil olevat tema mälestuste küsimus küll rohkem kui üks kord päevakorras olnud, aga lootus, et talle kedagi appi saadetakse, pole täi-

A. Viidalepp

Rahvalaulik Perttunen (Õli) 1967

tunud. Hea meel oli tal selle üle, et dots. E. Vääri ja õpetaja G. Kaljuvee omal algatusel olid 1967. a. teisel poolel temaga tööd alustanud keelelistel teemadel, kuigi mitte just puht-memuaarilises plaanis.

1967. a. detsembris oli Veski meeleolu lausa appihüüdev. Ta otsekui põles soovist anda endast veel, mis tal vähegi on. End abituna tundes soovis ta tungivalt, et temaga kiiremini töötataks. Ta nagu aimas, et teda kauaks ei ole («Olen juba väga vana»). Olin omalt poolt püüdnud sellega kaasa aidata, et litereerisime Kirjandusmuuseumis olevad Veski lindid (lõviosa vaeva nägi A. Nagelmaa), et olin pikema aja vältel omal algatusel teinud üleskirjutusi, et olin valmis neid, samuti Veskilt saadud kirju kasutada andma. Aga et loodetud abimeest kustki ei ilmunud ja asi ei kannatanud enam oodata, siis ma küsisin, kas ta ehk mind ei tahaks enesele abimeheks võtta. Veskit näis pakkumine rõõmustavat ja ta haaras sellest õlekõrrast kinni.

Niiviisi alustasime siis 1968. a. jaanuaris (kaheteistkümnendal tunnil) ühist süstemaatilist tööd. Tööplaan kujunes selliseks, et kõigepealt kokku koguda kõik olemasolevad mälestusmaterjalid (lintidelt litereeritud tekstid, minu üleskirjutused, Veski enda käsikirjad ja kirjad, trükis ilmunud memuaarid), rohked variandid uueks redaktsiooniks ühte sulatada ja tihendada, see redaktsioon Veskile ette lugeda ja läbi arutada (autoriseerida), lõpuks kontrollida faktid ja seada käsikiri trükivalmis. Et Asta Veskil oli pooleli Treffneri kooli aeg, siis võtsin käsile järgmise perioodi — Veski Tallinna-aastad 1901—1914 —, pannes pearõhu «Teataja» juures töötamisele (1901—1905). Koostasime selle perioodi koondteksti ja hakkasime selle kallal tööle. Arutasime risti-põiki läbi «Teataja»-aastad. Süveneva küsitlemise tulemusena kogunes üsna palju uusi andmeid ja korrigeerisime vanu. Paistis, et selline tööviis end õigustas. Aga seda ei jätkunud kauaks. Viimast korda töötasime 4. märtsil. Arutasime läbi «Teataja» kaastööliste nimekirja. Veski oli heas tööhoos. Töötasime tundi kolm ja leppisime kokku, et järgmisel korral toon kaasa «Teataja» 1901. a. köite, et ajalehe sisu varal mälestusi värskendada.

Kui ma 7. märtsi hommikul, «Teataja» köide kaenlas, Veski poole läksin, oli ta voodis. Ta oli 5. märtsi hommikul haigestunud ja voodisse jäänud. Diagnoos: aju veresoonte ahenemine. Lühike vestlus voodi juures näitas, et ajutõesse oli tulnud tunduv tõkestus. Lootsime siiski, et häire on ravitav ja et varsti võib töö jätkuda. Näiski, et järgmise nädala jooksul olukord pisut paranes. Ta tõusis aeg-ajalt voodist ja liikus toas. Valu ei olnud. 18. märtsil tegime katset mõttevahetust jätkata. Veski tõusis, kõndis kindlalt oma töötuppa, aga ei läinud kirjutuslaua taha, vaid võttis istet diivanil. Ütles tundvat end nagu ennegi, ainult pea ei olevat nii värske, aga see tulevat sellest, et viimasel ajal on puudu olnud välisõhust ja päikesest. Las tulevad kevad ja suvi, siis saab välja ja asi paraneb. Jutustas siis, kuidas tal üks kõrv lapsest saadik oli hakanud kuulmist kaotama ja pikapeale üsna kurdiks jäänud (teisega kuulis elu lõpuni normaalselt). Viimaks tahtis rääkida ühest asjast, mis tal eelmisest korral südamele oli jäänud, nimelt teose «Eestlane ja tema isand» tekkeloost. Aga kui ta pool tundi oli korrates ja kobades selle küsimuse ümber ringiratast rääkinud, ilma et ühtki selget mõtet oleks suutnud arendada, mõistsin, et meie ühistöö on lõppenud. Nädalapäevad hiljem seisukord halvenes kiiresti, tekkis osaline halvatus ja paari päeva pärast (28. III) järgnes surm.

Aula valgete sammaste all seistes kuulasin hüvastijätvaid sõnavõtte ja kinniaetud haa juures kümneid järelehüüdeid. Igaüks tõstis esile mingi iseloomuliku tahu kadunu töös ja olemuses. Need sõnavõttud moodustasid kogumuljes nagu J. V. Veski isiksuse ja elutöö mitmekülgse üldkõkkuvõtte.

Kõiges eelnevas püüdsin minagi esile tõsta selliseid kokkupuutumisi J. V. Veskiga, mis teda ühest või teisest küljes iseloomustavad. Nüüd veel mõned üldistavad muljed temast kui inimesest, nii nagu mina teda mõistsin.

J. V. Veski polnud aktiivne avalik tegelane, ta oli kabinetiteadlane. Ta ei löönud kaasa ühiskondlikes liikumistes ja jäi parteituks elu lõpuni. Kultuuriasutuste tööst võttis ta nooremas eas küll üsna elavalt osa («Taara», «Karskuse Sõber», «Kalev», Eestimaa Rahvahariduse Selts), kuid hiljem piirdus Akadeemilise Emakeele Seltsiga (resp. Emakeele Seltsiga). Isegi Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks astus ta alles siis, kui läks sinna teaduslikuks sekretäriks. Ta ei olnud ka silmapaistev oraator. Harva laiema publiku ees esinedes tegi ta seda lihtsalt, väheste žestidega, selge, tasasevõitu, kuid ilmeka häälega.

Ometi polnud ta teadusemehena külm, endassesulgunud erak, vaid südamluk ja tundeküllane inimene. Ta tundis elavat huvi omaste ja tuttavate käekäigu vastu, sõbrunes kiiresti ja sai hästi läbi kõigiga, suhtles sõbralikult ka nendega, kellega ta keelelised vaatekohad lahku läksid (Aavik, Saareste, Nurm). Temas polnud välist uhkust ega pretensioonikust, ta jäi igas olukorras lihtsaks ja tagasihoidlikuks. Ta iseloom polnud teravnurkne. Ta närvid olid terved kuni surmani, kunagi ei näinud ma teda kaotavat enesevalitsemist. Väiklus ja intrigeerimine olid talle olemuslikult võõrad. Ja võiks otse ridamisi loetleda voorusi, mida tal veel oli: et teda võis pidada aususe etalooniks, et ta oli abivalmis, peenetundeline, innukalt ja tüdimatult töökas, ustav oma sõprade, töökaaslaste, oma perekonna vastu, täpne sõnapidaja, korrektne ja korralik nii elus kui töös. Ei olnud ta ka suitsu- ega viinamees. Veski korralikkust iseloomustab kõige eredamalt ta haruldane, kalligraafiliselt selge ja isikupäraselt ilus käekiri. Sellist esineb meie ajal üliharva, näiteks veel Fr. Tuglasel ja E. Elistol. Kunstidest oli ta harrastuseks lapsepõlvest peale muusika.

Ühes meie viimastest jutuaajamistest ta mõõnis, et on elus liiga vähe oma huvide eest seisnud, oma vaadete eest sõdinud; talle olevat ette heidetud, et alistub liiga teiste mõjule. Loetletud altruistlike iseloomuomaduste tõttu oli see küll teataval määral paratamatu, aga sel alistumisel oli kindel piir — kuni see ei pörganud kokku ustavusega oma elu ja töö põhiprintsiipide vastu. Kes Veskit tundis, see teab, et ta polnud tuulelipp, vaid mees, kes läbi kogu oma pika elu suutis iseendaks jääda ja vajaduse korral täie resoluutsusega oma seisukohti kaitses.

Tema elufilosoofia ei olnud keerukas. Tema mõte ei tegelnud mitte niivõrd probleemidega kui üksikmõistete ja üksiksõnadega; tema elemendiks oli sõnade maailm, leksikoloogia. (Veel mõni nädal enne surma ütles ta kord lahkumisel, kui ta pärast meie mõnetunnilist töötamist üksinda koju jäi ja ma küsisin, mida ta üksi jäädes tegema hakkab: «Nüüd ma aina mõtlen. Muud ei saa teha. Loon mõttes uusi sõnu. Aga ei saa uusi vanadega võrrelda, mis mul kartoteegis on... Ei saa ka üles kirjutada. Proovin, proovin, aga tulevad varësejalad ja ühe sõna kirjutatan teise peale.») Vastavalt sellele oli tal tugev mälu kõige konkreetse,

faktilise meelepidamiseks. Tema mälestusedki ei ürita tungida inimeste olemusse ega mõttemaailma, vaid on rohkem välised, piirduvad konkreetsete faktidega ajas ja ruumis. Tugeva kohamälu tõttu on tal hästi meeles püsinud, kus ta teatavate inimestega kokku puutus, kus see või teine inimene elas, kes olid ta omaksed, milline oli ta välimus, kellega suhtles jne. Patriotismgi polnud tal programmiline, vaid sisuline: see väljendus kogu ta olemuses ning konkreetses keelearenduse töös oma rahva vaimse kultuuri hüvanguks.

Tal ei paistnud olevat praktilisi kalduvusi, aga see-eest oli ta abikaasa silmapaistvate majanduslike võimetega, mistõttu Veski võis täielikult pühenduda oma huvialadele.

On silmis lektor Veski markantne kuju Tartu tänaval loengule tõttamas: pikk tume mantel, kaabu, pisut kühmus kehahoid, parem õlg nagu natuke ees, portfell käe otsas, näos asjalik tõsidus ja iseloomulikud pikad vurrud.

Gustav Raud on Veskit õnnestunult maalinud ja kirjutuslaua ees akna kõrval seisab Veski skulptuur elusuuruses (Blumbergsi töö). See kuju on mõnegi lühinägeliku küllastaja (ja minugi) ära petnud: talle on kummardusi tehtud ja kätt pakutud. Nüüd on kirjutuslaua tool tühi, aga kõik muu on endine ning maal seinal ja kuju akna kõrval elustavad tugeva jõuga alles värsked mälestusi lugupeetud ja armastatud Nestorist.

Mida teha J. V. Veski poolelijäänud mälestustega? Materjal on küllalt suur (umbkaudu arvestades 30 autoripoognat). Selle kallal tuleks edasi töötada: variandid liita, faktid kontrollida, väheolulised osad ja ebakindlad faktid kõrvale jätta. Arvatavasti jääks vähemalt 10 autoripoognat täisväärtuslikku teksti, mis tuleks trükis avaldada. Lindid koos litereeritud tekstidega tuleks Kirjandusmuuseumis säilitada, samuti tema oma käega kirjutatud mälestuste käsikirjad.

Ent rõõbiti sellega tuleks otsekohe asuda koguma mälestusi Veski kohta ja tema 100. sünnipäeva tähistamiseks 1973. aastal avaldada kahepoolne teos: Veski mälestusi teistest ja teiste mälestusi temast.

USBEKI LUULET

TURAB TULA

Kuis Sõr-Darja

Kuis Sõr-Darja mu elu mööda läeb,
kuis Sõr-Darja nii voolavad mu aastad,
kuis Sõr-Darja ma ärevile jään,
saan õnnes, mures osa isamaast ma.

Kui ka ei suuda ma kuis Sõr-Darja
maarinda võimsaid vetevooge lasta,
veenirekesena ma siiski saan
ja tahan teda terve elu kasta.

Las nire nimetuna tunduda,
ma voolan tema avarasse üska.
Kui liivades ei pea ma umbuma,
siis suuremat ma ihata ei oska.

Ei stepiüksildusse hajuda
ma taha, või et sügavik mu neelab.
On parem kodujõkke vajuda
niitpeene eluloova lätteveena.

UIGUN

Arõkk

Tema hetkegi puhkust ei igatse teel.
Nagu nool, mille rada käib sirgjoone teed,
minu ees läheb voolates, voogudes tõtt,
läbi põldude toimekas, töökas arõkk.
Joodab tasaseid välju täis tõusmete merd,
lisab maapinna soontesse viljakat verd,
temalt eluvett põld saab ja aed, igauks, —
pungad õiteks teeb, õitest saab puuvili küps.
Ise tahaksin saada seks ruttavaks veeks,
visaks, elavaks, kõiki mis nooremaks teeks,
kevadõitele annaksin kasvamishoo,
värske kastena lehtesid joodaks mu voos.

Lambur

Ojavulin. Kuuvalgus. Ja vaikne on kõik.
 Üksik lamburionn. Üksik lõke seal ees.
 Tukub valvsana koer, kaitsel huntide eest,
 iga mätas on näha ja karjamaalõik.

Ulub kauguses keegi . . . Ons öökull või hunt?
 Oleks tikkegi! Lammaste kaitsja on leek.
 Karjus lõkke man pihusid soojemaks teeb,
 mägikotkana vaatab, ei tunne ta und.

Üksik lõke. Ta paistel seal lamburit näed.
 Ööd on külmad. Ja külmad ning kaledad veed.
 Kari und näeb. On terve ta, kaitstud ta teed.
 Kari stepis näeb und. Kõrgel magavad mäed.

Läheb keema kumgan *. Aurab tuline supp.
 Heintel lambanahk. Kirveski käepärast ööks.
 Tubak kõrvitsakoores. Kõver nuga on vööl,
 torbas leivad ja juust, teed on lapi sees nupp.

Stepikamaras vai, ripub raadio säääl:
 pööra nuppu — ja sinuga on kogu Maa.
 Laia maailma laulud siin kõnelevad,
 stepivaikuses kajama lööb nende hääl.

Arglik üksindusvari siis korruga kaob,
 tundub sulle, et oled sa poegega koos.
 Peavad praegu nad kodumaa piiridel hoolt,
 homset päeva nad kaitsevad sinugi jaoks.

Päeval lapselast — karjuse lootusekiirt —
 valge eesel kišlakist rändlaagrisse veab.
 Steppi armastab poiss, selle radasid teab,
 leiba, tubakat taadile järele viib.

Üksik lamburionn. Üksik lõke seal ees.
 Vaikselt karjane tukub kesk vaikusevööd.
 Kari und näeb. On terve ta, kaitstud ta öö.
 Siniudus on avarus koidiku eel.

* Kumgan — kauss, mis asendab karjustel teekatelt.

* *
*

Kae tormavat vett,
tuleb liustikelt ta:
siit elustav rõõm
kuuma liiva jaoks saab.
Ta turgutab juurt
kevadvärsetel maas,
kroonlehtede silmad
lööb sädelema.

Ent pori, mis keeb
rabalaugaste roos,
teed kuskilt ei leia,
mis orgu ta toob.
Ja südames süngi
kord endale loob
vaid lumise tipu
kristallpuhas vool.

ZULFIJA

Mõtted

Kas teeb kiirustades mulle tõttu
nähtud päeva küllalt raske õppus?
Või mul läbikäidud teede sund
kõrvus kõlab iga päev ja tund?

Kas kord elu visa emana —
kuis küll mõista tahaks teda ma —
ütleb mulle: «Palusid sa õnne —
otsi teda, otsi alati!»
Või mu süda jõuetuks jääb enne,
nagu läte, milles vett vaid palati:
kedagi ei jootnud nagu vaja ta,
kuivas — ei tast mälestust jäänd kajama.
Käsklus «Tööta!» kõlab mulle kõigelt poolt,
pean siis kirjutades ahnelt kõiges hoolt.
Visalt torgin oradega maad ma head:
lätte elava ma kätte saama pean!
Kui ma märkan siis, et maad ei valgeks tee
õnehelgid minu südamest,
ise loitma löön — ja keda kohtan teel,
see saab leegi minu südamest.

Enda jõule sõna jõu saan lisaks,
jõu saan tähe kustumatult väelt,
uhkelt ahelikult, kõrgelt mäelt —
hallipäiselt nagu minu isa —
jõe nii tugevate vete käest,
mille hiilgus igas piisas väreleb . . .

Ei mus jää see põlev janu järele,
milles vaevleb kõrb, mis kastmist ootab.
Näib: võin säärast jõudu endast loota,
et ma kergelt tõsta suudaks Maad.

Imeviärne teadus kosmost võitev:
Kuuga olen sugulaseks saand,
nagu lapselapse ratsa sõites —
kesk planeete, mis kui kodumaa —
võtan ta ja tõstan õla pääle!

Kallid südamele inimhääled,
korjan sõnu, kuulan kõigi keelt, —
tilgad kogunevad lätteveeks
ning neist sõlmub rahva saatusahel.
Sellest lättest joon ja jagan koost
tilgakaupa end, et võrsuks voos
ning et minu maa ei oleks aher.
Kui ma laulan, vabalt hingab rind,
kirjutada aitab kodupind!

Linnuna kord lendan laotust mööda,
kord kui mesilind ma õitel käin.
Seni kui on süda valmis lööma,
teen ka inimeste tarbeks tööd ma
ja ei ohka süda:

«Elu läind . . .»

Tõlkinud V. VILLANDI

Hemingway' esteetilisest ja eetilisest ideaalist

Hemingway' teostest puuduvad eesti keeles praegu üks esmajärguline romaan («Kellele kella lüüakse»), kaks vähem olulist («Kellel on ja kellel mitte», «Üle jõe ja puude vahele»), näidend «Viies kolonn» ning rida pisemaid asju. Kiita võib tõlgetest ainult kahte — «Ja päike tõuseb» (V. Raud) ning «Pidu sinus eneses» (E. Soosaar), tingimisi ehk ka «Aafrika haljaid künkaid» (J. Lohk), kus intonatsiooni tõusud-langused on küll veidi nuditud ja 10. peatüki lõpp seletamatul kombel kaotsi läinud. Kogus «Francis Macomberi üürrike õnn» (J. Lohk) tulevad nimijutustus ja veel paar lugu korralikult välja, enamik jutte aga saab mingi vestelise tooni. Puudub see kerge stiliseeritus, mis annab Hemingway' proosale ranguse ja pinge. «Vähem on rohkem,» kuulutas arhitekt Mies van der Rohe, ja Hemingway tõstabki vahendite miinimumi läbi nende erikaalu, toob esile pisimagi muutuse. Teisalt näitab valimik «Mehed ilma naisteta» (J. Seppik), et liialt sõnasõnaline tõlge mõjub puiselt ja afekteeritult. «Jumalaga, relvad» (J. Variste), «Vanamees ja meri» (E. Laane) ning jutustus «Kilimandžaarõ lumi» (L. Rajandi) jäävad neist tunduvalt allapoole.

Pilt on seega lohutum, kui ainuüksi nimetuste hulga järgi võiks arvata. Kuid siiski on eesti lugejal Hemingway't parem ettekujutus kui enamikust kaasaja juhtivatest kirjanikest, ja see vahest õigustab ka kriitilise üldistuse katset.

Hemingway' esteetilise ja eetilise ideaali all mõistame vastavalt tema teoste kunstilise ülesehituse printsiipe ning hinnangut maailmale ja inimese seisundile. Piirdume niisiis ainuüksi loominguga. Selline taotlus võib ju tunduda liialt kitsana, sest kas ei peitu loomingu tähendus just seoses looja isikuga? Mingil määral kindlasti. Kuid praegu ei suuda me seda seost veel määratleda. Teame vaid niipalju, et see võib võtta väga erinevaid vorme. Looming võib väljendada autori «tavalist» eluhoiakut, ent võib ka kehastada tema «täiend-mina», «vastand-mina» või midagi veel kaudsemat. Seda tüüpi argumentatsioon, mille abil enamasti kirjaniku elu ja loomingu «ühtsust» tuletatakse, pakub alles üsna tillukese tõenäosusega tööhüpoteese.

Hemingway' puhul teeb asja keerulisemaks see, et tema isik on saanud üheks kaasaja «populaarse mütoлогия» kujuk, ja et tema teoseidki tavaliselt loetakse «müüdi» ühest või teisest variandist lähtudes. «Müüt» ise on suures osas pärit kõmulehtedest, ja nende labased šabloonid on üsna selgesti nähtavad. Et neid läbi arutada, kuluks terve hulk lehekülgi, ja kui tulemusena saakski selgeks Hemingway' isikule antud hinnangute pealiskaudsus, ei maksa loota, et «tema ise» seeläbi lõpuks kätte leitakse.

Ometigi on kirjandusteosel iseseisev, autori biograafiast sõltumatu väärtus. «Jumalaga, relvad» või «Vanamees ja meri» ei muutu sellest paremaks ega halvemaks, kui teame, milliseid sõjaseiklusi Hemingway läbi elas või kui palju ta kalu püüdis. Teose väärtuse määrab esmajoones selles kujutatud maailmapildi enda tähendusrikkus, ja alles mingis kaugemas järjekorras see, millist osa kujutatud maa-

ilm etendas autori elus. Ühtlasi on selge, et iga veidigi arvestatav käsitlus kirjaniku isikust peab suutma seletada tema teoste kogu keerukust. Ja kui meil nüüd õnnestuks järgnevas näidata Hemingway' loomingu tähendusrikkust, siis tohiks see juba iseenesest osutada tema isiku kohta käivate pealiskaudsete versioonide paikapidamatust, ilma neid otseselt puudutamata, ning mingil määral vahest valmistada ka teed tõepärasemale ettekujutusele.

Et seda tähendusrikkust põhjendatult esitada, ei piisa üldistest märkustest loomingu kui terviku üle. Maailmapildi keerukus saab ilmsiks vaid teoste konkreetsetes kehastustes. Iga teos, mida võib nimetada silmapaistvaks, peab olema suures osas kordumatu, terviklik maailm. Sellepärast püüame järgnevas võimalikult täpselt analüüsida neid pooltosinat raamatut, millega Hemingway meie arvates maailmakirjandusse jääb, ning alles seejärel üritame tervikhinnangut. Loomulikult tuleb üksikteoste käsitlemisel kasuks, kui neid aeg-ajalt kõrvutada. Selline lähenemisviis on muide Hemingway' puhul jällegi suhteliselt ebatavaline: sagedamini on üksikteosed huvitanud kriitikuid vaid niipalju, kuivõrd need pakkusid tuge mingile üldkontseptsioonile. Ent just selliste (tihtipeale vastakate) kontseptsioonide üldsõnalisus ajendab meid siin järgima teistsugust teed. Muidugi ei ole näiteks Ameerikas, kus Hemingway on pideva kirjandusliku arutluse objektiks, kriitikul iga kord tarvidustki üksikasjaliku vaatluse järele.*

* * *

Kõigepealt siiski mõnest üldisest joonest.

Kõige laiemalt võetuna kujundavad teost materjali valik ja kunstilised vahendid, mis materjali organiseerivad. Mõlemas väljendub hinnang nii maailmale kui ka kirjanduslikule traditsioonile.

Hemingway on oma vahendeid rangelt piiranud. Puuduvad näiteks autoripoolsed tutvustused, arutlused, üldistused. Tegelasi esitab ta, vähemalt varasemal perioodil, välise käitumise ja otsese kõne kaudu. Selles kõiges on nähtud tema «anti-intellektualismi». Selle sõnaga on aga märgitud mitmesuguseid asju, ja nõnda pole sellest ilma täpsustuseta kasu.

Romaanis «Jumalaga, relvad» kõneleb peategelane järgmist: «Mul oli alati imeplik kuulata sõnu «püha», «kuulsus», «ohver» ja väljendit «mitte asjata». Me olime neid kuulnud mõnikord vihma käes seistes ja hääleulatusest väljas, nii et ainult sõnad, mida karjuti, meieni jõudsid, ja lugenud neid proklamatsioonides, mida kleepijad laksatades vanade proklamatsioonide peale löid, ja nõnda juba ilmatu pikka aega, aga midagi püha ei olnud ma näinud, ja kuulsates asjades ei olnud midagi kuulsat, ja ohvrid meenutasid Chicago tapamaju, ehkki liha maeti siin lihtsalt maha. Paljusid sõnu ei suutnud sa enam taluda ja lõpuks jäi ainult kohanimedele mingi väärikus. Ja veel mõnede numbritele ning kuupäevadele, ja need koos kohanimedega olid kõik, mida veel öelda võis ja mis midagi tähendasid. Abstraktsed sõnad nagu «kuulsus», «au», «vaprus» ja «pühitsetud» kõlasid rõvedalt konkreetsete külanimede, teenumbrite, jöenimede, rügemendinumbrite ja kuupäevade kõrval.»

Hemingway' silmis diskrediteeris sõda kogu abstraktse mõtteviisi. Arutute jõudude vastu abitu, oli see ka liialt jäik seletamaks inimeste käitumist, ning soodustas kitsarinnalisust ja enesepettust. Hispaania kodusõja ajal Hemingway' hoiak küll mõnevõrra muutus. Romaanis «Kellele kella lüüakse» on vabadus ja ohver Robert Jordanile vägagi konkreetset asjad. Ent teatav reserveeritus jääb alati püsima. Jordan teab, et toimuvat saab mõista ainult vabana eelarvamustest. Või

* Kompetentse ülevaate Hemingway' kriitilisest käsitlusest Ameerikas võib leida I. Finkelsteini sulest «Voprossõ Literaturõ» 1965, nr. 4.

teine näide. El Sordo salga hukkimisel korrutab nooruke Joaquín meeleheitlikult loosungeid, mis antud olukorras on absurdsed, lennuriünak aga lülitab tema aju ümber «Ave Maria» tuttavatele ridadele. Lõhe tegelikkuse ja valmisvormelite vahel, mis siin kannab traagilise ironia pitserit, ilmub teisalt koomilisena Fernando väarikates sõnavõttudes.

Veendumusest, et abstraktsed skeemid ei suuda kirjeldada tegelikkust, tulenevad Hemingway' kunstikreedo ja tema kangelaste ellusuhtumine. Aafrika-raamatus võrdleb ta abstraktsioonides elavaid kirjanikke pudelisse suletud vihmaussidega, «kes kokkupuuteist üksteise ja pudeliga püüavad teadmisi ja toitu hankida. Mõnikord on pudeliks kunst, mõnikord majandusteadus, mõnikord usuks saanud majandusteadus. Aga kui nad kord juba pudelis on, siis nad sinna ka jäävad». Härjavõitluse-traktaadis «Surm pärastlõunal» leidub muude vahemärkuste hulgas vastus Aldous Huxley' väitele, et Hemingway esindab uut moepoosi, kus «arukad ja haritud inimesed ei säästa pingutusi, et näida rumalatena ja varjata oma haridust». Hemingway kirjutab: «Ma usun, et küsimus on rohkemas kui kultuuri või kultuurituse simuleerimises. Romaani kirjutades tuleb luua elavaid inimesi; inimesi, mitte kirjanduslikke kujusid. Kirjanduslik kuju (*character*) on karikatuur. Kui kirjanik suudab panna inimesed elama, siis vahest jääbki raamat ilma suurte kujudeta, ent võib-olla saab ta kestma kui tervik, kui elav olend, kui romaan. [...] Proosa on arhitektuur, mitte sisedekoratsioon, ja baroki aeg on möödas. Kui kirjanik topib oma intellektuaalsed arutlused, mida ta võiks esseedena odava hinna eest maha müüa, kunstlikult konstrueeritud tegelaste suhu ja peab kasutoovamaks kujutada seda kui romaani inimestest, siis teeb ta võib-olla head äri, aga mitte kirjandust.»

Vestes «Vana lehemees kirjutab» (1934) märgib Hemingway, kui iganenud tunduvad «Sõja ja rahu» arutlused ja kui värske ning aegumatult tähendusrikas on inimeste ja sündmuste kujutus: «Kõik head raamatud on ühes suhtes sarnased. See, millest neis kõneldakse, tundub tõelisemana kui siis, kui see tegelikkuses oleks juhtunud, ja kui te olete lõpuni lugenud, siis tundub teile, et see kõik juhtus teie endiga, ja nii jääb see teiega alatiseks — hea ja halb, vaimustus, kurbus ja kahetsus, inimesed, maakohad ja milline ilm seal oli. Kui te suudate inimestele kõike seda anda, siis tähendab, te olete kirjanik. Sest seda on kõige raskem teha.»

Kuidas aga vahendada otsesest kogemust? Traktaadi «Surm pärastlõunal» alguses kõneleb Hemingway oma esimestest kirjanduslikest katsetustest: «Ma tegin tol ajal katset kirjutamisega ning leidsin, et kõige raskem, selle kõrval, kuidas teada saada, mida sa tõeliselt tundsid ja mida sa ainult eeldasid end tundvat või mida sind oli õpetatud tundma, oli kirja panna seda, mis tõeliselt mingis tegevuses juhtus — leida, mis tegelikult kutsus esile tunde, mida sa kogesid. Ajalehele kirjutades sa jutustasid, mis juhtus, ja andsid ühe või teise trikiga edasi vastava tunde, abiks too ajakajalisus, mis annab teatava tooni igale jutustusele millestki samal päeval toimunud. Ent peamine, see liikumise ja asjade järgnevus, mis kutsus esile tunde ja kehtib ka aasta või kümne aasta pärast, ja kui sul on õnne seda küllalt puhtalt kujutada, siis igavesti, oli mulle kättesaamatu, ja ma töötasin kõvasti, et seda tabada.»

Siin on koos mitmed olulised asjad. Esiteks. Tähtis on ainuüksi empiiriline tõde, «tunne» (*emotion*). Kui üldvormelid kaotavad väärtuse, jääb see ainsaks mõõdupuuks. «Mis puutub moraali,» loeme edasi, «siis tean ainult niipalju, et moraalne on see, mille järel sa end hästi tunned, ja ebamoraalne see, mille järel end halvasti tunned.» Ent kuidas võib taoline «tunne» pretendeerida enam kui individuaalsele kehtivusele?

Siit teine samm. «Ehtne» on ainult see tunne, mille otseselt määrab väline «liikumise ja asjade järgnevus». Kui kõrvaldada häired, kehtiks see «igavesti». Isikliku kontrollita omaksvõetud arvamused enamasti varjavad või moonutavad seda. Kirjanikul aga peab olema «absoluutne südametunnistus, niisama muutumatu nagu

Pariisis säilitatav algmeeter, et kõike võltsi vältida». Ja nii tuleb tunnistada sedagi, mida ei peeta üldiselt vastuvõetavaks.

Siiski ei arva Hemingway, et kogu probleem on ainult pealesurutud eelarvamuste kõrvaldamises. Kaasa antakse vaid eeldused, mida tuleb arendada. Selle sammuga heidame kõrvale need reaktsioonid, mis kogemuste puudumisel ei taba «liikumise ja asjade järgnevuses» olulist. Võhiklus soodustab eelarvamusi ning tühja tundlemist, ning nende joonte üle ironiseerides vastandab Hemingway neile asjatundlikkuse ja kogemuse. Siit peaaegu käsiraamatulik täpsus kirjeldustes. Härjavõitlusele tuleb näiteks teada, kus on tegu tõelise ja kus ainult näilise hädaohuga. Võhiku emotsioon, mis laseb end trikkidest petta, on väärtusetu.

Seega näeme kahte teineteist täiendavat vastandust. Esimesel plaanil vastandub abstraktsele mõtlemisele ja vormelitele vahetu kogemus, «tunne». Selles mõttes on Hemingway' hoiak anti-intellektuaalne. Teisel, vahetu kogemuse plaanil aga vastandub puht-emotsionaalsele reaktsioonile konkreetne teadmine, asjatundlikkus. «Ootuse ja täitumise, oletuse ja fakti, kavatsuse ja teo, õeldu ja kuuldu, asjade arvatava ja tegeliku olukorra vahel haigutav ironiline lõhe — see on algusest peale Hemingway' suur teema,» kirjutab E. M. Halliday sisukas essee «Hemingway's Ambiguity: Symbolism and Irony». Kuivõrd mingi emotsioon tugineb teadmisele, niivõrd on see «objektiivne», üleindividuaalne. «On asju, mida ei saa kätku tundma õppida ja mille eest tuleb maksta rängalt ajaga, ainukesega, mis meie päralt on. Need on kõige lihtsamad asjad, ja et kogu inimelu kulub nende õppimiseks, siis on see tilluke osa uut, mida igaüks elust saanud, väga väärtuslik, ja ainuke pärand, mis temast jääb» («Surm pärastlõunal»).

Empiirilisel teadmisel on aga oma piirid. Ja sellepärast jääb ikkagi paljudes asjades määravaks ainuüksi individuaalne «tunne», «teisiti ma ei saa» hoiak, mida võib deklareerida, mitte aga põhjendada. Erinevate hoiakute põhjusi näikse võimatu selgitada. Hemingway' arvates on näiteks inimeste siiras reaktsioon härjavõitlusele täiesti ettearvamatu. Neist, kes seal siiralt kannatasid, kõneleb ta täie respektiga. Tõsisemad probleemid kerkivad seoses sõja ja vägivallega. Nii tõdeb Robert Jordan, et ühed vihkavad tapmist ja peavad seda «patuks», teised jälle naudivad. «Mis veri see küll on, mis inimese sääraseks teeb?» lõpeb üks novell jutustaja nõrdinud hüüatusega. Vastust ei tule.

See lähtepunkt määrab ka suhtumise religiooni. Siiras ja fanatismist vaba usk pälvib Hemingway' kangelaste lugupidamise, kuid ei tee neist endist usklikke. Jake Barnes («Ja päike tõuseb») palvetab kirikus ja kahetseb, et on halb katoliiklane, «kuigi teadsin väga hästi, et ma ei saa sinna midagi parata, vähemalt esialgu, aga võib-olla mitte iialgi, sellegipoolest leidsin, et katoliku usk on võimas usk, ja soovisin, et suudaksin muutuda hardaks, ja võib-olla järgmine kord see õnnestub». Jake tunnistab kristliku moraaali suurust, aga selle omaksvõtmine nõuab algset sanktsiooni «tundelt», mis jääbki tulemata. Ka «Vanamehes ja meres» palub Santiago taevalt abi otsekui «igaks juhuks» — et kui miski suudab, siis aidaku. Ise aga tunnistab, et ei ole usklik, ja teisel lisab: «Ära mõtle patu üle. Nüüd on juba liiga hilja, ja on teisi inimesi, kellele makstakse, et nad sellest mõtleksid. Las nemad siis mõtlevad. Sina sündisid, et olla kalamees, nagu kala sündis, et olla kala.» See ei ole sinu jaoks, ehkki võib olla hea teistele — selline kriteerium välis- tab Hemingway'l paljud maailmavaated, millesse ta muidu suhtub respektiga. Teatav agnostitsism ja isikliku koodeksi suvalisus on põhilisi momente tema kangelaste traagilises stoitsismis.

Vaatame nüüd, millised kitsamalt esteetilised järeldused tulenevad sellest «liikumise ja asjade järgnevusest, mis kutsub esile tunde». Kui tabada see «õige» järgnevus, kaob vajadus kirjeldada tunnet ennast. Siit Hemingway' «objektivism» ja «bi-

heaviorism». Ta ei kasuta psühholoogilist analüüsi, vaid püüab panna lugejat kan-
gelase eest tundma.

Flaubert'i jüngrina uskus Hemingway, et kõigi sõnade hulgast tuleb valida see üks, mis on antud kohal ainuke. Ja kui mingi «liikumise ja asjade järgnevuse» jaoks on täpne vormel leitud, siis jääb see «igavesti» õigeks, ja lisada pole enam midagi. Hemingway kõneles korduvalt, et kirjutada tuleb sellest, mida veel keegi pole kirjeldanud, või siis astuda klassikute vastu seal, kus on lootust neist paremini kirjutada. «Vanamehe ja mere», ütles ta kord, oleks võinud arendada paksuks romaaniks kõigest kaluriküla elanikest, ent seda olevat teised juba teinud. Kui Hemingway' avaldused kokku panna, näeme dialektilist suhtumist, mis arvestab saavutatut ja ühtlasi selle piire. Siia konteksti on kõige õigem paigutada ka tuntud võrdlus jäämäega: «Iga õigesti kirjutatud romaan on panus üldisesse teadmiste hulka, mis on järeltuleva kirjaniku käsutuses, aga järeltulevalt kirjanikult nõutakse alati teatavat maksu kogemuse näol, et ta võiks mõista ja omandada seda, mis on tema seaduslik pärisosa. Kui kirjanik tunneb küllaldaselt seda, millest ta kirjutab, siis võib ta vahele jätta palju asju, mida ta teab, ja kui ta tõesti kõigest õigesti kirjutab, siis on need asjad lugejale sama tugevasti tunda kui siis, kui nad oleksid kirja pandud. Väärikus, mis on jäämäe liikumises, tuleb sellest, et ainult üks kaheksandik temast on ülalpool veepinda. Kirjanik, kes jätab asju vahele sellepärast, et ta neid ei tunne, jätab oma raamatusse lihtsalt tühjad kohad.»

Valiku moment on kirjanduses mõistagi alati. «Uus pole mitte see, et Hemingway näitab ainult ühte kaheksandikku kõigest võimalikust. Uus on see, kuidas ta ühest kaheksandikust nähtavast tootmisvõimsusest kõik kaheksa välja pressib,» kirjutas I. Kaškin. Oma 1935. a. kirjutatud teedrajavas artiklis («Ernest Hemingway: A Tragedy of Craftsmanship») märkis Kaškin, et kahtlus sõnades viis Hemingway' «rangelt sõnastatud vihje» meetodini, milles «ühinevad täpsus ja lakoonilisus, *demi-mot* ja *mot juste*; siin on seaduseks tõstetud tähendusrikas mõistaandmine, mis väldib nii maailma täielikku eitust kui ka kindlat jaatust». Kaškin osutas samuti, et vastukaaluks «objektivismile» toob Hemingway sageli sisse omapärase juhtmotiivi, «võtmelause», «refraani». Kõik see koos korduste ja parallelismiga teeb tema proosa ülesehituselt lähedaseks luulele. Harry Levin, kes kirjutas hiljem spetsiaalse essee Hemingway' stiilist, peab selle põhitunnuseks järjekindlat linearsust: Hemingway «esitab mingi meeleliste kujundite jada, kus iga element haarab lühikeseks hetkeks lugeja jagamatu tähelepanu oma võimusesse, saavutades sel kombel iseloomuliku värvikuse ja voolavuse».

Niisiis on Hemingway'l alati tegu empiiriliste nähtustega, mingi kindla «liikumise ja asjade järgnevusega», mis kutsub esile mingi kindla tunde. Siit võiks järeldada tema maailma teatavat atomaarsust. «Selles hotellitoas ma otsustasin, et kirjutan igast asjast, mida tean, ühe jutu,» meenutab ta Pariisi-raamatus. «Surm pärastlõunal» päädib kuueleheküljelise loeteluga asjadest, mis peaksid leidma ruumi «tõelises raamatus» Hispaania kohta. Ent lõpeb loetelu sõnadega: «Las need, kes tahavad, päästa maailma, aga sinu asi on näha teda selgesti ja tervikuna. Siis esindab iga kujutatud osa, kui see ainult õigesti tehtud on, ühtlasi tervikut.» Maailma päästmise suhtes muutis Hemingway hiljem oma seisukohta, aga terviku nägemine jäi endiselt tähtsaks. Ka «jäämägi» ning «neljas ja viies dimensioon proosas» eeldavad laiemat konteksti. Hemingway' konkreetsetes situatsioonides on üldiselt ees konfliktid, mis lõhestavad kogu maailma, irooniline objektivism ja mitmetähenduslikud sümbolid loovad aga «avatud süsteemi», kuhu lugejal tuleb lülitada oma kogemus tervikuna.

* * *

Pöördume nüüd siis konkreetsete teoste poole.

Oluliselt kaardistas Hemingway' maailma juba «Meie päevil» («In Our Time»,

1925). Vahepeatükke ja novelle kõrvutades püüdis kirjanik siin «anda üldpilti ter- vikust selle üksikosade uurimise vahel. Nii nagu midagi, näiteks rannajoont sõidu peal, palja silmaga ja siis 15 x binokliga jälgida. Või veel täpsemini — midagi vaa- data ja siis minna ning ise selles elada ja jällegi sellest eralduda ja seda eemalt vaadata» (kiri E. Wilsonile).

Avanovell «Indiaanlaste laager» oleks nagu sissejuhatuseks. Nick Adams on alles pealtvaataja, omamoodi *tabula rasa*, kelle asukohast me kõike näeme ja kuuleme. «Objektiivne» esituslaad peab tagama lugejale otsese kogemuse. Samas läbib kogu novelli sümboolne parallelism. Indiaanlaste juhtimisel alustavad Nick ja isa pime- duses teed; Nicki hämaras teadvuses valitseb alles diferentseerumata usaldustunne. Isa vastu toetudes küsib ta tee sihti ja võtab vastuse muretult teatavaks. Kanna- tus ja surm ilmuvad ootamatult, irratsionaalsete jõududena, mida ei saa allutada ega seletada. Nad suruvad inimese passiivsesse seisundisse: sünnitaja abitus, kar- jete eest pakkutõmbunud mehed, enesetapp kui lõplik loobumus. Miks ta enda tap- pis, küsib Nick. «Ma ei tea, Nick. Ta vist ei suutnud välja kannatada,» on isa eba- määrane vastus. Sümboolselt esindavad surma ja sünni teema inimelu piire, surma ja kannatuse kogemine saab aga indiviidi teadvuse sünniks. Ka ärkav hommik on sümboolne paralleel Nicki teadvusele. Samas vastandub selle üksikõikne ilu inim- kannatustele: äsjatoimunu tundub irreaalsena ja Nick ei suuda mõista surma võimu. Et taasleitud usaldus jääb üürikeseks, osutab jutustaja ja Nicki «asukoha» vaheline distants, mille viimasesse lausesse toob aja- ning kohamääruse kordamine ja täpsustamine (tõlkes kaotsi läinud).

Ka novellis «Poksimeister» ilmuvad ähvardavad jõud ootamatult. Kohe alguses provotseerimata löögiga rongilt maha paisatud, jätkab Nick üksikuna pimeduses teed. Poolearulise eks-tšempioni Ad Francise käitumine on ettearvamatus ise. Ava- novelli indiaanlane oli nii surma ohver kui tööriist, tapja ja tapetav. Ka Ad on ühelt poolt ohver, Nicki saatusekaaslane, kes õpetab, kuidas kurjale tasuda. Samas näeme temas pimedä vasturabelemise perspektiivi — muutuda ise vägivalda aru- tuks tööriistaks. «Ta sai liiga palju klobida,» seletab neeger, ja kui Ad ei taha uskuda, et Nick pole kunagi hull olnud, kõlab lohutu ennustus: «Tal tuleb veel mõndagi näha.» «Tapjates» (kogust «Mehed ilma naisteta») meenutavad gangsterid välimuselt ja käitumiselt vodevillinäitlejaid, ometi pole Ole Andresonil lootustki nende kuuli eest pääseda. Nii või teisiti võidavad siin alati vaenulikud ja irrati- onaalsed jõud. Nende ilmumisel kaotavad tavalised käitumisreeglid kehtivuse ja Nick on jälle *tabula rasa*, mis ainult registreerib õudust ja kannatust.

Teatraalne moment on ka novellis «Doktor ja doktori naine»: Dick Boulton saa- bub, asub kohe tüli norima, et ebaseeldivast kohustusest pääseda, ja kui etendus õnnestub, lahkub väärikalt. Doktori naine aga ei usu, et keegi nii alatult võiks käituda. Temal on ühingu «Kristlik Teadus» kõigutamata vormelid. Nick ei viibi üldse sündmuste juures, ja novell lõpeks nagu tühja. Kuid see, et ta isaga kaasa läheb, saab antud kontekstis laiema valiku ekvivalentiks. See on valik kahe maa- ilmasuhtumise vahel, mis määratleti novelli põhiosas: Nick on teadlik maailma vastuoludest ja valmisvormelite tarbetusest.

Kaudseid ekvivalente rakendavad samuti «Millegi lõpp» ja «Kolm päeva raju». Nicki armuloo lõppu ei seletata, antakse ainult analoogid: esimeses loos metsatöös- tusalev, mis jäeti maha, sest ühel aastal ei olnud enam palke, teises — sügisraju, mis pühib endise minema. Millegi lõpp on paratamatu. Vastuolu ilmneb nüüd Nickis eneses — eeldatud ja tegelik tunne lähevad lahku. Kuigi Marjorie'ga näis kõik läbi, ei ole ka ilma temata hea. Jääb küll lootus, et «alati on mingi pääsetee». «Rajus» loob Hemingway otse füüsiliselt tajutava ja samas sümboolse atmosfääri, põimides vastandlikke kujundeid ja motiive. Poiste vestlus riivab paljusid asju, luues nii analoogi maailmale, kus «iga asja taga on alati hoopis rohkem, kui meie

teame». Alguse tuulele ja avarusele järgneb toa kaitstud soojus, lõpus väljume uuesti «laia maailma». Looduse rahuliku ringkäigu kõrval tunduvad Nicki mured tühised.

Novellid Nickist vaheldusid kogu aeg sõjavinjettidega. Kuues vahepeatükk ühendab need liinid. Tabamus selgroogu on kõigi eelnevate lõökide kokkuvõtteks, ja tulemusena keeldub Nick kohustustest maailma vastu — teeb «separaatrahu». Selle hoiaku arenduseks on «Sõduri kodu», kus peategelane tahab olla vaba tagajärgede ja sidemete koormast. Erinevalt enamikust Hemingway' kangelastest aktsepteerib Krebs maailma mõttetuse ilma traagikata. Erandlik on ka hoiaku otsene sõnastus.

Teistest sõjajärgse maailma kujutustest kõlab «Mr. ja Mrs. Elliot» paroodiana heakodanlikele õnneliku lõpuga lugudele, «Väga lühike jutt» aga patriootilisele sõjaliteratuurile. «Kass vihma käes» ja «Keeluajal» fikseerivad inimeste traagilise eraldatuse, üksinduse, akommunikatiivsuse. Lugeja oleks nagu võraste inimeste vestluse tunnistajaks, ja novellide mõte on mitte situatsiooni seletamises, vaid ära-tundmises. Kui lähemalt silmitseda, võib kõiges meie ümber näha mõrasid — kõlaks nende «tunnetuslik printsiip». Midagi jääb neis alati seletamata, ja seegi on akommunikatiivsuse väljendus. Tähtis on konflikt ise, inimeste võimetus sellest jagu saada, mitte konkreetne põhjus või lahendus. Ka «Minu Vana» jutustab inimesest, kes jääb olukorrale alla ja lõpuks hukkub, aga samuti väikese poisi maailma kokkuvarisemisest.

Raamatu lõpus ilmub Nick uuesti. «Suusakross» ja «Suur kahepalgeline jõgi» näitavad teda ühiskonnast eemal. Looduse rahu ja suvaline sportlik koodeks on jäänud ainsateks tugipunktideks vankuvas maailmas. Tugevad need toed just ei ole. Ikka tuleb tagasi pöörduda sundtegedele ja tagajärgede maailma, keegi ei saa valida, kus või kuidas oma elu veeta («Suusakross»). Kaksiknovellis vahendab monotoonne kirjeldus pingutavat püüet mitte mõelda läbielatud kurjast, kesken-duda ainult antud momendile. Tulekahjus hävinud linnast (tsivilisatsiooni huku sümbol) alustab Nick oma «palveränduri teekonda», ülesmäge, päikesest juhitud. «Seney oli maha põlenud, maa ümberringi oli põlenud ja muutunud, aga see ei tähendanud midagi. Kogu maa ei saa ära põleda. Selles oli ta kindel.» Jõgi on elu-andev vesi, aga tema keerised annavad märku ka elu ohtudest. Täites täpselt õige kalapüügi reegleid, end väsitamata või erutamata, püüab Nick taas saavutada sise-mist tasakaalu. Nii situatsioonis, kujundites kui suunitluses on siin, samuti kui romaanis «Ja päike tõuseb», puutepunkte T. S. Elioti kuulsa poeemiga «Tühermaa».

Ühtekokku kujuneb üsna sünye pilt. 1930. a. lisatud «Autori sissejuhatuse» («Smürna sadamas») määrab algusest peale juhttooni — maailmas valitsevad surm, vägivald, kannatused. Jutustaja bravuurne asjalikkus näitab, et jubedused on muutunud igapäevaseks. Julmus on põhjusetu ja üldine: Türgi komandörile pakub rõõmu tundmatut meremeest taga kiusata; kreeklased, ise vägivaldiga ohvrid, valavad oma jõuetu viha koormaloomadele. Seda teemat jätkavad sõjavinjetid. Kuues vahepeatükk (sõjas haavatud Nick) ühendab üldise ja individuaalse ning saab raamatu kulminatsiooniks. Siit hargnevad kaks teed: kas pidepunktita triivimine kaoses (neis novellides ei esine Nick, vaid teised tegelased) või püüe leida tuge maast, mis «jääb seisma igaveseks ajaks», ja suvalistest reeglitest, millele inimene end allutab (Nick lõppnovellides). Kas see püüe õnnestub või mitte, jääb lahtiseks. Hemingway' jaoks on see paratamatu vajadus, mis ei vaja õigustust ega sõltu tulemustest. Novelle saatvad vinjetid härjavõitlusest jätkavad ühelt poolt vägivald teemat, teisalt lasevad juba aimata rituaalset analoogi inimese ohustatud seisundile ja stoilise rahu eeskujule. «Lõppstroof» (*L' Envoi*) lisab viimase ironilise nüansi: kukutatud kuningas, vana korra kehastus, loodab leida rahu Uues Maailmas, kus Nicki aina piirasid surm ja vägivald.

Nick Adams, kelle nimes mitmed uurijad näevad vihjet kaotatud paradiisile ning hea ja kurja tundmise kibedatele viljadele, esindab kogu Hemingway' loomingu põhikangelast — tundlikku, vaenulikest jõududest nurka surutud, haava-

tud inimest. Tema seisund kurja ülevõimu vastu on valdavalt passiivne, s. t. seisundi määrab eeskätt see, mis temale juhtub, mitte see, mida ta ise ette võtab. Tema ideaaliks on vastupidavus, kannatuste stolline talumine, sisemine kindlus keset kaost. Üldistesse väärtustesse usu kaotanud, kehtestab ta endale reeglid, mis on tema jaoks ainuvõimalikud, ümbritseva maailma suhtes aga suvalised.

Novellid kogust «Mehed ilma naisteta» («Men Without Women», 1927) liiguvad üldiselt sama maailma piires, kujutades lahendamata konflikte ja arusaamatuid, vahel irooniliselt, vahel võikalt veidraid asju. «Vööral maal» kinnitab, et inimene peab leidma midagi, mis ei saa hävida, aga majori sõnadele on traagiliseks kontrastiks tema enda kaotus, ja ta käib ikka korrapäraselt ravil, millesse tal ei ole usku. «Viiskümmend tuhat» ja «Võitmatu» lisavad novellitüüpi, kus kangelased toetuvad lihtsale koodeksile, mille põhipunktiks on vastupidavus, «aus mäng» lõpuni. See annab neile moraalse võidu ja eneseväarikuse isegi kaotuses. P. Young nimetab neid «kodeksikangelasteks» (*code hero*), kellele vastandub kannatav ja traumeeritud «Hemingway' kangelane». Viimane näeb «kodeksikangelases» eeskujut, on aga liialt komplitseeritud, et saavutada selle lihtsust. Liitlased vaenuliku maailma vastu, on nad siiski erinevad inimseisundid. Klassikaline paar — Jake Barnes ja Pedro Romero.

Sügavaima pessimismi perioodist tõusnud «Võitja ei saa midagi» («Winner Take Nothing», 1933) ei jäta peaaegu mingit lootust. Valitsevad surm, lagunemine, laostumine. Ka «kodeksikangelase» võitlus näib mõttetu. «Puhas, väga valge koht» jõuab kõige eituses nihilistliku palveni, kus «Meie Isa» sõnu asendab üksainus «eimiski». Veidi helgemad on ainult kolm viimast novelli. «Wyomingi veini» vaoshoitud nukrus värvib ka mõtisklusi «Isades ja poegades». Nick Adamsi elu ilmub siin lülina põlvkondade vaheldumises, aga oma sügavamaid elamusi ei saa ta edasi pärandada. Ka «Mängur, nunn ja raadio» kasutab sisemonoloogi, mõtisklusi, mida Hemingway varem vältis. Mänguri lihtsast koodeksist ei piisa enam ja mr. Frazer tunnustab juba abstraktse mõtlemise vajalikkust, ehkki samas käibeformelitel üle ironiseerides.

Hemingway' romaanidest on «Ja päike tõuseb» («The Sun Also Rises», 1926) vist tihedaim ja stiililt ühtlasim. Sündmused ja tegelased on selgesti nähtud, alati usutavad ja tähendusrikkad, ent peaaegu sama raskesti ühesele tõlgendusele alluvad kui tegelikkus.

Kahesul avaldub juba motodes. G. Steini lausele «kadunud sugupõlvest» väitis Hemingway hiljem vastu, et see põlvkond polnud rohkem kadunud kui teised. Viide Koguja raamatule kõneleb inimpüüdluste tühisusest ja asjade lõpmatust ringkäigust, aga ka maast, mis jääb seisma igaveseks ajaks.

Romaan ise ei ole läbinisti optimistlik ega pessimistlik, temas kehtib dramaatiline tasakaal meeleheite ja meelerahu, moraalse kindluse ja kaose vahel. See ei kujuta niivõrd inimsaatusate arengut kui kõrvuti eksisteerivaid eluhoiakuid. Minajutustaja on vaid üks tegelasi teiste võrdsete hulgas. Seisundid on rangelt olevikus; minevikust saame ainult paar nappi joont. Seda laadi võib ka psühholoogiliselt põhjendada: Jake'i haav asetab ta piiriseisundisse, kus kõik eelnev kaotab väärtuse. Tuleb leida uued käitumisreeglid, ja üks neist oleks võimalikult hoiduda oma saatusel mõtlemast. Haav oli «teenimatu», selles suhtes põhjendamatu, ja mingite arutlustega ei saa olukorda parandada. Kui Jake'i mõtted kontrolli alt vabanevad, hakkavad nad väljapääsultult tiirlema. Et ükski seletus ei ammenda inimeste vastuolulist käitumist, eelistab Jake ka teisi kujutada «bihevioristlikult». Erandiks on Cohn. Et teda saab iseloomustada käibesõnaliste otsehinnangutega, viitab tõelise isikupära puudumisele. Tema suhtumised tulevad valmiskujul raamatutest, mitte isiklikust kogemusest. Cohni maailm on ebatõeline, ta ei suuda objektiivselt hinnata ennast ega teisi, näha asjade tegelikku väärtust. Ometi ei suhtuta temasse

läbinisti negatiivselt. Ta on olukordade ohver, «takerdunud arengu näide». Aga veel enam näide, kuidas isegi selles halvast maailmas ei tohi käituda. Solvatud enesearmastus areneb tal krooniliseks alaväärsuseks, moraalse kindluse asemel otsib ta tuge poksist. Cohn ei mõista, et romantilised väärtused on surnud, ja emotsionaalset nälga masohhistlikes kannatustes rahuldades kaotab ta lõplikult eneseväärikuse.

Teised tegelased tunnistavad maailma kaootilisust ega otsi kannatust, mis niikui nii tulevad. Ent selle ühtsuse piires näeme erinevusi. Mike on igas suhtes pankrotis. Väärikust annab talle veel ainult teadmine, et kui tema seltskonda ei soovita, oskab ta ära minna. Brett elab samasugust tühja elu, kuigi tal on sellest kõrini. «Ma ei saa ju kogu aeg purjus olla. [...] Ma pean tegema midagi, mida ma tõeliselt teha tahan. Olen kaotanud lugupidamise enda vastu.» Võib-olla, mõtleb Jake, tuli nende armastuski sellest, et Brett ihaldas midagi kättesaamatut. «Ma ei ole kunagi end taltsutada suutnud», «ma ei suuda midagi muuta», ütleb Brett. Nõnda ka kirega Romero vastu, mis näib talle vahepeal andvat mingi mõtte. Sisimas ta teab, et see kirg viiks ainult hukatusse, ja kui ta lõpuks Romerost loobub, annab see tahteavaldus viimase tugipunkti, «midagi, mis meile jääb jumala asemele». Ent kuigi tal on pärast tehtud otsust hea tunne («ja see ongi moraalsus», kordab Jake), ei suuda ta ennast enam päästa, vaid läheb tagasi Mike'i juurde, kes on talle «paras paar».

Jake'i kiindumus on lootusetu ja samas vastupandamatu. Ta väidab küll, et on muretsemisest üle saanud, aga tegelikult ei pääse «luupainajalikust unenäost, kus kõik kordub» aina uuesti. Hemingway' kangelased ei saa kaoses rahulikult vegeteerida. Krahv Mippipopolouse teevad haavad «omaks poisiks», aga tema elunautimise filosoofia kohta ütleb Brett: «Pole teil mingeid väärtusi. Surnud olete ja kõik.»

Jake'i olukord sunnib teda otsima mingit väärtusmiinimumi — midagi, mis ei saa kunagi hävida. Romaani teises osas toob Bill Gorton sisse terve huumori noodi, seejärel viib «palverännak» eluandvate vete ja igavese maa juurde. See on emotsionaalne kõrgpunkt, hetk harmoonias. Tõsi-koomilise rituaaliga austavad ja pruugivad rändurid maa ande.

Pamplonas satume uuesti vastuolude võrku. Nende eest ei saa jäädavalt põgeneda. Fiesta on kaose ritualiseeritud analoog, milles tavalised väärtused kaotavad kehtivuse, ja «lõpu peale muutus kõik kuidagi ebareaalseks ja näis, et millelgi ei saa olla tõsiseid tagajärgi». Võib kaosesse sukelduda ja seda nautida, aga viimaks saab sellest jälle luupainaja. Fiesta vallandab stiihia, mis ei vali ohvreid: see tähendus on härgade ette jäänud juhusliku inimese surmal. Ent ritualiseeritud on ka juhtnöörid, kuidas sellises maailmas vastu pidada. Neid kehistavad härjavõitlus ja Pedro Romero. Härja märatsevale jõule võib matadoor vastu seada ainult distsiplineeritud oskuse. Seejuures jääb tema otsustada, kas mängida riskantset «ausat mängu» või petta trikkidega.

Nii areenil kui kokkupõrkes Cohniga saab Romerost meelekindluse eeskuju. Kuivõrd see on olemas, ei jää romaan pessimistlikuks. Kas Jake suudab selleni tõusta, ei selgu. Lõpus näeme teda uuesti pöördumas lihtsa harmoonia poole, aga Bretti telegramm kisub ta jälle eemale, ning viimaks toob ring meid tagasi sinna, kus olime alguses. Puänteeritud lõpp jätab kõik lahtiseks. «Päike» fikseerib maailma ja inimese seisundi ning vajaduse leida tugipunkt. Kas keegi seda suudab või mitte, on juba teisejärguline küsimus.

Romaani «Jumalaga, relvad» («A Farewell to Arms», 1929) esituslaad on samasugune, ainult mina-jutustaja veidi suurema erikaaluga. Jälle kohtame eelnevaga sidumata seisundit. Kas Frederic Henry sattus sõtta võõral maal kõlavate loosungite või seiklushimu ajal, jääb ebaselgeks. Määrab antud olukord, mitte kangelase eelnev elukäik. Surma ja vägivalda tandrill saab esmaseks vajaduseks elama jääda.

Kohati vihjavad tegelased tapatalgu põhjustele, ent mis ühiskondlikud jõud selle ka valla päästsid, nüüd näib see tegutsevat iseenesest, kosmilise stiihiana.

Romaani areng läheb läbi illusioonide järkjärgulise purunemise. Algusest peale kordub vihma pahaendeline motiiv — ka loodust valitsevad siin kurjad jõud. Fred võtab algul stoilise kõrvaltvaataja hoiaku: «Olin kindel, et mind ei tapeta. Selles sõjas mitte. Minuga ei olnud sellel mingit pistmist. See ei tundunud mind ennast rohkem ohustavat kui sõda filmides.» Ootamatult saab ta aga raskesti haavata. Nii hävib isikliku puutumatus illusioon. Kõrvaltvaataja hoiak osutub ka inimese enda sisejõudude suhtes petlikuks. Fredi suhe Catherine'iga algab kui igavusest ajendatud mäng, uuesti Catherine'i nähes tunneb ta aga, et «kõik minus pöördus korraga pahupidi». Muutus on jälle ootamatu ja näiliselt põhjusetu. Nüüdsest on Fredi saatuse seotud ühelt poolt sõja, teiselt poolt Catherine'iga. Siingi on kaose ja harmoonia poolused, kuid erinevalt «Päikesest» jääb kõlama veendumus, et kurjad jõud võidavad lõpuks alati. «Minu elus oli varem nii palju igasuguseid asju. Nüüd aga, kui sind ei ole, siis pole mul enam midagi maailmas,» ütleb Fred Catherine'ile. Armastus on nende religioon. «Me oleme ainult kahekesi, aga maailm — see on kõik need teised. Kui miski meid lahutab, siis on kõik läbi ja me oleme neil käes.» Idüllil saadab algusest peale traagiline alatoon, sest kaks inimest on nõrk jõud ümbisikulise «nende» vastu. «Nad ei saa meid kätte,» julgustab Fred. «Sa oled selleks liiga vapper. Vapratele ei juhtu midagi.» — «Surevad nad ikkagi.» — «Ainult üks kord,» väidab Fred, kuid Catherine ei usu sedagi. «Kui inimesed tulevad siia maailma sellise vaprusena, siis peab maailm nad tapma, et neid murda, ja nõnda ta siis tapabki. Maailm murrab iga inimese ja pärast on paljud murtud kohtadest tugevad. Aga neid, kes ei taha murduda, ta tapab. Ta tapab need kõige paremad, kõige õrnemad ja kõige vapramad, kedagi säästmata.»

Algul arvab Fred, et kaotus on veel halvem kui sõda, ja et sellepärast tuleb võitlust jätkata. See veendumus kaob. Preester loodab, et mõlemad pooled katkestavad võitluse, ta tahaks uskuda millessegi enamasse kui võit või kaotus. Fred sellesse ei usu. Sõjas kehtivad ainult kaotus või võit, ja kumbki ei näi pakkuvat lahendust. «Millesse te siis usute?» küsib preester. «Unesse,» vastab Fred, naljaks ja tõsiselt. Murede ajutine lakkamine on väljapääsuta olukorras ainuke lohtus. Fred sõdib veel ainuüksi «aumehelikust kohusetundest» rindekaaslaste vastu: kui juba korra läksid kaasa, siis mine lõpuni. Selle tunde hävitab välikohtu ebaõiglus. Deserteerimine on siin isiklik, mitte üldine lahendus.

Näib, et Sveitsi põgenedes leiavad armastajad lõpuks harmoonilise varjupaiga. Catherine'i surm tühistab sellegi illusiooni. Vahel on selles nähtud sõja sümbolset ohvrit. Oigem oleks öelda, et sõda ja surm on siin mõlemad kurjade kosmiliste jõudude väljenduseks. Ja raamat kõneleb sellest, et nende jõudude jaoks ei ole «separaatrahu».

«Ma arvasin, et olin juba kõige eest maksnud. [...] Lihtne väärtuste vahetus. Sa annad midagi ära ja saad midagi vastu. Või töötad millegi eest. Nii või teisiti maksad sa kõige eest, mis midagi väärt on. [...] Ehk oli siiski võimalik midagi õppida. Mul oli ükspuha, kas maailmal on mõtet või mitte. Kõik, mis ma teada tahtsin, oli, kuidas selles elada. Võib-olla, kui sa leiad tee, kuidas selles elada, siis mõistad ühtlasi, mis mõte sellel kõigel on.» Nõnda Jake. Fredile ei jää kumbagi lootust. Märkigem, et siingi esindab rahulikku elumaitsmist vana aristokraat krahv Greffi. Nii tiitlid kui rahu kuuluvad endisesse, korrapärasesse maailma. Fredi kogemus näitab, et inimene ei saa jääda rahulikuks vaatlejaks. Paratamatult haarab ta keset kaost millestki kinni ja kui ta seeläbi leiabki mõneks ajaks õnne, siis on see purunema määratud ja tema kannatused veelgi suuremad. Ei ole mingit väärtuste vahetust, kõige eest tuleb maksta rängimat hinda. «Nüüd oli siis lõks kinni langenud. Seda siis said inimesed selle eest, et nad teineteist armastasid,» mõtleb Fred. «Sa surid. Sa surid, teadmata, mispärast. Sulle ei antud aega seda teada saada. Sind

lükati mängu sisse, loeti reeglid üles, ja niipea kui sa komistasid, löödi sind ilma pikemata maha.» Ja surev Catherine kordab: «See on ainult räpane trikk.» Mälestus puuhulaga tulle sattunud sipelgatest saab fatalistlikuks kokkuvõtteks.

Möistagi ei kannustanud selline eluvaade ühiskondliku võitlusega liituma. Kui paljude ameerika kirjanike sotsiaalse aktiivsuse äratas 1929. a. kriis, siis Hemingway viivitas Hispaania kodusõjani. «Aafrika haljad künkad» («Green Hills of Africa», 1935) räägib korduvalt, kui õnnelikuna ta end tunneb, ent tegelikult on see ainult üks ebapüsiva harmoonia oasike. Ja ehkki Golfi hoovus, kuhu jäljelt kaovad tsivilisatsiooni jäätmed, kinnitab usku looduse igikestvasse jõusse, ilmuvad teisalt nukrad mõtisklused sellest, et tsivilisatsiooni tulekul kontinendid vananevad ja muutuvad kõrbeteks. «Ameerika oli hea maa, kuid me oleme selle neetult vussi ajanud, ja nüüd tuleb mul minna kuhugi mujale, nagu meil alati on olnud õigus kuhugi mujale minna ja nagu me alati oleme läinud. Tagasi tulla võib igal ajal. Las Ameerikasse lähevad teised, kes ei tea, et nad on sellega hiljaks jäänud. Meie esivanemad nägid Ameerikat ta parimas eas ja võitlesid tema eest, kui ta seda veel väärt oli. Nüüd lähen ma kuhugi mujale.» Reisikirjeldusena kuulub raamat žanri tippklassi, laiemas kontekstis on aga eskapism ilmne. Samas loobub Hemingway sisemonoloogide sissetoomisega (ka juttudes «Francis Macomberi üürrike õnn» ja «Kilimandžaa rohi») osalt «objektivismi» printsibiit. Mingil määral taastab Aafrika-tšukkel usu harmooniasse ja koodeksi väärtusesse. Surm tabab Macomberit ootamatult, Harry hukutab tühine krimmustus, ja kumbki ei saa maitsta vastleitud meelekindluse vilju. Ometi ei tee saatuse ironia nende eneseleidmist mõtetuks, vaid hoiatab, et see võib tulla liiga hilja.

Varem kujutas Hemingway inimesi, kellel polnud muud valikut kui stoiliselt kannatada. Aafrika-juttude elud oleksid võinud ka teisiti kulgeda, siin oli teatav vallikuvõimalus. Sisemonoloog saab arupidamiseks iseendaga, vastutuseks oma tegude eest. Aktiivse osa kasvades ei piisa enam vahetust «tundest».

Ule saanud fatalismist, peab Hemingway varsti tunnistama sedagi, et ainuke võimalus harmooniat püsivamaks muuta on hea tahte inimeste ühenduses. Küllap näitas majanduskriis temalegi, et paljusid kannatusi suudaksid inimesed võita. Romaan «Kellel on ja kellel mitte» («To Have and Have Not», 1937) rajaneb oma moodi vastupidisel tõestuskäigul: vaatamata «koodeksi-inimese» Harry Morgani vaprusel on tema üksikvõitlus nurjuma määratud. Et perekonda toita, peab ta omaks võtma džunglisedused, asuma kuritegelikule teele, ent lõpuks tabab teda ikka hukk. Sureva Harry katkendlikke sõnu «Inimesel üksinda ei ole. Mitte kellelgi praegu üksinda. Olgu kas või täitsa üksinda, ei ole mitte kuraditki lootust» saadab kommentaar: «tal kulus pikka aega, enne kui ta selle öeldud sai, ja tal oli kulu- nud kogu elu, et seda teada saada». Põhiteema viib Hemingway läbi sündmusi «objekttiivselt» fikseerides, täpselt ja säästlikult. Ilmselt sotsiaalse foonina kavatsetud kõrvalliinid jäävad nõrgemaks, välja arvatud jõuline pilt sõjaveteranide palgapäevast. Need vigastatud ja hüljatud, lootusetus olukorras loomastunud inimesed on rängaks süüdistuseks ühiskonnale. Kui aga nende ja Morgani saatusele vastandatakse ainuüksi jahtlaevaomanike perversne bukett ja konjunktuurikirjanik Richard Gordon, siis madaldub sotsiaalne konflikt melodramaatiliseks. Seepärast ei saa romaani täiesti kordalainuks pidada.

Teosed Hispaania kodusõjast kujutavad teistsuguse olukorra probleeme. Esmalt visandusid need mitte eriti õnnestunult näidendis «Viies kolonn» («The Fifth Column», 1938), seejärel leidsid küpse käsitluse romaanis «Kellele kella lüüakse» («For Whom the Bell Tolls», 1940). Romaani motoks on XVII sajandi «metafüüsilise poeedi» John Donne'i sõnad: «Ükski inimene ei ole Saar, iseeneses tervik; iga-

üks on tükike *Kontinendist*, osake *mannermaast*; kui *Meri* uhub ära *Mullakamaka*, «on *Euroopa* sedavõrd väiksem, nagu oleks väiksem ka *Neem*, nagu oleks sinu sõprade või sinu enda *Mõis*; iga inimese *surm* teeb *mind* vähemaks, sest mina kuulun *Inimkonda*; Ja sellepärast ära iial saada küsima, kellele *kella* lüüakse; Seda lüüakse *sinule*.»

Reaktsioonilise kriitika eitavad hinnangud on mõistetavad, enamik süüdistusi vasakult johtub aga möödalugemisest või lihtsustava tendentsi nõudest. Väidetakse näiteks, et kolme päeva ja ühe partisanisalgaga piirdumine annab ahendatud ja moonutatud pildi kodusõjast. Kuid siin ei olegi kavatsust uurida ajalooliste sündmuste arengut. Raskuspunkt langeb indiviidi eetilistele probleemidele. Eeskätt kõneleb romaan ameeriklasest, kes tunnetab enda lahutamatumt inimkonna saatuses ja tuleb seepärast võitlema vabariiklaste poole; vastutusest ja raskustest, mida see otsus kaasa toob.

Robert Jordan peab vabariiklaste pealetungi ajal hävitama vaenlase tagalas silla. Partisanide juht Pablo keeldub abist, kuid salga «matrooni» Pilari truudus vabariigile toob partisanid Jordani poole. Aga mida edasi, seda halvem näib olukord. Hukkub El Sordo salk, kellelt loodeti abi. Selgub, et fašistid on rünnaku vastu valmistunud ja silla purustamine ei tooks enam kasu. Aga muuta ei jõua enam midagi. Pealetungi alates laseb Jordan silla õhku, saab lahkumisel raskesti haavata ning jääb maha, et enne surma vähegi pidurdada jälitajaid.

Niisiis jällegi kindel, ajaliselt piiratud olukord. Üsna hämaralt visandub tee, mis tõi Jordani sõtta. Algusest peale on tema valik tehtud: «Me oleme ainult instrumendid, et täita oma kohust.» Tema probleemiks on, kuidas seda kõige paremini teha. Vastutus maailma eest eeldab, et mingil määral on asju võimalik seletada ja ette näha. Kandvaks saab sisemonoloog, pidev aruanne iseenele maailma seisundist ning oma tegude tagajärgedest.

«Tunne» otsustas algse valiku: et ei tohi jääda kõrvalseisjaks, kui pannakse toime kuritegusid. «Milleks muuks me sündisime, kui et üksteist aidata?» küsib Pilar retooriliselt. «Me kõik oleme vennad,» kinnitab Jordan. Aga samas on inimesed, kes naudivad tapmist ja vägivalda. Neile tugineb fašism, kuid leidub neid ka vabariiklaste ridades. Inimsuse nimel võideldes tuleb tunnistada, et see ei ole kaasa-sündinud loomulik omadus. See varasemast tuttav «tunde» (siin ühiskondliku ideaali) suvalisus kujundab romaani esimese traagilise dilemma.

Teine dilemma on selles, et harmoonia ja õnne nimel võitlusse astudes peab inimene ise neist loobuma. Muidugi, kui ei saa minna «kuhugi mujale», siis peab varem või hiljem võitlusse astuma. Kui seda aga teha nimelt varem, võib inimene hoopis kiiremini isiklikult kõik kaotada. Selles suhtes on oluline, et peategelaseks sai võõra maa vabatahtlik. Hispaanlasel ei oleks valikut, kas võidelda või mitte. Jordanit innustab veendumus, et lõplikku kaotust on võimalik vältida, aga ta teab ka, et kõik võib veel nurjuda. Talle on küllaltki selge, et Hispaanias jäävad nad alla, ja et võitlusel on mõte vaid kogu maailma seisukohalt. «Pea meeles, et niikaua kui me suudame vastu pidada, hoiame me fašiste siin kinni.» Soodsa juhu alatine lootuskiir sunnib Jordanit ette võtma tõenäoliselt mõttetut rünnakut, mis maksab tema ja mitme partisani elu. «See sild võib saada punktiks, millest sõltub inimkonna tulevik. Nagu see võib sõltuda igast asjast, mis juhtub selles sõjas,» mõtleb ta. Surma eel, kui «nüüd, viimaks ja lõpuks, ei olnud enam mingeid probleeme; mis ka oli juhtunud ja mis ka edaspidi juhtuks, nüüd ja tema jaoks ei olnud enam mingeid probleeme», kui ainuke mõistlik tegu näib lõpetada elu, keeldub Jordan sellest. «Niikaua kui sa tead, mida veel suudad, pead sa seda tegema. Niikaua kui sa veel mäletad, mis see on, pead sa selleks valmis olema. [...] Ja kui sa ootad ja suudad neid isegi vähekeseks kinni hoida, kas või ainult ohvitserile pihta saada, võib sellest sõltuda kõik.» Siin ei ole enam mingit isikliku tasu lootust. «See maailm on tore koht, mille eest tasub võidelda, ja mul on väga raske

temast lahkuda.» Jordani saatust näitab, kuidas see, et maailma eest tasub võidelda, võib sundida siit enneaegselt lahkuma.

Jordani ohvris ei ole enesehaletsust või -imetlust. Sest sundis teda sisemine paratamatus, «teisiti ma ei saa». Ent kuigi ohver on algusest peale aktsepteeritud, ei ole see kerge, eriti pärast seda, kui Jordan kohtab partisanisalgas Mariat. Jordan sõdib selle nimel, mis kehistub nende armastuses, aga samas teeb sõda armastuse edasikestmise võimatuks. «Ta teadis, et tema ise ei olnud midagi ja et surm ei olnud midagi. See teadmine oli nii tõeline, kui miski üldse olla sai. Paari viimase päeva jooksul oli ta aga tundma õppinud, et tema ise koos teise inimesega võiks olla kõik. Kuid sisimas ta teadis, et see oli erand.» Armastus kehistab siin suuri õnne, ning erootilist orgasmi kirjeldab Hemingway sõnadega, mida kasutati religioonis kõrgeima müstilise ühenduse tarvis. Selles katkeb aja vool ja jääb ainult igavene «nüüd», milles hävib iga «miks». «Ja kui ei ole enam midagi taolist nagu kaua aega, või ülejäänud elupäevad, või nüüdsest peale, vaid ainult nüüd, siis on nüüd see, mida tuleb kiita, ja ma olen selles väga õnnelik.» Seitsekümmend tundi asendavad seitsetkümmend aastat, ja tunde intensiivsus peab tasa tegema kestvuse. «Sa lähed nüüd ära. Aga mina lähen koos sinuga. Niikaua kui üks meist elab, oleme mõlemad olemas,» veenab Jordan Mariat, kes tahab koos temaga maha jääda. Ise aga kahtleb sellise kestvuse võimalikkuses.

Ja kolmas dilemma. Maailma keerulisus ja ebakindlus, soodsate või ebasoodsate juhuste võimalus jätab alati kahtluse, et ka parimate kavatsustega teod võivad osutuda kahjulikeks, ning sunnib tegema seda, mida muidu ei saa õigustada. «Sa tegid nõnda täie teadmiseiga sellest, mille eest sa võitlesid. Sa võitlesid just nimelt selle vastu, mida sa ise praegu tegid ja mida sa olid sunnitud tegema mingisugusegi võiduvõimaluse nimel.» Nii mõtleb Jordan inimeludest, mida ta peab võtma instrumentidena sõjalises ülesandes. Tema ideaalid pärinevad kodanlike revolutsioonide päevilt, ta usub, et «inimesed tuleks rahule jätta ja keegi ei tohiks teiste asjadesse vahele segada». Kuulutanud, et marksistide planeeritud ühiskond ja dialektilised mõttekäändud ei ole tema jaoks, tunnistas Jordan siiski kommunistide distsipliini, «sest nad olid ainuke partei, kelle programmi ja distsipliini selles sõjas ta võis respektiga võtta». Et Hemingway' kangelase jaoks kehtib ainult isikliku kogemuse tõde, ei saa ta ühtegi ideoloogiat valmiskujul vastu võtta. «Siin sõjas täitis ta teenistuskohuseid, ja täitis neid absoluutse truudusega ja nii hästi kui võimalik. Aga tema mõtted ei olnud kellegi päralt, ei olnud ka võime näha ja kuulda, ja kui ta peaks oma otsused langetama, siis teeb ta seda tagantjärele.» Oleks vale näha siin ainuüksi intelligendi individualismi. Vastutus inimkonna saatuse eest nõuab Jordanilt kõigi sõnade ja tegude pidevat kontrolli. Tegelikult ei ole rangelt must-valget jaotust, ja see, et Jordan võitleb koos vabariiklasega, teeb teda eriti tundlikuks kõige halva suhtes, mis sellele poolele langeb. Nagu vana Anselmo, loeb ka Jordan inimese tapmist «patuks», ja kuna jumalat enam ei ole, «peab inimene nüüd iseenese ees vastust andma». «Sest kui sa ei ole oma mõtetes absoluutselt aus, siis pole sul mingit õigust teha asju, mida sa nüüd teed, sest need kõik on roimad, ja kellelgi pole õigust võtta teiselt elu, kui ta just ei väldi sellega midagi veel halvemat teistele inimestele.» Ja samuti: «Sul ei ole õigust millegi ees silmi sulgeda või vähimatki asja unustada või pehmedada või muuta.» Alguse naiivne «ristisõja-tunne» asendub teadmiseiga, «kuidas asjad tegelikult käisid, mitte kuidas neid arvati olevat». Kirjanikuna näeb Jordan sõjas väärtuslikku õppetundi. «Sellest saab päris korralik haridus, kui see kord lõpeb. Selles sõjas õpid paljugi, kui vaid kuulata.» Ainult aususega, mis on muutumatu nagu algmeeter, võib omandada neid lihtsaid asju, mida ei saa kähku tundma õppida.

Vähe põhjendatud on ka süüdistused, et Pablo poolt korraldatud veresaunale ei ole vastu seatud küllaldaselt fašistide metsikusi. Jordani humanism ja hindamisvõime on lugejale piisav tagatis, et ta on valinud õige poole, ja jutustus hukka-

misest ei kõiguta Jordani veendumust. «Ma tean, et ka meie tegime neile jube-
daid asju. Kuid see oli sellepärast, et me olime harimatud ega mõistnud seda pare-
mini seada. Aga nemad tegid nõnda ettekavatsetult ja selge teadmisega.» Fašismi
inimvaenulikkus on algusest peale postuleeritud, sellepärast piisab paljast vihjest
selle kuritegudele. Mitte sama ilmne pole, et ka õilsatel eesmärkidel alanud võit-
lus võib valla päästa tumedad jõud ja ise nende ohvriks langeda. Seda tuli näi-
data, et teada, mida vältida.

Need «maailma päästmise» missioonist väljakasvanud põhidilemmad — et üldise
õnne ideaal ei ole midagi kõigile kaasasündinult loomulikku või põhjendatavat;
et isiklikult tuleb õnnest võib-olla loobuda; et võitlus võib kaasa tuua hoopis soo-
vimatuid asju — annavad romaanile üldise eetilise tähenduse. Ühtlasi on ta isegi
oma piiratud haardes kodusõja mõjukas jäädvustus. Kõrvaltegelased on reljeef-
selt välja joonistatud, sõja mitmed keerdküsimused süvenenult analüüsitud. Va-
rasemaga võrreldes on siin tugev eepiline kallak.

Alles 1950. a. avaldas Hemingway uue romaani «Üle jõe ja puude vahele»
(«Across the River and into the Trees»). Romaan kujutab kolonel Richard Cant-
welli elu viimaseid päevi noorusmälestuste linnas Veneetsias, kus ta kohtub oma
«viimast ja ainsat ja tõelist armastust». Jällegi saatuse traagiline ironia: koloneli
suur kiindumus ärkab siis, kui ta seisab juba surma lävel. Jällegi tuleb stoiliselt
paratamatusega leppida ja püüda järelejäänud aega võimalikult hästi kulutada.
Siin aga hiilivad vahel sisse sentimentaalsed ja melodramaatilised noodid, ning
koloneli vestlused kõlavad ajuti nagu Hemingway' dialoogi paroodia. Poolik on ka
sõjaväelase «kurva elukutse» käsitus. Cantwell vihkab neid, kes isikliku kasu
ajel sõja valla päästavad, neab kindralitest politikaane, kes rumalusest ja auah-
nusest hukutavad parimaid mehi. Teda masendab, et ta peab alati käskudele
alluma, ja et isegi kui ta jutustaks kõigist jubedustest, ei suudaks see uut vere-
valamist peatada. Kuid ilmselt ei tohtinuks siin piirduda ainult antud olukorraga.
Sest Cantwelli elukutse on mingil määral valitud, ja ainult valiku motiividest hin-
natuna võiks näidata nende probleemide täit tähendust. Praegu aga madaldub
Cantwelli professionalism sageli «abstraktseks huviks» sõjateaduse vastu ja kõlama
jääb lihtsustav väide, et «kui juba võitled, siis tuleb ka võita; see on ainuke täh-
tis asi».

Jutustuse «Vanamees ja meri» («The Old Man and the Sea», 1952) põhikavatsu-
sest lausus autor: «Ma püüdsin luua tõelist vanameest, tõelist poissi, tõelist merd
ja kala ja haisid. Aga kui see mul küllalt hästi ja tõepäraselt korda läks, tähenda-
vad nad paljusid asju.» Ometi on siin tahetud anda rohkemat kui mingi sünd-
muse tõetruud kujutust. Uksikasjade konkreetsusele vaatamata läheneb üldlaadi
rõhutatud sümbolism juba mõistujutule. Ning selline laad eeldab esiteks, et oleks
selge, milliseid «loo» elemente võtta ainult realistlikul ja milliseid ka sümboolsel
tasapinnal, ning teiseks, et sümboolne tähendus oleks põhiliselt ühene. Neid nõu-
deid jutustus päriselt ei täida. Erinevaid «loo» elemente sümboolselt tõlgendades
võib jõuda erinevatele lõppjäreldestele. Ja kuna jutustus tahab määratleda ini-
mese kohta maailmas üldse, jääb see suur probleem paljuski lahendamata.

Mõistujutule omaselt taandub olukord kõige algsematele seostele. Vanamees ja
meri, inimene ja kosmiline stiihia. Meri on «helde ja väga ilus. Aga ta võib ka väga
julm olla ja see juhtub väga äkitselt». Ometi kõneleb vanamees merest armastu-
suga. Tema jaoks on see naissoost *la mar*, mis «kas pakkus oma armu või keeldus
sellest, ja kui ta vahel läks metsikuks või tegi kurja, siis sellepärast, et ta ei saa-
nud teisiti», mitte *el mar* — rivaal, teenistuskohat või isegi vaenlane. Ookeani vastu
on kõik olendid nõrgad, aga seegi on paratamatus. Kõik peavad siin «võitlusse
astuma ja saatuse riskile vastu minema». Nende kõigi suhtes tunneb vanamees end
vennana. Koos nendega on ta osake stiihiast ja samas selle mängukann.

Aastad on vanamehe vabastanud kirgede ja soovide koormast. «Ta ei näinud enam und ei tormidest, ei naistest, ei suurtest sündmustest, ei suurtest kaladest, ei võitlustest, ei jõukatsumistest, ei enam oma naisest. Nüüd nägi ta unes ainult maakohti ja lõvisid rannal.» Kõik muu on kaotanud tähenduse, jäävad ainult helevalge kallas ja noorte kassidena mänglevad lõvid — unelm muretust, süütust paradisiisist, kus pole surma ega vägivalda.

Kuid tegelikult elab vanamees maailmas, kus «igauks igauht tapab», kus iga tegu võib olla «patt», ja söidab merele, et püüda «oma venda kala», keda ta «armastab, väga austab ja tapab». Just vanamehe-kala-haide põhikolmikku suhtes kerki vadki probleemid. Küsimus on vanamehe vastutuses — valikus või paratamatuses. Võib anda tõlgenduse, mille kohaselt tapmine oli paratamatu («Sina sündisid, et olla kalamees»), ehkki mingi õigustus seda üles ei kaalu («Ei ole kedagi, kes oleks väärt sööma kala, kellel on selline käitumine ja väärikus»). Kui paratamatus sunnib nõnda oma vendadega toimima, võib tõesti nukralt õnne tänada, et ei tule tappa ka tähti, päikest ja kuud. Võib-olla vabandab inimest ainult see, et temagi sellisele saatusele nurisemata alistub («Sa tapad mu, kala, mõtles vanamees. Aga sul on selleks õigus. [...] Mul on ükspuha, kumb kumma tapab»). Ta peab tapmist võtma mitte uhkusega, vaid alandlikkusega, suhtuma ohvrisesse austusega, tunnistama, et ainult õnne ja trikkide läbi on ta võitluses üle. Ning oma professionaalse koodeksi ja vastupidavusega andma võitlusele kohase väärikuse. Paratamatuks võib arvata ka üksildust («Keegi ei tohiks vanul päevil üksi olla, mõtles ta. Aga see on vältimatu»), mis jätab vanamehe haide, alati valvel vaenulike jõudude meelevald. Kui haid temalt pingutuste vilja on röövinud, jääb vanamehele ainult teadmine, et ta tegi, mis võimalik — eneseületamise moraalne võit. Ja lõplausks oleks: «Inimene ei ole loodud kaotama. Inimest võib hävitada, aga mitte võita.»

Ent on võimalik võtta ka teistsugune rida. Sõites kaugele merele määrab vanamees end üksikvõitlusele suure kalaga, keda ta on aina oodanud, et sellega jõudu proovides oma väärtust tõestada. «Ma tegin valiku ja läksin kaugele, et leida teda eemal kõigest inimestest. [...] Nüüd oleme me kokku köidetud.» Kui nende kahevõitlus lõpule jõuab, vanamees harpuuni kala südamesse surub, ja kala agoonias otse müütilise olendina tema kohale kerkib ning merre langeb, siis on langenud ka vanamehe liisk. «Hai ei olnud juhus.» Ookeani laialivalguv veri vallandab vägivalda ahelreaktsiooni. «Sa ei tapnud kala ainult selleks, et ennast elus hoida ja teda toidu vastu maha müüa, mõtles ta. Sa tapsid ta uhkusest ja sellepärast, et oled kalamees.» Siin ei kõla elukutse enam paratamatusena, vaid valikuna. Vanamehe võitlus tema enda poolt väljakutsutud kosmilise karistuse vastu on mõttetu. Nüüd soovib ta, et kala oleks unenägu, ja kahetseb, et läks liiga kaugele. Loobunud lõpuks võitlusest, ei ole tal enam «ei mõtteid ega mingisuguseid tundeid. Ta oli nüüd kõigest lahti». Ainsaks sooviks on koju jõuda, ning kala raskusest vabenenud paat ujub nüüd kergesti. «Kerge on olla, kui oled lüüa saanud, mõtles ta. Ma ei teadnud veel kunagi, kui kerge see on. Ja mis sind siis lõi, mõtles ta. «Mitte midagi,» ütles ta valjusti. «Läksid vaid liiga kaugele.»» Siiski midagi, ja see midagi tuli enese süü läbi.

Nii ei jõuagi vanamees lõplikule otsusele inimese vastutuse suhtes. Ainuke tee nende tõlgenduste ühendamiseks oleks just seda traagilist otsustamatust võtta põhi-teemana. Umbes nii: inimene on mängukanniks Fortuna käes, kes võib teda hellitada või purustada. Talle ei ole antud näha oma tegude põhjusi-motiive (valik või paratamatus) ega tagajärgi (karistus või ebaõnn). Tuleb teha nii, nagu käsib sisetunne, ja ometi võivad need teod lõppkokkuvõttes olla kuriteod ning kõigi hädade põhjus. Kaudselt tunnistabki seda vanamehe manitsus mitte mõelda patust, mida niikuinii ei suudaks mõista. Lõpus jääb tema elu mõtteks pärandada poisile oma oskused, teadmised ja — teadmatus. Nii võiks siin näha kokkuvõtet Hemingway'

mõtisklustest sisetunde traagilise suvalisuse üle, sellest, et väljaspool inimest ei ole tollel mingit garantiid. Ja see, pluss «loo» täpsus ja tihedus, lubab jutustuse siiski arvata tema saavutuste hulka. Kuid ainult tingimisi, sest sümbolika eba-kindlus tunnistab, et see tõdemus ilmub otsekui kobamisi.

* * *

Veel pole avaldatud Hemingway' kõiki käsikirju. Aga mida nad ka ei lisaks, radikaalset muutust tema maailmapildis või kirjanduslikus laadis ei tule vist oodata. Mõlemad on küllalt selgesti defineeritud, et juba praegu hinnata nende tähendust.

Oma parimatest teostes suutis Hemingway edasi anda paljusid lihtsaid asju, mida ei saa kergesti tundma õppida, ja mis nüüd on muutunud otsekui osaks meie endi vahetust elamusest. Need kogemused on üldinimlikult tähtsad, ja samas ilmuvad nad alati aja, koha ja üksikasjade täpses määratluses. Nii jätkab tema looming nende meistrite tööd, keda kirjanduslugu nimetab realistideks (selle mõiste kitsamalt ajaloolises tähenduses): ameerika klassikutest Twain, Henry James, Stephen Crane, prantslastest Stendhal, Flaubert, Maupassant, venelastest Turgenev, Tolstoi, Dostojevski, Tšehhov. Väga üldiselt (ja muidugi puudulikult) võiks neid ühendavate joontena mainida abstraktsusest loobumist vahetu kogemuse kasuks, selle kogumise esitamist välise «liikumise ja asjade järgevuse» kaudu, ning siit esituse teatavat objektiivsust ja üksikasjade hoolikat valikut. Oma dialoogis ja kirjeldustes viib Hemingway «representatiivse detaili meetodi» täiussele, loob sümbolise vihjega «avatud süsteemi» ja sunnib vormi piiratud rangu-sega pisimatki muutust arvestama.

Põhivastanduseks on Hemingway'l inimene ja maailm, üksikisik ja välised jõud. Seda üksikisikut näeme ainult teatavat tüüpi situatsioonides. Puuduvad terved inimelu sfäärid. Päritolu, kujunemise, arengu niidid, mis seovad inimest mingi kindla sotsiaalse miljööga, on nagu välistatud. Hemingway' kangelased viibivad enamasti «võõral maal». Selles on nähtud kas juuretut kosmopolitismi või kesken-dumist üldinimlikele probleemidele. Teisalt on Hemingway' tähtsust nähtud just selles, et tema looming kõige järjekindlamalt eitab nn. «Ameerika unistust», mille kohaselt inimest elus ootavad piiramata võimalused, kui ta vaid järgib häid instinkte, ning Hemingway' traagikat tuletatud selle illusiooni kokkuvarisemisest.

Väga mõõdamannes puudutab Hemingway selliseid tänapäeva suuri probleeme, nagu elu standardsus, üksluisus, süvenev mõistmatus ja vaimne nürinemine. Tema kangelane leiab end tavaliselt mingis kriitilises piirisituatsioonis, äkilise surma ja vägivallega vastamisi. Muidugi, just vägivald on määranud XX sajandi näo, ja sellest Hemingway' tähtsuski.

Vastandus üksikisik—maailm on absoluutne selleski suhtes, et ähvardus inimesele lähtub alati väljastpoolt. Hemingway' kangelane ei võitle iseeneses tumedate jõudude, lahendamatu vastuolude või hukutavate tungidega. Ta teab, et sisetunde käsud-keelud on kaootilises maailmas suvalised, tema jaoks on nad aga ainuvõimalikud ja mõistlikud. Sellepärast valitseb temas «kodurahu», puuduvad süütunne ja südamepiinad. Inimene võib eksida ja teha kavatsedule risti vastu, ning sellepärast peab ta alati valvel olema, kuid eksimustes on «süüdi» eeskätt maailma keerulisus ja ettearvamatus. Et koodeks ei ole põhjendatav, on selle õigsust lihtsalt eeldatud. Hemingway' raamatud on adresseeritud lugejale, kelle «loomulik arusaamine» heast ja kurjast, õigest ja väärast tema omaga kokku langeb. Oma seisukoha võib ta üldse ütlemata jätta, sest sündmuste «õigest» esitusest peab sellisele lugejale piisama, et esile kutsuda kas heakskiitu või hukkamõistu. Hemingway eeldab ilmselt, et suurema osa inimeste sisetunne langeb tema omaga kokku (jälgitagu, et vähegi arvukamas tegelaskonnas on ülekaalus sümpaatselt kujutatud inimesed), ja see annab tema teostele midagi XVIII sajandi «loomuliku ini-

mese» ideaalist. Kui võrrelda tema maailma näiteks Faulkneri omaga, kus inimesi juhivad miljöõ ja arengu konfliktidest determineeritud pimedad tungid, siis võiks seda nimetada isegi mõnes suhtes «ratsionalistlikuks», kuna Hemingway' kangelane on oma tegudest üsna teadlik. Et aga «välismaailma» valitsevad irratsionaalsed kaootilised jõud, ei saa inimene kunagi kindel olla oma tegude tagajärgedes. Selles mõttes liigub ta otsekui pimeduses. Keset valdavat kurja on harmoonilisi oaase, kas igavesti kestva looduse rüpes või armastuses. Sinna sattuda on õnnelohus (inglise keeles «luck» — küllalt tähtis sõna Hemingway' teostes), mis iga hetk võib pöörduda ebaõnneks. Sellest Hemingway' kangelaste peaaegu ebausklik suhtumine ennetesse. Õnn nagu kuulutaks ette tulevast õnnetust, tema eest tuleb alati maksta, ja lõpparve kujuneb üldiselt inimese kahjuks. Et sellises maailmas mingitki tuge, midagi muutumatu ja püsivat leida, jääb inimesel üle käia ainult sisetunde vankumatute reeglite järgi, neid reetmata, tulgu mis tuleb. Ja kui tuleb vastu võtta kaotus, siis kanda seda väarikalt. Sellelt individualistlikult stoitsismilt liigub Hemingway pikkamööda mõttele hea tahte inimeste ühendusest, mis võiks anda kindlama toe ja kestvama õnne. Kui tema kangelane lõpuks ühisesse võitlusesse astub, siis teeb ta seda täie teadmise ohust ja vastutusest, mida selline otsus kaasa toob. Selles peitub võib-olla Hemingway' loomingu kui terviku olulisim tähendus.

Ei maksa arvata, et Hemingway' maailm piirdus sellega, millest ta oma raamatutes kirjutas. Juba alguses oli juttu, et ta pidas vajalikuks kirjutada ainult sellest, mida varem ei olnud üldse või ei olnud tema arvates küllalt hästi jäädvustatud. Nende hulgas, kes teda on mõjutanud, nimetas ta mitmeid kirjanikke, kunstnikke, heliloojaid, kes näikse temast õige kaugel seisvat, nagu Góngora, Hieronymus Bosh või Mozart. Ise uuris ta üht kindlat situatsioonide ringi, kasutades üht kindlat väljendusvahendite süsteemi, mis talle selleks ülesandeks kõige sobivam tundus. Ja kuigi tema looming on mingis suhtes vastus maailmale kui tervikule, jääb see ikkagi «osavastuseks». On asju, mida tuleb otsida teiste kirjanike juurest. Aga on neid, mida saab ainult Hemingway'lt, ja sellega on talle kindlustatud koht inimkonna kogemuses.

Ruumi ja aja kaugusest Aleksander Aspelile mõteldes

UJUTLUSPILT 1. Eesti kirjanduselu kahe- ja kolmekümne aastate murdejoonel. Teravnev maailmavaateline diferentseerumine. Süveneva majanduskriisi pitsitus koos mitmesuguste välismõjude ja kirjandusesiseste nähtustega on taas esile kergitanud kirjandusliku elulähedusnõude. Seekord hoogsamalt ja programmilisemalt, eriti seoses uue kirjandusliku põlvkonna mängutule-

kuga. Kaasaja valusad probleemid on teravdanud kirjaniku huvi ühiskondliku tegelikkuse vastu. Vaieldakse *pro* ja *contra* rahvusliku omapära ja Euroopa moevoolude küsimustes. Teiselt poolt hakkab oma mõju avaldama internatsionaalne progressiivne mõte, levinema sotsiaal-eetiline suunavõtt.

Sellel ajaekraanil kohtame kirjanduslikes väljaannetes ikka sagedamini Tartu ülikooli romaani filoloogია ja kirjanduse üliõpilase Aleksander Aspel'i nime. Aleksander Aspel on 1929. a. detsembris ilmuma hakanud «Kirjandusliku Orbiidi» väljaandjate ja kaastöölise hulgas, kes elulähedusnõudluse läbi loodavad kirjanduselu uuendada. Aspel'i hooleks on reportaaz väliskirjanduste, eriti prantsuse kirjanduse kohta. Äratavad tähelepanu Aspel'i püüdlused mõista meie elulähedusliikumist avaramal foonil, ühises vereringes Euroopa teiste maade kirjandustega. Ilmselt on talle lähedane H. Barbusse oma 1928. aastal rajatud nädalalehega «Monde», kus üheks juhtlauseks oli lähenemine elule ja töötavale rahvale. Aspel jubib kiitvalt tähelepanu «Monde'i» internatsionaalsele ilmele: nädalalehte juhtivas komitees olid mitme maa esindajad, nagu H. Barbusse, A. Einstein, U. Sinclair, M. Gorki, M. Ugarte, M. de Unamuno jt. Aspel refereerib meeeldi Emmanuel Berle'i sõnavõtte, mis kuulutasid kodanliku mõtte surma ja ühtlasi kirjanduse kadu, kui kirjandus ei suuda ühineda rahva enamusega.

See varajane sotsiaal-eetiline tundlikkus iseloomustab ka Aspel'i esimesi ulatuslikumaid kirjandusekäsitlusi — ta «Ülevaadet prantsuse kirjandusest» (1933), samuti raamatut «Prantsusmaa ja Euroopa» (1935). Me leiame siin juhtjooni G. Suitsu kirjanduseõpetusest. Prantsuse revolutsiooni ja selle viljastavat mõju kultuuri arengule humanismi vaimus käsitleb noor kirjandusteadlane eriti vaimustunult.

Juba neil kirjandusliku trepi esimestel astmetel selgub Aspel'i vaimuses väga iseloomulik joon: eetilise ja esteetilise tihe põimlus, tung mõista ning hinnata kunsti selle objektiivses ja subjektiivses tähenduses ja täiuses. Aspelile saab lähedaseks elu- ja vaimuläheduse liit, või täpsemini üteldes: eluläheduse mõiste sisustamine vaimulähedusega, nagu see väljendus ka Semperi selleaegsetes kirjanduslikes arupidamistes. See joon jubib Aspelit eemale eluläheduslaste — materialistide ja lameda positiivsuse harrastajate juurest. «Kirjandusliku Orbiidi» viimastes, 1930. aastal ilmunud numbrites me ei leia enam Aspel'i nime toimetuskolleegiumis, nähtavasti süvenenud vastuolude tõttu. Lahkheliid orbiitlaste eneste, nendele kaasatundjate ja nende vastaste vahel kujunevad peagi suureks. Eriti see tõttu, et eluläheduse mõistet tõlgitsetakse väga erinevalt. Puudub ühine maailma-

vaateline alus elu nägemisel ja hindamisel. Võib arvata, et ka G. Suitsu üliterav pilge orbiitlaste teatava osa aadressil eemaldab Aspelit nende väljaandeist.

Aleksander Aspel kirjanusliku biograafia selles esimeses peatükis aga on juba fikseeritud suunad järgnevaks: humanistliku vaimuse omaksvõtt, tung elu ja kunsti põhitõdede tunnetamise poole.

KUJUTLUSPILT 2. Sõjajärgne Pariis, kolmekümnendate aastate lõpul. Rahvusvaheline poliitiline pinevus on nakatanud ka naerusuist prantslast. Mis siis rääkida veel raskemeelsest põhjamaalasest. Kirjanusajakirjadki toovad vastu harjumusi artikleid poliitilis-sotsiaalsete probleemide kohta. Vastikult kõhedavõitu on välismaalasel. Iga hetk võib sõjamüür lõigata tee koju. Koju? Sel sõnal on tumma küsimärgi kaju. Kirjanuslik hooaeg algab nagu tavaliselt oktoobris, või seekord ehk pisut hiljem. Aga kunsti loomise ja nautimise kõrval kasvab tund-tunnilt kiuslikult kõrgemaks kunsti kaitsmise probleem. Isegi Paul Valéry kirjanusloengud Collège de France'is on kuidagi tuhmimad. Või ei ulatu nende külm ilu enam kuulaja murevarjutatud südameni?

Niisugusest ebatavalisest Pariisist saadab kodumaale kirjanuse-, kunsti- ja teatrikirju Aleksander Aspel. Mõnikord tundub, et ta otsib kunsti maagiast unustust vastuse ta küsimustele. Teinekord hindab ta mureliku suuga olukorda, kus fašism oma võika survega on peale tungimas Euroopa humanistlikule kultuurile. Ei, murelik must pole sugugi Aspel hingeline põhivärv, kuid neil päevil lõhestavad ka tema esteetilisi vaatlusi mõtisklused võimu ähvardustest vaimule.

Nendel painavatel päevadel mõeldakse tavalisest sagedamini suurtele inimsusekaitsjatele. Demokraatlikus ajakirjanduses meenutatakse rahvusvahelist juunikongressi 1935. aastast Pariisis, kus maailma kirjanussuurused kutsusid üles võitlema kultuuri nimel sõja ja fašismi vastu, rahvusliku, rassilise ja poliitilise rõhumise vastu kõige laiemas mõttes. Sellel «Clarté»-vaimulisel kongressil, millest võtsid osa ka nõukogude kirjanikud, jäid lootust lubavalt kõlama humaansusekaitsjate suured nimed: Henri Barbusse, Maksim Gorki, Romain Rolland...

Barbusse suri 1935. aasta sügisel Moskvas. Johannes Semper kirjutab sel ajendil luuletuse «Uhe surma puhul», ning juba 1937. aastal ilmus eesti keeles Barbusse'i sõjaromaan «Tuli» — Aleksander Aspel ja Marta Sillaotsa tõlkes. Aspel oma sissejuhatavas essees tõstis mõjukalt esile Barbusse'i loominguga sügava tähenduse kaasaja väga tõsisest olukordadest. «Tuli» kui haaravaim dokument maailmasõjast vapustatud inimkonna kohta väljendas Aspel arvates kaasaegse inimliku inimese tahte: et möödunud tapatalgud jääksid viimseiks ja puhastaksid maailma ülekohust, milles nad sündisid.

Iseendastmõistetavalt oli ka Rolland ulatunud noore Aspel mõtteväljale. 1936. aastal, Rolland'i 70. sünnipäeva puhul esines Aspel antifašistlikus kogumikus «Ring» ulatusliku esseega Rolland'i kohta. Ta oli vajalikuks pidanud selle suure inimsusekaitsja meeldetuletusi ajal, mil reaktsioonilised ringkonnad katsusid Rolland'i surnuks vaikida, Rolland oli 1935. a. külastanud Moskvas Gorkit. Nad olid ühise keele leidnud humanistliku mõtte tasandil, sõja vihkamises. Aspelit kütkestas Rolland'i juures ta sügavalt läbielatud inimväärtuse ideaal, mille Aspel väljendab karakteristikas: «Järjekindlusega, mille ainsaks juhiseks oli elu enda kui põhiväärtuse austus, hülgas ta kõik poolikud lahendused ja jõudis ainsa õiglaselt võimaliku hinnanguprintsiibini, milleks oli inimväärtuse tõus vabas ja kultuurilises inimkonnas.»

Aga kõik see meenub äikese-eelses Pariisis. Vaevab mõte: kuidas küll elu on tuhandekordselt keerulisem kõikidest teooriatest. Jahmatama panevad ootamatused naeravad välja kavatsusi ja sõnu nende ümber. Aspel on nii Barbusse'i kui ka Rolland'i vaimse tuumiku kokku võtnud sõnas *humanité*. Selle valgusele lootis ta kindlalt kolmekümnendate aastate lõpu Pariisis. *Humanité* — kapritšod!! On olukordi, kus tahaks ära põletada kõik sõnad.

ELULOOListe FAKTIDE JUTT. Aleksander Aspel on nüüd kuuekümnenda-aastane. 10. juuni 1908 — tema sünnipäev. Keskkool Tallinnas Vestholmi gümnaasiumis, Kõrgem haridus Tartu ülikoolis 1927—1933; romaani filoloog ja kirjandus. Seejärel Pariis, Sorbonne 1934—1935. Magistrikraad Tartu ülikoolis 1938 romaani filoloogia ja kirjanduse alal. Asus 1938 Pariisi, töötas eesti keele lektorina Idakeelte Instituudis. Omandas 1946 Sorbonne'is doktorikraadi uurimusega Chateaubriand'i proosa rütm kohta. Siirdus 1946 Ameerika Ühendriikidesse, kus töötas tänini Iowa City's Iowa riikliku ülikooli prantsuse keele professorina ja ka-teedrijuhatajana. On olnud külalisprofessoriks Besançonis ülikoolis 1950, suviti 1952—1957 Pariisis Sorbonne'is ja Colorados 1961. Esinenud ettekannetega paljudel keele- ja kirjandusteaduslikel konverentsidel nii Euroopas kui Ameerikas.

MONI MULJE ASPELIST KUI ESSEISTIST. Eesti esseistika ja kirjanduskriitika arengus on Aspelil osa, millest eriti 30-ndate aastate kirjandusekäsitleja ei saa tunnustuseta mööduda. Neil aastail kasvas ja tõusis Aspel kiiresti Fr. Tuglase, J. Semperi jt. eesti demokraatlike literaatide kõrvale.

Aspelil olid loomupärased õnnelikud eeldused just essee viljelemiseks, millele J. Semper kui «Loomingu» selleaegne toimetaja erilist tähelepanu osutas nii tõelises kui ka žanriteoreetilises plaanis. Nõtke, eelarvamusteta ja tõde otsiva vaimuga olid liitunud väga tundlik kunstimeel, erk psühholoogiline sissetundmine eri stiilidesse ja elutunnetustesse. Läbi käinud prantsuse humanistliku vaimsuse koolitusest, oli Aspelile vastumeelt kõik vägivaldne ning dogmaatiline, mis eitas igakülgset dialektilist eritlust. Nisugune elutunnetus aga on essee kasvupinnaseks.

Aspeli varasem esseistika, kaasa arvatud ka raamatuteni ulatunud pikemad kultuuri-, kunsti- ja kirjandusloolised esseed, on meelde jäänud oma sooja inimlikkusega ning esteetilise tundlikkusega. Ses osas pole põhjust vastu vaielda tema kaas-aegsele biograafiale Aleksis Rannitile, kes Aspeli elu ja loomingulist kirjandustegevust vaatleb humanismi ja esteetika raamistuses ning rõhutab tabavalt, et Aspeli vaates on «ilumõiste avardunud inimliku tõe hõlmamiseni».

Aspeli esseistisule alla ulatuvad mitmed prantsuse klassikud, nagu Voltaire, Molière, Racine, ja kunstnikest Eugène Delacroix. Viimase pingeline heitlus kaootilise ainega, mäss klassitsistlikult mõõdetud rahu vastu ning tung inimhinge sügavustesse on Aspelit eriliselt kütkestanud. Ta ei püüagi Delacroix'd lahterdada kunstiajalooliselt, vaid ta tahab tabada selle looja hinge struktuuri elulises liikuvuses, inimlikkuses. Ka universaalsele Voltaire'ile läheneb Aspel eeskätt psühholoogilise vaatenurga kaudu. Aspel arvates on pateetiliselt ideaalpilti anda alandav nii suure isiku puhul kui Voltaire, «kes ei vaja tõe «puhastamist» neist värvikaist varjundeist, mida nimetatakse pahedeks». Aspeli esseed prantsuse vaimusuurustest kõrvuti Semperi esseedega prantsuse uuemast kirjandusest olid kaasajal mitmeti meie kirjandusepilti rikastavad. Eriti kui tuletame meelde, kuidas meie kirjandusekoorem 30-ndate aastate teisel poolel juba võrdlemisi ühemõtteliselt hakkas vee-rem «positiivsete» nõudluste suunas.

Oma varasemas esseistikas puudutab Aspel ka mitmeid laiemaid kirjanduslikke probleeme. Ta analüüsib nõtkelt Tuglase novellisüsteemi ning pakub selles seoses tänaseni kaalukaks jäänud seisukohti novelližanri mõistmises. Romaanižanri ja kirjaniku mõttesüsteemi vahetõrki arutab Aspel prantsuse kirjanduse foonil, seoses omaaegse tuntud poleemikaga J.-P. Sartre'i ja Fr. Mauriac'i vahel. Teatavasti tõstis J.-P. Sartre «Nouvelle Revue Française'i» 1939. a. veebruarinumbris väga teravalt üles küsimuse: kes on õige romaanikirjanik? Toetudes suurtele romaani-kirjanikele (Balzac, Dostojevski jt.), defineeris Sartre romaani põhiseaduseks aja kestvuse idee, mis tähendab, et saabuvaks peavad olema kõik teed lahti, lugeja ei tohi tunda ettemääratust. Ta süüdistas Fr. Mauriac'i, et viimane on võtnud oma tegelaste suhtes n.-ö. kõikteadja seisukoha, mis hävitab romaanipärase hinge. Nii esitas Sartre puhta romaani tingimused. Aspelile tundusid need siiski kit-

saina, et mahutada endasse kõike, mida oleme harjunud kutsuma romaaniks. Ta pidas Sartre'i nõudeid põhimõtteliselt küll õigeaks, kuid lisas, et kirjandusliigid taluvad ka üleminekuvorme, sest nad on liikuvad nagu elu isegi.

Kümnendi alguse eluläheduslasena on elu ja kunsti vahekorra probleemid ka hiljem Aspelil südamel. Prantsuse eluläheduslust vaagides hindab Aspel siin eriti momenti, et kirjandusse püüti haarata ka madalamate ja rõhutatud kihtide elu. Hinnates küll Bourget' ja Proust'i peent psühholoogilist eritlusvõimet, lisab Aspel ometi nende ühekülgisusena, et nad otsisid hinge ainult jõukate eluringis, «mille hingatav õhk muutus aina hõredamaks, kuni ehtsate õite asemel hakati pakkuma paberist lilli, või lõbustuti afekteeritud erandlikkuste vaatlustega». Seejuures jääb aga Aspel kõrgelt hindama isikupärast eluinterpretatsiooni, mille vabadust ei tohi piirata koolkondade loosungid. Nii näib Aspeli selle perioodi kirjanduslikuks ideaaliks olevat nõudlik, mõtestatud realism, kus väljendub inimlik elutõde nii välistes ühiskondlikes seostes kui ka inimhinge sügavustes.

ILUKIRJANDUSLIKU STIILI UURIMISEL. Aspeli varane esseistika näitas, et siin on tegemist kunstikäsitlejaga, kes püüab tungida kunstiteose sügavamatesse kihtidesse, sisse elada teoses väljenduvasse põhilisse elutundes. Sel teel paelusid teda ilukirjandusliku stiili nähtused, mis paindlikul eritlusel võisid anda rohkesti informatsiooni kunstiteose olemusest. Eesti noores kirjandusteaduses olid kahe- ja kolmekümnendatel aastatel küllalt tooniandvad saksa, osalt ka vene formalistlike koolkondade mõjud. Ilukirjanduslikku stiili käsitleti ainuüksi vormi aspektist ja sõnastuselementide mehaanilise registreerimisega ei saavutatud väljapaistvamaid tulemusi. Muidugi oli formalistlikel koolkondadel ka teine kallak, kus andekas uurija vormielemendi interpreteerimisel jõudis tähtsate funktsionaalsete seosteni, kuid neid juhtusid esines meil vähem. Vastukaaluks eriti saksa formalistlikele eeskujudele hakati meie kirjandusteaduses 30-ndatel aastatel tähelepanu osutama ka prantsuse kirjandusteadlaste meetodilistele eeskujudele. Pariisi kõrgemates õppeasutustes lugesid 30-ndatel aastatel kirjandusteooriat väljapaistvad teadlased, kes ei tunnistanud omaaegse klassikalise stilistikaõpetuse raame. Meil tutvustas Aspel 1935. a. prantsuse teoreetikuid, kelle kirjanduskäsitlused hõlmasid ka stiili-analüüsi. Kanoonilise poeetika tardunud stiilifiguuride kokkukulgemise asemel püüti tabada kunstiteose kordumatut individuaalset ilmet ja tõlgitseti ilukirjanduslikku stiili kui erilist hoiakut, mis väljendus nii sisu- kui vormielementides. Selles avaramas raamistikus omandas ka sõnastusstiili analüüs suurema tähendusrikkuse. Näiteks tegi Collège de France'i võrdleva kirjandusajaloo professor P. Hazard sõnastusstiili eritluse põhjal suuri üldistavaid järeldusi eri maade luulelaadi kohta.

Prantsuse stiiliuurimise eeskujud rakendasid oma töös J. Semper ja A. Aspel. Nad töid meie proosastiili uurimisse uudsena motiivianalüüsi. Nii ei kuulunud stiilivaatluse alla üksnes sõnastuslaad ja kompositsioon, vaid juba ühe või teise aine valikus ja motiivi kordumises nähti stiilitunnuslikku.

A. Aspeli stiilikäsitlus «Fr. Tuglas stilistina», samuti «Lähtekohti Kreutzwaldi stiili iseloomustamiseks», kus ta stiililisest aspektist analüüsib «Kullaketrajaid», on küll esseistlikud lühivaatlused ega pretendeeri ammendavusele, neid on võimalik mitmest küljest täiendada. Kuid ikkagi tuleb siin hinnata autori käsitlusviisi paindlikkust ja ilukirjandusliku stiilimõiste senisest sügavamast mõtestamist. Meie stiiliuurimises oli uudne, et püüti fikseerida uuritava kirjaniku peamisi kujutlusringe, nendega seotud motiivirühmi ja siin väljenduvaid mõtte- ja tunde-komplekse, mis omakorda lubasid sisse vaadata autori maailmavaatelisse südamikku.

PÄRAST SÕDA. Aleksander Aspeli sõjajärgsest kirjandusteaduslikust ja esseistlikust tegevusest on nende ridade kirjutajal lünklikud teadmised. Ilmselt on Aspeli töö keskmeks praegu prantsuse kirjanduse uurimine. Ta on käsitlenud küsimusi prantsuse kirjandusliku stiili ajaloost ja kaasaegsest luulest. Prantsuse proosa rütmi uurijana esines Aspel 1956. a. ameerika kirjandusteadlaste kongressil.

Eesti kirjastajate seotud huvialalt võiks mainida, et Aspel on kirjutanud eesti keelt ja kirjandust käsitlevad osad mitmesse prantsuse entsüklopeediasse. Ta on esinenud prantsuse ajakirjas «Comoedia» A. H. Tammsaare proosa ja «Arbujate» luule tutvustajana. On rõhutatud, et tema Tammsaare-käsitlus oli tõukeks «Tõe ja õiguse» avaldamisele prantsuse keeles. Eestikeelses esseistikas on Aspel viimastel aastakümnetel liikunud vist peamiselt luulehuvide ringis. Ta on avaldanud esseid Alveri, Talviku, Ranniti, Laabani jt. luulest. Aspeli enda tunnistuse järgi on teda luuletunnustuses eriti mõjutanud Sorbonne'i filosoofiaprofessor Gaston Bachelard oma loengutega ainekust ja kujutlusest. Kui otsustada mõne luuleanalüüsi järgi, siis näib, et Aspelile on aastate kestel ikka lähedasemaks saanud Ch. Baudelaire, meie sajandi luule eelkäija. Baudelaire'i luulenägemusel «Correspondances» («Vastavusi») võiks olla seoseid Aspeli elutundega.

Betti Alveri luule on Aspeli juba aastate eest paelunud. 1937. aastal eritles ta «Tolmu ja tuld», hindas selle luule uhket vaimsust, selle sisemist ülevust, kuid märkis ära ka mõningase tõelisusekauguse külmuse. Ilmselt igatses Aspel siia rohkem inimlikku soojust, mida Alveri hilisluule on ka andnud. Kaksikümne aastat hiljem Alveri juurde pöördudes rõhutab Aspel Alveri luule ühe hinnalisema joonena ta hääle kokkukõla meie rahvaluule kõige puhtamate toonidega. Võõramaisest kaugusest paistab Aspelile, et Alveri luules me tunneme ära «need hingelise ja sõnalise energia tagavarad, mida meie rahvas on jõudnud talletada. Võõrsil, oma keele ehtsust segava paabeli sumas, leiab meie lugeja Alveri luules kindla põhja, kuhu kinnitada oma keeletunde ankrut...».

Aspeli üks viimaseid raamatuid on «Contemporary French Poetry» («Kaasaegne prantsuse luule», Ann Arbor, 1965). Aspeli valikul esinevad siin 14 kaasaegset prantsuse poeti. Neid iseloomustab lisaks sissejuhatav esse. Kes teab, võib-olla vilgub siit läbi ka Aspeli enda mõni praegune näojoon. Kuidas siis paistab ingliskeelses rakursis kaasaegne prantsuse luule? Valimikus esineb poete, kes on varem otseselt osa võtnud sürrealistlikust kunstisuunast (nagu René Char jt.). Nende kõrval nooremaid (nagu Jacques Dupin jt.), kes sürrealismist on mööda läinud. Aspeli tähelepaneku järgi — mida kinnitavad ka valitud värsid — otsib prantsuse luuletajate noorem põlvkond värsket kontakti meid ümbritseva tõelisusega. Kuid seda erilisel, intuiitselt süvenevalt, elu väliste nähtuste kaootilisest paljustest läbitungivalt, nähtuste sisemisi seoseid otsivalt. Üldistatult on nende laadi kokku võetud mõistega *realism in depth*, eesti keeles ehk: süvarealism. Aspeli iseloomustuse järgi need pole masenduse ega ka küllastuse laulikud, vaid otsijad, lähenejad elu alg- ja põhitudedele. Niisiis: uus intuiitvne lähenemine reaalsusele. Mitte põgenemine tõelisusest, vaid selle luuleline omandamine ammendamavalt.

Karl Eduard Sööt ungari-eesti kultuurilis-kirjanduslike suhete uurijana ja arendajana

öödunud sajandi 80-ndate aastate keskel alustas Karl Eduard Sööt oma lüürikutööd. Oma loomingulise töö kõrval oli luuletaja tuntud ka aktiivse ühiskonna- ning kultuuritegelasena. Ta kuulus «Vanemuise» teatrihoone ehitustoimkonda, oli tegev Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi juhatuses, Eesti Kirjanduse Seltsis ja ka üks nendest, kes andsid oma panuse Eesti Rahva Muuseumi asutamisel.

Käesoleva sajandi 20-ndatel ja 30-ndatel aastatel kirjutas K. E. Sööt kultuuri- ja kirjandusloolisi artikleid, kusjuures tal oli võimalus kasutada rohkesti mälestusi isiklikest kokkupuudetest meie vaimse elu tegelastega.

Umbes samal ajal hakkas K. E. Sööt uurima ja võimaluste piirides arendama eesti-ungari kultuurilis-kirjanduslike suhteid. Eesti-ungari kultuurisuhete harastamine toimus neil aastail natsionalistliku hõimuliikumise raamides. See liikumine taotles vormiliselt soome-ugri rahvaste lähemat koostööd kultuuriküsimustes, samaaegselt püüdis aga soome-ugri rahvaid isoleerida teiste kultuuride mõjust. Tõsi küll, hõimuliikumine Eestis mainimisväärselt kõlapinda ei leidnud, kuid selle raamides sai siiski teoks mõningane Ungari tutvustamine Eestis ja eesti kultuuri ning kirjanduse tutvustamine Ungaris. Üheks teenekaks töömeheks sel alal oli K. E. Sööt.

Vaatamata sellele, et K. E. Sööt ei olnud ise Ungaris käinud ega mõistnud ka ungari keelt, kujunes ta aktiivseks sidemeheks Eesti ja Ungari vahel. Käesoleval perioodil ei olnud peaaegu ühtegi eesti-ungari kultuurilis-kirjanduslike suhteid puudutavat üritust, millest K. E. Sööt poleks osa võtnud.

Ungarlastega puutus K. E. Sööt kokku Eestis, Soomes ja 1923. aastal ka Berliinis, kus ta tutvus Berliini ülikooli ungari keele ja kirjanduse professori dr. Robert Graggeriga — sealse Ungari Teadusliku Instituudi asutaja ning juhatajaga.

Jätkuvas isiklikus kontaktis ja hiljem kirjavahetuses oli K. E. Sööt ungarlaste Elemér Virányi, St. v. Csekey ning Aladár Bániga. Kaks esimest ungari kirjandus-huvilist teadlast ja kultuuritegelast töötasid õppejõududena ka Tartu ülikoolis. Aladár Bán aga külastas Eestit mitmel korral, mil K. E. Söödil avaneski võimalus temaga isiklikult kohtuda. Elemér Virányi (sünd. 1897. a. Lõuna-Ungaris) puutus 1922. a. kevadel Ungaris kokku eesti üliõpilastega, kes viibisid seal prof. Paldrocki juhatusel. Sellel kokkupuutel olid omad tagajärjed: E. Virányi otsustas reisisida Eestisse, et tutvuda sugulusmaa ja -rahvaga. Tartus kandideeris noor õpetlane ülikooli ungari keele lektori kohale, kuhu ta 1922. a. sügisel valitigi. Ülikoolilinnas sugenesid E. Virányi ja K. E. Söödi vahel sõbralikud suhted, mis kestsid kuni Teise maailmasõja alguseni.

E. Virányi korraldas oma Tartus viibimise perioodil eesti-ungari üliõpilaste vahetamist ja saavutas ühele eesti filosoofiafakulteedi üliõpilasele võimaluse õppida Eötvös'i Collegiumis (alates 1924. aastast).

1928. aastal lahkus E. Virányi Tartust, kuid jätkas edaspidi Ungariski oma Ees-

tis alustatud tööd eesti-ungari kultuurilis-kirjanduslike suhete uurimise ning arendamise alal ja koostööd K. E. Söödiga. Viimane saatis talle pidevalt eesti kultuuri ja kirjandust puudutavaid materjale. E. Virányi läkitas omakorda Eestisse artikleid ja kirjutusi Ungari kirjanduslike ning kultuuriliste päevasündmuste kohta, mis K. E. Söödi vahendusel avaldati nii ajalehtedes kui ka «Eesti Kirjanduse» lehekülgedel. K. E. Sööt tegi Virányile ettepaneku hakata «Postimehe» kaastööliseks ja saata artikleid ka «Eesti Kirjandusele», et eesti lugeja oleks informeeritud sellest, mis Ungari ajakirjanduses eestlaste kohta ilmub.¹ Loomulikult nõustus Virányi selle ettepanekuga ning alates 1929. aastast saatis ta «Postimehele» teateid Ungari sündmuste kohta juba ametliku kaastöölisena.

1930. aastal sai E. Virányi Szegedi ülikoolis lektoriks, millega seoses ta palus K. E. Sööti korraldada eestikeelse kirjanduse saatmist Szegedi ülikooli soome-ugri keelte seminarile. Et Sööt oli oma südameasjaks võtnud eesti kirjanduse tutvustamise Ungaris ja eesti keele õppimise tõhustamise seal, pöördus ta ametliku kirjaga Eesti Kirjanduse Seltsi poole: «Szegedi soome keele lektor dr. E. Virányi palub mind järele kuulata, kas on lootust, et E. K. S. võimalduks annetada Szegedi ülikooli soome-ugri seminarile mingisuguse kollektsooni oma kirjastatud raamatuid. Dr. Virányil tuleb oma lektori kursustel lugeda ka eesti keelt edasijõudnud üliõpilastele.»²

Ettepanek rahuldati ja nii saigi Szegedi ülikool Söödi kaasabil üsna koguka paki Eesti Kirjanduse Seltsi poolt kirjastatud raamatuid, mis olid tõhusaks abiks praktilise eesti keele omandamisel ja teiselt poolt aitasid eesti kirjandust tutvustada ungari üliõpilasringkondades.

Sööt püüdis igati kaasa aidata Eesti tutvustamisele ungari laiemale publikule ja osutada igakülgselt abi eestiaineliste kirjutuste avaldamiseks Ungaris. Kui näiteks E. Virányi palus K. E. Söödilt andmeid Eesti haridusolude kohta, saatis viimane talle viivitamatult prof. P. Põllu artikli «Usupuhastus ja rahvakool», kus leidub andmeid Eesti kooliolude kohta 1524.—1924. a.³ Söödi poolt saadetud ja soovitatud materjalide põhjal avaldas Virányi kirjutuse, milles tutvustas ungarlasi Eesti koolikorraldusega.

Et E. Virányi tegeles Eesti koolielu probleemidega, palus K. E. Sööt teda välja selgitada, kes ungarlastest oli XIX saj. 70-ndatel aastatel huvitatud eesti rahvusliku keskkooli asutamisest. Nimelt oli ta Eesti Aleksandrikooli kolmandast aruandest (trükitud 1881. a.) leidnud märkuse, et «Ungaris oli kuni 31. detsembrini 1878. a. kokku pandud meie rahvusliku esimese keskkooli asutamise otstarbeks ja Eestisse saadetud 53 rbl. 17 kopikat... Kes Ungaris tol ajal meie rahvuslike ideaalide vastu huvi tundis, pole teada. Võib-olla Hunfalvy ja Béla Vikár.»⁴ Käesoleva kirjutuse autoril ei õnnestunud leida E. Virányi vastust Eesti Aleksandrikooli asutamise ungaripoolse annetuse organiseerijate kohta. Oletada aga võib, et siin oli tõepoolest tegemist kas P. Hunfalvyga, kes esimesena ungarlastest külastas Eestit juba 1869. aastal — Eesti I laulupeo ajal, või Béla Vikáriga, kes umbes kõnesolevatel aastatel tundis huvi eestlaste ja eesti kirjanduse vastu (1884 ilmus tema tõlkes «Kalevipoja» I laul).

Et K. E. Sööt oli tihedalt seotud «Vanemuise» teatriga (oli teatrihoone ehitustoimkonna liige), katsus ta teatrilava kaudu tutvustada eestlasest teatrikülastajale ungari draamatoodangut. 1930. aastal palus K. E. Sööt «Vanemuise» teatritoimkonna nimel Virányit nimetada ja saata mõned ungari näidendid, mida tasuks teatri jaoks eesti keelde tõlkida. Teatripubliku huvi ungarlastest suguvendade kir-

¹ K. E. Söödi kiri E. Virányile 7. I 1929. KM KO, F 173, M 57: 1.

² K. E. Söödi kiri Eesti Kirjanduse Seltsile 12. III 1930. KM KO, F 173, M 57: 1.

³ Vt. eelmine. K. E. Söödi kiri Eesti Kirjanduse Seltsile 7. IV 1930. KM KO, F 173, M 57: 1.

⁴ K. E. Söödi kiri E. Virányile 25. IV 1930. KM KO, F 173, M 57: 1.

janduse vastu stimuleeris «Vanemuist» võtma kavva mõnd ungari näidendit. Seda enam, et «Vanemuises» juba lavastatud Herczegi «Gyurkovicsi seitse tütart» oli saanud kaunis hea menu osaliseks. «Kuuldavasti olevat samalt autorilt ka «Gyurkovicsi seitse poega». Kui selline näidend olemas, siis sobiks vististi seegi tõlkimiseks ja mängimiseks,»⁵ kirjutab K. E. Sööt E. Virányile.

Nagu K. E. Söödi ja E. Virányi kirjavahetusest selgub, ei piirdunud huvi sугulusmaade kirjanduse vastu ainult eestipoolse osaga. Ka ungarlased, vähemalt mõned haritlasringkonnad, olid huvitatud Eesti kultuurielu probleemide jõudmisest ungari lugejani. Nii kavatses E. Virányi 1930. aastal kirjutada mõned artiklid heksameetri kasutamise kohta eesti luules, samuti eesti talupojaromaanide kohta. Abi saamiseks pöördus ta jällegi K. E. Söödi poole ja sai viimaselt 1930. aasta lõpul kirja koos lubadusega vastavate materjalide saatmiseks. Sööt täitis oma lubaduse ja E. Virányi sai tarvilikud materjalid.

Peale ülevaadete avaldamise eesti kirjandusest ja kultuurist tegeles Virányi ka eesti ilukirjanduse tõlkimisega ungari keelde, kusjuures ta teoste valiku küsimuses pöördus taas Söödi poole, kes talle saatiski eesti romaanide, novellide ja noorsooraamatute nimekirju. Missuguseid raamatuid Sööt soovitas, pole õnnestunud kindlaks teha.

Peale selle tegi K. E. Sööt ühes 1932. aastal Virányile saadetud kirjas omalt poolt ettepaneku koostada Ungaris eesti novellide ja muinasjuttude antoloogiad ning «hr. Kner'il kirjastada «Eesti muinasjutud lastele»».⁶

Eesti kirjanduse tõlkimisel säilitas E. Virányi pideva kontakti K. E. Söödiga ja kasutas seda sõprust ka praktilise tõlketöö — tundmatute sõnade ja raskelt tõlgitavate väljendite — küsimuste lahendamiseks.

Söödi kaasabil avaldati Ungaris Virányi tõlkes 1933. aastal Tuglase «Saatus» ja valimik Gailiti jutustusi pealkirjaga «Meri». Umbes samal ajal, nagu võib näha E. Virányi ja K. E. Söödi kirjavahetusest, tegeles Virányi Gailiti «Purpursurma» eestindamisega, mille juures ta sai tõhusat abi K. E. Söödilt.

Virányi reageeris ka Söödi ettepanekule avaldada eesti muinasjuttude valimik, mis ilmuski 6 raamatus Aladár Báni ja Elemér Virányi tõlkes Kneri kirjastusel 1933. aastal. Selle teose ilmumisest kirjutab K. E. Sööt teate «Postimehele».⁷ Tundes huvi, kuidas ungarlased neisse raamatutesse suhtuvad, palus ta Virányilt selle kohta teateid.

Nagu selgub, jälgis K. E. Sööt kõiki Eestis ilmuvaid ungariainelisi materjale. Näitena võiks esitada Söödi reageeringu 1928. a. «Eesti Kirjanduses» nr. 8 avaldatud F. Pettai (Tartu ülikooli üliõpilane, hiljem Valgas õpetaja) artiklile «Petöfi luuletiste tõlkeid ja tõlkijaid eesti keeles». Selles leidis K. E. Sööt rohkesti puudujääke. «... F. Pettai artiklist «Petöfi luuletiste tõlkeid ja tõlkijaid eesti keeles» mõned tõlked on jäänud mainimata, mis minule on aja jooksul ühes ja teises kirjandustootes silma puutunud. Nende poolest võin ma F. Pettai kirjutist täiendada, kuid eeldusega, et see siiski veel mitte lõplik ei ole,» kirjutab ta Virányile.⁸ Ta kavatses avaldada «Eesti Kirjanduses» artikli F. Pettai andmete täiendamiseks, enne aga pöördus selgitavate andmete saamiseks E. Virányi poole. Petöfi luuletuste esimeseks eestinduseks pidas Sööt Harry Jannseni tõlgitud «Laulu», mis oli ilmunud 1879. aasta «Eesti Postimehe» kalendris. Kuigi luuletuse tõlkijaks oli märgitud ainult H. J., väidab K. E. Sööt, et «selle luuletuse tõlkija on kahtlemata Harry Jannsen, kes oli tol ajal Tartu ülikooli üliõpilane ja ühtlasi ka oma isa abilise «Eesti Postimehe» toimetuses. «E. Postimehe» 1879. a. kalender — esimene... suurem eestikeelne tähtaamat — ilmus tema [Harry Jannseni] toimetusel, varustatud

⁵ K. E. Söödi kiri E. Virányile 25. IV 1930.

⁶ K. E. Söödi kiri E. Virányile 3. II 1932.

⁷ «Postimees» 1933, nr. 302.

⁸ K. E. Söödi kiri E. Virányile 7. I 1929.

tema poolt allakirjutatud eessõnaga». ⁹ K. E. Sööt teadis veel mitmeid teisigi S. Petõfi luuletuste eestindusi, mis puudusid F. Pettai artiklist. Näiteks Juhan Liivilt pärineb Petõfi «Hobuvarga» tõlge («Olevik» 1892, nr. 9). 1926. a. Fr. Tuglase poolt redigeeritud «Juhan Liivi luuletustes» leidub 24-stroofiline laul «Emale» (lk. 19—22), mille neli esimest stroofi K. E. Söödi andmetel pärinevad S. Petõfilt. Selle luuletuse on J. Liiv 1892. a. vabalt eestindanud mingisugusest saksakeelsest ajalehest ning ungari laulikust inspireerituna samas värsivormis veel 20 stroofi omalt poolt lisanud. K. E. Sööt paluski Virányit selgitada, missugune Petõfi luuletus on olnud J. Liivi «Emale» algupärandiks. Ka Mihkel Veskelt avastas K. E. Sööt ühe F. Pettai artiklis mainimata jäänud luuletõlke, mis on avaldatud kogumikus «Dr. Weske Laulud» (lk. 127). Luuletus algab stroofiga:

Kaugelt reisilt koju poole
Terve tee peal mõtlin ma.
Ammu ei saand ema näha
Kuidas räägin temaga.

M. Veske eestindusel puudub pealkiri, kuid Jaan Parv on hiljem sama luuletuse tõlkinud pealkirja «Jällenägimine» (algupärandis «Füstbement terv») all. Et M. Veske tõlge värsimõõduks on trohheus, Parvel aga jamb, palus K. E. Sööt Virányilt teateid, kumb värsimõõtudest on algupärandile lähedasem. Juba veebruaril algul 1929 sai K. E. Sööt E. Virányilt vastuse: «Teine Veske-tõlk: «Kaugelt reisilt...» on tõepoolest «Füstbement terv», vormiliselt truult tõlkitud...» ¹⁰ 1900. aasta «Rahva Lõbulehest» leidis K. E. Sööt F. Karlsoni (Tartu vandeadvokaat, kes tegeles ka asjaarmastaja sulemehena) tõlkes S. Petõfi «Koerte laulu» ja «Huntide laulu» ning A. Orase tõlkes Petõfi «Neljahärjavankri».

E. Virányi ei olnud ainuke ungarlane, kellel olid nii tihedad sidemed K. E. Söödiga. Nagu eespool mainitud, oli K. E. Söödil kokkupuuteid ka dr. jur. Stephan Csekeyga (sünd. 1889), kes 1923.—1931. aastal töötas Tartu ülikoolis administratiivõiguse ja -protsessi korralise professorina. 1923. a. asutati Csekey algatusel Ungari Haridusministeeriumi toetusel Tartu ülikooli juurde Ungari Instituut. Tartus sügeneski koostöö St. Csekey ja K. E. Söödi vahel, mis ei katkenud ka pärast St. Csekey lahkumist Tartust 1931. aastal. Ungarisse tagasi jõudnud, pidas Csekey Keeskemétis ja Szegedis ettekande «Meie eesti hõimurahva kultuurisuhetest». ¹¹ Peale ungarlaste Eestit tutvustavate artiklite avaldas St. Csekey üsnagi mahukaid uurimusi eesti kultuuri, ajaloo, kirjanduse jne. kohta. Tõhusat abi osutas talle sealjuures K. E. Sööt, 1931. aasta lõpul teatas Csekey Söödile, et «... hiljuti on minu sulest ilmunud «Eesti ajalugu maailmasõja järele». Praegu tõlgin ungari keelde Lutsu «Vanad teerajad», mis ilmub minu poolt väljaantud eesti romaanide seerias.» ¹² Nimelt valmis Ungaris 1933. a. Csekey organiseerimisel ja toimetusel ning dr. A. Báni ja dr. E. Virányi kaastegevusel kuueköiteline kogu eesti romaane ja novelle (nende seas O. Lutsu «Vanad teerajad», Fr. Tuglase «Popi ja Huhuu», A. Gailiti jutustused jt.), mis andis hea kokkuvõtliku ülevaate eesti romaani- ja novellikirjandusest. K. E. Söödi osa selle tõlkekogu valmimisel ei olnud väike. Eesti luuletaja püüdis ungarlastest sõpru aidata nii tõlgitavate raamatute valikul kui ka vahetult tõlkimisel.

K. E. Sööt oli pidevalt kursis Ungari kultuuri- ja kirjanduseluga, omalt poolt varustas ta ungarlasi andmetega Ungarit tutvustavatest üritustest Eestis.

Vastavalt Söödi palvele saadeti talle ungari ajalehti, milles esines märkmeid

⁹ K. E. Söödi kiri E. Virányile 7. I 1929.

¹⁰ E. Virányi kiri K. E. Söödile 3. II 1929.

¹¹ St. Csekey kiri K. E. Söödile 19. IX 31.

¹² St. Csekey kiri K. E. Söödile 24. XII 31.

või teateid Eesti kohta. K. E. Söödi ettepanekul hakkas Arhiivraamatukogu juhataja R. Antik koguma ungari ajalehtede numbreid, väljalõikeid jne., mis sisaldasid andmeid ja teateid Eesti kohta.¹³ Nähtavasti muutus eestiaineliste ungari materjalide kogumine ja talletamine Arhiivraamatukogus pidevaks, sest 1935. aastal kirjutas K. E. Sööt Virányile: «Ühtlasi teatan, et ma need ungari ajalehed ja ajakirjad, mis Eesti ja eestlaste kohta teateid toovad, ja mis mulle on kätte saadatud, annan edasi meie kultuurajaloolisele Arhiivile, kus nad erikoguna säilitatakse.»¹⁴

Nagu ülaltoodust nähtub, väärivad K. E. Söödi kokkupuuted ja kirjavahetus E. Virányi ja St. Csekeyga erilist tähelepanu, kuna need kaks eestihuvilist ungarlast on selle tutvuse ning koostöö vältel tõhusalt arendanud kultuurilis-kirjanduslikke suhteid Ungari, Eesti ja Soome vahel. Nende kõrval ei või aga nimetamata jätta ka ungari teadusemeest ning luuletajat Aladár Báni. Eesti suhtes on Báni kirjanduslikud ja etnograafilised tööd suure tähtsusega, samuti väärib hindamist tema propagandategevus, mille eesmärgiks oli tutvustada ungari kultuuri Eestis ja eesti kultuuri Ungaris. Eriti suured teened on Aladár Bánil eesti kirjanduse tutvustamisel. Tänu tema pingelisele ja vaevanõudvale tööle jõudis 1929. a. ungari lugejateni «Kalevipoeg» eri raamatuna. Tõsi küll, «Kalevipoja» tõlkimist oli alustanud juba Béla Vikár, kes 1884. a. avaldas eepose I laulu. Lõpetas selle suure töö aga Aladár Bán. Oma vähemais töödes ja artiklites ning rohkearvulistest ettekanetes on A. Bán kõnelnud Eestist ungari haritlasringkondadele. Samuti on ta pidanud eestlastele loenguid Ungari maa ja ungari kultuuri ning kirjanduse üle.

K. E. Söödiga tutvus A. Bán Eestis, kui ta 1911. aastal pidas Tartus Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul loengu «Kalevipoja» ungari keelde tõlkimise probleemide kohta. Pärast seda külastas A. Bán Eestit veel mitmeidki kordi. Näiteks 1922. aastal esines ta «Vanemuises» kõnega Petõfi 100 aasta juubeli puhul.

Kui «Kalevipoeg» ungari keeles ilmus, kirjutas ka K. E. Sööt lühikese artikli, mis avaldati koos tõlkija päevapildi ja elulooliste andmetega. Viimaste saamiseks pöördus K. E. Sööt kirjaga A. Báni enda poole ja saigi temalt tarvilikud teated.

A. Báni ja K. E. Söödi vahel olid vastastikused kultuurihuvivid. A. Bán kui ungari hõimuajakirja «Turán» toimetaja palus oma ajakirjale sageli ka K. E. Söödilt kaastööd. Näiteks tegi A. Bán 1930. a. Söödile ettepaneku kirjutada midagi ungari kunstniku Zichy ja Kõleri vahelise sõpruse kohta.¹⁵ Juba poolteise kuu pärast valmis K. E. Söödi sulest kirjutus «Eesti-ungari kunstnikkude hõimusõbralistest suhetest», mille ta saatis ajakirjale «Turán», kus see ilmus 1932. a. viimases vihus. Artikkel avaldati ka 1933. a. «Loomingus» nr. 5, pakkudes eesti lugejale senitundmatut materjali ungari kunstniku M. Zichy koostööst ja sõprusest eesti kunstnikuga.

A. Báni eestvedamisel korraldati «Turáni» seltsis mitmeid Eestit tutvustavaid õhtuid ja peeti eestiteemalisi ettekandeid. A. Bán ise tõlkis mõningad eesti luuletused, eeskätt K. E. Söödi laule. K. E. Sööt omakorda eestindas ungari lüürikat, kaasa arvatud ka A. Báni luuletusi. Et A. Bán korraldas Ungaris Eestit tutvustavaid üritusi, palus K. E. Sööt Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisuse liikmena teda, «... et neil puhkudel, kui Ungaris, eriti Budapestis midagi juhtub, mis Eestisse puutub või meid huvitab — lahkesti teataks meie kuukirja «Eesti Kirjandus» toimetusele... Ka oleks «Postimehe» toimetus tänulik, kui temale... säält teateid tuleks...»¹⁶. Nii organiseeris K. E. Sööt «Eesti Kirjandusele» veel ühe kirjasaatja Ungarist.

K. E. Söödil oli sidemeid veel Otmár Feigleriga — Bratislava ülikooli soome keele õppejõuga ja «Toldy» kirjandusseltsi sekretäriaga. Otmár Feigleriga tutvus

¹³ K. E. Söödi kiri E. Virányile 12. III 1930.

¹⁴ K. E. Söödi kiri E. Virányile 27. XII 1935.

¹⁵ K. E. Söödi kiri Kr. Rauale 29. X 1930.

¹⁶ K. E. Söödi kiri Aladár Bánile 19. II 1926.

K. E. Sööt kirjavahetuse teel, nende isiklik kohtumine toimus alles Helsingi soomeugri kultuurikongressil 1931. a.

Juba 1926. aastal palus K. E. Sööt Välisministeeriumi saata Poshonyi «Toldy» kirjandusseltsile Eestit tutvustavaid raamatuid ning brošüüre eestiteemaliste õhtute jaoks. Ühtlasi kasutas K. E. Sööt juhust saata Välisministeeriumi kulul raamatuid Aladár Bánile ning Elemér Virányile (brošüürid «Die Republik Eesti» ja «Eesti Maa ja rahva kultuur»). Kirjas välisminister Fr. Akelile esitas K. E. Sööt Poshonyi «Toldy» kirjandusseltsile saadetavate raamatute nimekirja, mis hõlmas umbes 10 teost (sealhulgas Kreutzwaldi «Kalevipoeg» eesti ja saksa keeles, Albert Saareste «Eesti, eestlased ja eesti keel», L. Vesterise «Viron-kirja» jne.). Lisaks soovitas ta diapositiivide valmistamiseks saata ka Eesti linnade ja maakondade piltpostkaarte.¹⁷ K. E. Söödi palve rahuldati ning juba 16. aprillil 1927 võis Sööt Fr. Akelile teatada, et «20. märtsil kandis hr. Otmár Feigler ette «Toldy» seltsis ettekande Eesti ajaloo ja kirjanduse arengu üle».¹⁸

Tänutäheks raamatute eest, mis võimaldasid korraldada ungarlastele sisukaid ettekandeid Eesti kohta, saatis dr. Jankovics «Toldy» kirjandusseltsi nimel sõbralikuks vastukingituseks Tartusse paki ungari raamatuid. Nende seas oli kolm teost määratud Välisministeeriumile, kuid K. E. Sööt palus enda ja E. Virányi nimel Välisministeeriumi anda need raamatud kasutamiseks Tartu ülikooli juures olevale Ungari Instituudile¹⁹, millega ka nõustuti.

O. Feigler kasutas mitmesuguseid võimalusi, et ungarlastele eestlaste kultuuri ja kirjandust lähemale tuua. Ta avaldas ka teaduslikke artikleid Eesti üle (näiteks ilmus tema sulest 1929. a. «Hirado's» kirjutus «Eesti rahvalaul»).

Ka K. E. Sööt saatis O. Feiglerile materjale eestiteemaliste artiklite ja referaatide kirjutamiseks.²⁰

Et O. Feigler oli Ungaris eesti kirjanduse ja kultuuri tuntud populariseerija, pidas K. E. Sööt vajalikuks teda tutvustada ka Eestis. Sel eesmärgil avaldas ta «Postimehes» artikli «Höimusöber tutvustab Bratislava ülikoolis oma kuulajaid eesti keele ja kirjandusega»²¹.

Peale eespool mainitud kultuuritegelaste oli K. E. Söödil kontakte ja kokkupuuteid veel paljude teistegi eestihuviliste ungarlastega. Pikemat aega oli ta kirjavahetuses noore õpetaja Maria Tanzigiga, kes Söödi abistamisel ja juhtimisel õppis eesti keelt ning tegeles ka Eesti tutvustamisega Ungaris, korraldades eestiteemalisi õhtuid K. E. Söödilt saadud materjalide põhjal.

K. E. Söödi tegevus ungari kirjanduse ja kultuuri tutvustamisel ei piirdunud ainult eespool esitatuga. Väga suure töö on meie luuletaja teinud S. Petöfi laulude eestindajana. Arvukalt ilmus tema tõlkes Petöfi luuletusi eesti ajalehtede ja ajakirjade veergudel, kuid suurem osa, umbes 80 luuletust, on jäänud käsikirja. Et Sööt ungari keelt ei osanud, kasutas ta saksakeelseid tõlkeid, ent konsulteeris pidevalt St. Csekeyt, E. Virányit ja Fazekast (Tartu ülikooli hilisem ungari keele lektor), kes aitasid ungari suure lüüriku luulet õigesti vahendada eesti lugejale. Paraku ei õnnestunud K. E. Söödil oma tõlkeid avaldada, kuigi ta seda korduvalt üritas.

K/O «Kultuurkoondis» hoidis käsikirja kaua enda käes ja lõpuks saatis siiski tagasi, mille kohta luuletaja kibestunud ütles: «Kui ma käesoleva aasta algul käsikirja esitasin paarile kirjastajale, ei leidnud see nende poolt mitte vastuvõttu, kuna teos kirjastamise puhuks neile äritegemiseks soovitavat väljavaadet ei pakkunud.»²² Ei õnnestunud Söödil oma käsikirja anda ka Riiklikule Ilukirjanduse

¹⁷ K. E. Söödi kiri Fr. Akelile 7. XII 1926.

¹⁸ K. E. Söödi kiri Fr. Akelile 16. IV 27.

¹⁹ Sealsamas.

²⁰ K. E. Söödi kiri O. Feiglerile 28. IV 1934.

²¹ «Postimees» 1933, nr. 10.

²² K. E. Söödi kiri Riiklikule Ilukirjanduse ja Kunsti- ning Muusikateoste Kirjastusele 1940. a.

ja Kunsti- ning Muusikateoste Kirjastusele, kuigi ta ise ütleb: «... Teatavasti on Petöfi antoloogiaid juba 1849. a. alates ilmunud kõigis euroopa keeltes, aga isegi ka Jaapani keeles. Soomekeelne teos valmis Otto Mannise poolt 1923. a. Petöfi 100-sünniaasta mälestuseks 45 luuletusega... Praegune ajastu võiks küllalt sobivat momenti pakkuda Ungari suure vabadus- ja armastuslauliku luuletuste ilmutamisega hakatust teha eestigi keeles.» 1943. aastal ilmunud Söödi «Kogutud luuletused» sisaldasid küll 21 S. Petöfi luuletuse tõlget, kuid see moodustab ainult väikese osa Söödi poolt tõlgitud Petöfi lauludest. Suurem osa avaldamata tõlkeid on säilinud käsikirjas ENSV TA Kreutzwaldi-nimelise Kirjandusmuuseumi fondides.

Nagu ülalesitatust selgub, on K. E. Söödil mitmesuguseid teeneid eesti-ungari kultuurilis-kirjanduslike suhete arendamisel ja kontaktide pidamisel Eestis ja Ungari vahel. Kuigi K. E. Söödi ja ungari teadlaste-literaatide suhtlemine toimus põhiliselt natsionalistliku hõimuliikumise raamides, aitas K. E. Söödi aktiivne tegevus siiski kaasa ungari kultuuri ja kirjanduse lähendamisele eestlastele, samuti eesti kultuurisaavutuste tutvustamisele väljaspool.

Ei tohi unustada ka Söödi suurt tööd ungari lauliku S. Petöfi luule tõlkijana. Ilmselt on K. E. Sööt ise juba üsna varakult saanud mõjutusi S. Petöfilt, sest tema luuletuskogu «Rõõm ja mure» ilmumise puhul leiti: «Rõõmu tujus on aga Sööt Eesti Petöfi. Ta võtab samuti kui Petöfi elust naljatades oma luuletuste aine. Ja naljakujud igapäevasest elust on Söödil hästi õnnestunud.»

Tänapäeval tuntakse K. E. Sööti peamiselt lüürikuna, kahe silma vahele on aga jäänud tema muud harrastused, sealhulgas ka tegevus ungari-eesti kultuurisuhete arendajana ja uurijana, millel kultuuriajaloolisest aspektist vaadates on küllaltki suur tähtsus.

Soome kirjanduse viimane poolsajand

Viimase poolsajandi eraldamine soome kirjanduses ei ole ainult Soome iseseisvuse tähistamine. Uue epohhi algust tunnetas hästi Juhani Aho, kirjutades 1918. aasta alguses punases Helsingis päeva- raamatusse: «Ja mina arvan, et ei kesta kaua, kui meil on kirjanduses üsna teine vaim kui praegu. Me, vanemad, ehk ei loo enam uut, aga kui mitte meie, siis teevad seda kindlasti noored.» Aho ja Eino Leino, senise kirjanduse suurimad, surid varsti. Kirjandus aga oli siis uue arengu alguses.

Selle kirjandusliku poolsajandi üldpildi annab doktorant Kai Laitinen oma raamatus «Suomen kirjallisuus 1917—1967». Ta annab käsitletavale ajale sissejuhatuse. Kirjandus nüüdisaegses mõttes sündis Soomes XIX sajandil. Selle kirjanduse üheks aluseks oli rahvaluule kogumisest ja uurimisest võrsunud «Kalevala» (1835, 1849). Teiseks aluseks oli Johan Ludvig Runeberg (1804—1877) oma rootsikeelsete teostega. Soomekeelse kirjanduse tõeliseks rajajaks oli Aleksis Kivi (1834—1872). Nii pole soome kirjandus mitte palju vanem eesti kirjandusest. Viimase aja üldtunnustatud põhimõttena on rakendatud selleski teoses soome- ja rootsikeelse kirjanduse kooskäsitlemine.

Raamatu deskriptiivne osa jaguneb kolmeks peatükiks. «Sõjajaelne sugupõlv» (lk. 24—55) esitab neid kirjanikke, kes olid astunud kirjandusse enne ajaloolist murrangut, kuid jätkasid loomingut ka pärast. Siin on esikohal suur humanist Arvid Järnefelt. Enesekriitilise rahvakujutamise paistavad silma Joel Lehtonen ja Ilmari Kianto. Enesekriitikat kujutamise ees rõhutavad rootsikeelsed prosaistid Runar Schildt ja Jarl Hemmer. Inimest näeb looduse seisukohast F. E. Sillanpää. Minevikku otsib oma viimastes teostes Volter Kilpi. «Müütilise rahvakujutamisenä» iseloomustab autor Aino Kalda teoseid. Esiootsa on luules vaieldamatu tunnustusega V. A. Koskenniemi, kuid Otto Manninen, eluajal liiga vähe märgatud luuletaja, on viimastel aastakümnetel üha kõrgemalt hinnatud. Rootsikeelseist luuletajaist Arvid Mörne eemaldub ühiskondlikest küsimustest, avaldub aga edasi loodusetunnetajana ning mõtisklejana.

Käsitletaval perioodil kirjandusse astujate «Uus sugupõlv» (lk. 56—123) algab noorte rootslastega, kes tõid kirjandusse uue elutunde — luules olid need eelkõige Edith Södergran ja Elmer Diktonius, proosas Hagar Olsson. Osalt nende toetusel astusid ellu noored soomekeelsed luuletajad, kellest koos prosaistidega kujunes rühm «Tulenkantajat». Selle rühma andekaist luuletajaist on tuttavaimad Uno Kailas ja Katri Vala, prosaistidest Mika Valtari. Nendega ühtaegu arenes kaks väljapaistvat prosaisti, Pentti Haanpää ühiskonnakriitiline meel tegi ta mitmeks aastaks koguni trükikõlbmatuks, Toivo Pekkanen kujunes töölikirjanikuks, «kelle sõnu kuulati ka üle klassipiiride». Kolmekümneandail aastail kujunes «Kiila» rühm marksismi ideede alusel — selle rühma luuletajaist väärivad eriti tähelepanu Viljo Kajava, Arvo Turtiainen ja Jarno Pennanen, prosaistidest Elvi Sinervo.

Peatükk «Sõjajärgne aeg» (lk. 124—196) esitab hulga uusi nimesid, kuid ka eelnevast perioodist erinevat vaimsust.

Uut ajajärku valmistasid ühel või teisel viisil ette Eila Pennanen, Olavi Siippainen, rootsikeelsed Mirjam Irene Tuominen, Walentin Chorell ja Eva Wichman. Uusi tundetoone tõi lüürikasse Aila Meriluoto oma «Klaasmaaliga». Lauri Viita alustas lüürikuna, kuid veelgi suuremat mõju avaldas ta romaanidega. Viiekümneandate aastate suursüdamuseks oli Väinö Linna «Tundmatu sõdur» ning kaaluka triloogia algus. Varsti jõudis suure tunnustuseni Veijo Meri, tema kannul Antti Hyry. Tõusis rida väljapaistvaid lüürikuid, nagu Eeva-Liisa Manner, Paavo Haavikko ja rootsikeelne Bo Carpelan. Kuuekümnendail aastail astus kirjandusse rida uusi andeid. Uue lüürikutelaine harjale tõusevad Väinö Kirstinä, Pentti Saarikoski ja protestilaulude ning «Lapua-ooperi» autor Arvo Salo. Prosaistide väesalga ees olgu mainitud Hannu Salama, rootslased Anders Clevén ja Christer Kihlman.

Enne kõnesolevat poolsajandit oli soome kirjandus suurte rahvusvaheliste sidemetega. Kahekümnedail ja kolmekümnedail aastail jäi valdav osa soomekeelsest kirjandusest üsna teadlikult eemale euroopa kirjandusest. Pärast Teist maailmasõda on aga kirjandusele iseloomustav rahvusvaheliste huvide ja kontaktide suur tõus, mis avaldub nii tõlgetes kui kirjanike ideestikis ja väljendusvahendites. On tõlgitud paljudesse keeltesse kirjanikke, nagu Sally Salminen, Mika Valtari, Martti Larni, Väinö Linna, Veijo Meri, Paavo Haavikko, Antti Hyry ja Pentti Saarikoski.

Viimastel aastatel on soome kirjandust meil tõlkes ilmunud, seda on suhteliselt palju ka originaalides loetud. Soome mõlemakeelse kirjanduse üldise arengu jälgimist võimaldab Kai Laitise raamat hästi. Selle raamatu järele oleks meil vajadus, ja kui see tõlkes ilmuks, soodustaks see meie kirjanduslike sidemete avardamist põhja suunas.

Fööniks ja karussell

Arvo Valton: «Kaheksa jaapanlannat».

«Perioodika», Tallinn, 1968. 84 lk.

Arvo Valton: «Luikede soo. Karussell».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 200 lk.

A. Valton jõudis oma teise raamatuga «Rataste vahel» väga väljapaistva ning isikupärase kunstiküpsuseni «väikese inimese» — hea või halvema, sageli natuke lihtsameelse, enamasti natuke naljaka — süüvival realistlikul kujutamisel. Seega täiuseläheduse ohtlikku tsooni, kus enesekriitilise loovisiku ette kerkib fööniksiprobleem. Tema kolm uut teost, «Karussell», «Luikede soo» ja «Kaheksa jaapanlannat», mis ilmusid kahe teate kaante vahel (järjekordne näide meie mõningasest popslikkusest mõningate asjade ajamisel!), veenavad, et autor on suutnud taassündida uuenevad iseendana.

«Luikede soo», Valtoni esimene pikem kompositsioon, ootas kaua trükkimisjärjekorras ja esindab autori loomingubiograafias ilmselt selja taha jäänud etappi. See ei ole ühe noormehe arengulugu, nagu meil neid üsna mitu on ilmunud. Märt Elat õpib küll paremini tundma üht ja teist tegelikkuse külge, kuid kogetu veenab teda jääma truuks oma arusaamadele ja teostama ennast sellisena, nagu ta oli juba lühiromaani alguses. Teose probleemistik oleks võinud aastat poolteist tagasi meie proosa üldpildis uudselt mõjuda. Nüüd enam mitte: reaalsuse ja unistuste vastuolud, akommunikatiivsuse traagika on muutumas moeprobleemideks. Märdi lugu, eriti aga Märdi-Marianne lugu sügavalt traagiliseks ei kujune, sest need kaks on väga vastandlikud, Mariann väga tühine. Rikka siseeluga, mediteerivat ja

unelevat Märti vastandatakse rõhutatult, isegi üleolevalt, toakaaslaste läbilõiketudenglikule ellusuhtumisele. Selle erandinimese kujutlustelulik Mariann osutub vananevaks baleriiniks, kutsumuseta inimeseks, kes on pealiskaudne kõiges, isegi armukesepidajana ja armukadetsena. Nende suhteid on kujutatud n.-õ. elu täiuses, sealjuures üsna puhtalt. Märdi armumisloo on autor põnevustanud otse romantiliseks. Aga samal ajal on selles midagi salasentimentalistlikku, rääkimata juba triviaalsest krahhist teose lõpus. Seda, et armastus on midagi orgaaniliselt elu juurde kuuluvat (muidugi mõista ka poeetilist), sellist rahulikku loomulikku suhtumist ootame-otsime siitki — nagu muide tervest kaasaja eesti proosast — asjatult.

Psühholoogiline eritlus on «Luikede soos» empiirilisel seletav ja detailne: mõlema tegelase hingeelu tehakse otse tolmpeneks pulbriks. Selle menetlusega on saavutatud küll ühetähenduslik ammendavus, kuid jäetud vastuvõtja ilma kaasaloomise lõbudest. Mis siis ikka, lahustuv kohv on ka kohv. Eripretensioone kutsub välja Marianne kuju. Temataolist tühja tüüpi pikema teose kandvaks tegelaseks teha on riskantne, kuid mitte lootusetu ettevõtte. Rikas hingeelu on iseenesest huvitav, vaese esitamine kunstiliselt huvitavana nõuab eriti suuri võimeid. Pole parata, Marianne rohked lamedad repliigid ei «estetiseeru», tema puhul sageli kasu-

tatavad otsese iseloomustamise sõnad (suure esinemissagedusega «edev», «epu-tav», «võlts» jt.) aga viitavad autori kõhklemisele kujutuse veenvuses. Vul-gaarse Ellu puhul pole üldse näha seda nüansirikast psühholoogi, kellena Val-ton esineb paljudes lühijuttudes.

Hingeeluvaatluste kõrval kompen-seerib romaani tegevusvaesust (see ei ole etteheide) noore põlvkonna tõeks-pidamiste ja kriteeriumide, samuti mit-mesuguste autori mõtete esitus popu-laarbelletristlikus või publitsistlikus vormis. Teost läbiv antiurbanistlik hoiak, kuigi mõnevõrra naiivne ja sõ-jakalt deklaratiivne, kuigi kaasaja kir-janduses juba kergelt automatiseeru-nud, kuulub igatahes Märdi maailma-tunnetusse ja on sellisena omal kohal. Samuti vaenulikkus mõnede massi-meediumide suhtes. Kui aga klassifit-seeritakse äärelinna restoranide külas-tajaid, paar lehekülge edasi kolmanda kategooria näitlejaid ja veel tosin lehe-külge edasi noori vihaseid mehi, kõiki ühetaolises pedantses punktitamissüs-teemis (ühed, teised, kolmandad), siis kisub see probleemistikku ja teose hä-rali. Niisugused kõrvalepõikavad mõtte-arendused on õigustatud ning naudita-vad juhul, kui nad on tõesti huvita-vad.

Niisiis pika proosa autorina Valton esialgu midagi silmapaistvalt uut ja väärtuslikku olemasolevale ei lisa. Küll aga teeb ta seda lühiproosas.

Valtoni varasemat laadi esindavad vaid kolm-neli lühijuttu, nende seas suurepärase, väga humaanne «Muuseu-mis», «Igavese» väärtuse — sügavalt dialektilise inimkujutuse kõrval on sel-lel teosel tänuväärne funktsioon kaas-aja jaoks. Valton toob oma tegelased lähedale heade, sümpaatsete, natuke traagiliste ja ühtlasi naljakate, väga inim-like inimestena.

Lühijuttude valdavas enamikus mär-kame olulisi nihkeid. Probleemistik on muutunud sotsiaalselt ja filosoofiliselt avaramaks, inimkujutus plastilisest ning konkreetsest üldistavamaks, mõnel mää-ral abstraherivaks, ainekäsitus tingli-

kumaks, kujund intensiivsemaks ja mit-meplaaniisemaks (needsamad jooned ilmnevad ka mõne teise noorema pro-saisti paari viimase aasta teostes).

Laiahaardelise ning täpse karusselli-kujundi alla mahub peaaegu täies ula-tuses Valtoni uute raamatute lühijutu-looming.

Mees hüüdnimega Dotsent tassib koju mahakantud aurutatlaid. Teine, Anton, mõtleb välja ning saadab korda idioot-likke pisihuligaansusi — naabri kiusa-miseks. Kolmas, Heinrich, aitab eelmisi nende tegevuses. Ühes poes vaidlevad müüja ja kaks ostjat, eemalduvad jär-jest enam vaidluse objektist ja lähene-vad põhimõttele «minule peab jääma vii-manne sõna». Kalamees Joap toimetab oma spinningute ja lantidega päev läbi vaksasügavuses lombis, kus ei ole ega saa iialgi olema kalu. Kaheksat jaapani tantsijannat veetakse fanaatilise plaani-kindlusega mööda keemiategase tseh-he; tööstusmaastik ei lase ilu oma haar-metest lahti enne, kui see on muserda-tud, närtsitatud, likvideeritud. Üks mees poeb vabatahtlikult püümissesse, kuigi tal oleks kahekümnest võimalusest üheksa-teist seda mitte teha. «Mille pärast ta üldse seda tegi? Tobedast uudishimust? Kihust riskida? Hasardist tajuda midagi teravat?» Ja nii edasi ja nii edasi. Mõt-tetu tegevuse kujundiliste mudelite eks-positioon on «esemeliselt» rikkalik ja kirev.

Üksteisest erinevad need ka kunsti-lise deformatsiooni astmelt. Lühijutus «Karussell», mis on «Loomingus» ilmu-mise aja järgi otsustades üks varase-maid, teostub see peaaegu fotorealismi alusel. Aron ja Inga, papa ja mamma tegutsevad kultuuri- ja puhkepargis nagu tavalised selle asutuse külastajad. Ka tegevuspaiga reaalide kirjeldus vas-tab tegelikkusele, kusjuures «kunst-likult» mõjub ainult selle kavakindel inetamine, samuti taas ja taas vii-tamine karussellile. Salajane läätsede süsteem väänab aga normaalse puhke-tegevuse sisutuks nõmedaks tiirutami-seks. Täiesti kindla käega, didaktilise ballastita, rakendatakse analoogilist me-

netlust «Eleegias». Veel üks mees on maetud, ja väärikad inimesed etendavad sel puhul leina või vähemalt vaikset kurbust, võttes oma tegevust ja isendid ääretult tõsiselt. Autor nihutab jälle kõike parasjagu niipalju paigast, et paljastub selle väliselt igati asjakohase kombetalituse võlts mänguline sisu. «Hea inimese» tegelaste käitumises on absurdielement juba olemas, kuigi mitte nii ilmselt kui «Kalamehes». See lugu võib tunduda venitatuna, aga mingi tekstiosa ülearususele, välja arvatud kaherealine lõpplõik, ei oskaks osutada. Vististi on siin midagi sellist, mida Tuglas nimetas kunstikavatsuslikuks igavusmeetodiks («Marginaalia», Tallinn, 1966, lk. 34—35). Situatsioon on peituv koomiline konflikt tuleb eriti efektselt esile vahest just selletõttu, et õngitsejal lastakse oma absoluutselt lootusetu tegevuse juures piinlikult kinni pidada kõigest kalapüüdumiskunsti reeglitest ja rituaalidest ning kirjeldatakse seda ülimalt üksikasjalikkusega. Joapi mõtetesse ja toimingutesse on siirdistutatud üht-teist ka kulunud kalameheanekdootidest, aga sellisel viisil, et tulemuseks on kunstiline informatsioon üldinimliku kalduvuse kohta teadlikuks enesepettuseks. «Silmuse» napp sündmustik jõuab reaalsuse ja fantastika piirile. See, samuti nagu «Kalamees», pole allegooria, vaid «lihtsalt üks jutt» — taas arutust, ent väga inimesepärasest tegutsemisest.

On aeg esitada küsimus, mida kirjanik oma absurdsuste paraadiga «öelda tahab». Kus on positiivne programm?

Selle otsimine nõuab omajagu ettevaatust: kergeusklikku kriitikut on varitsemas üha uued ironiakihihistused, milleks osutub muuseas mõnigi näiliselt tõsimeelne õpetlik passaaž. Vahast tuleks midagi õppida salmonelloosikahtlaselt Helder Sahalt, kes sõidib mõttetuse vastu mõttetusega niisama tulemusrikkalt, nagu mõned tehted kahe miinusemärgilise arvuga annavad plussmärgilise resultaadi? Aga tema on kahe raamatu kohta ainuke, kelle ettevõtte õnnestub. Rohelise seljakotiga mees paneb oma rabavalt uudse alga-

tusega tühikäigul funktsioneerima terve rihmülekanne süsteemi, kuid lahkub siis areenilt niisama äkki, nagu ta sinna ilmuski. Ametnik Selli revoldikats bürokraatia vastu lõpeb alistumisega, ja päeva lõpul on tal põhjust resümeerida: tahtevabadus — see tähendab vabadust antud momendil teritada või mitte teritada pliiatseid. Nagu seesama teisel tähendab valikuvabadust ühe ja kahe tingpastlapaari vahel, karussellisõidu ja kiikumise vahel jne. Seal, kus Antonius oma õpetussõnu «roomlastele» üles ütleb, kostaks nagu läbi ka autori hääl: «... maailmaparandamine on tõsine töö ning kõik teevad seda jõudumööda. Nii et naerda pole siin midagi — võib-olla on see ainuke, mis meid kõiki maailmaga seob.» Aga puändiga («Parim jook on kolmetärniline armeenia konjak») keeratakse hundijutuks ka see kena peaparanduskõne.

Arvatavasti oleme nüüd juba nii kaugelt jõudnud, et keegi ei hakka enam Valtonit süüdistama Saalomoni plagieerimises, nagu juhtus alles kaks aastat tagasi. «Lõbusa eksistentsialisti» Tommikese lugu, mis oli paigutatud «Rastate vahel» lõppu ja milles tookord nähti peaaegu et sadistlikku irvitamist kõigi paremate pürgimiste üle, tundub tänase silmaga vaadates ehk hoopis avataktina kirjaniku loomingu evolutsiooni praegusele etapile. Ja kui üritada tõlkida «Karusselli» ja «Jaapanlannade» «paatost» utreeritud loosungite keelde, tuleks ehk välja midagi sellistaolist:

Ärgem ajagem taga oma saba — kätte nagunii ei saa!

Ärgem kogugem vanu katlaid, sest nendega pole midagi peale hakata!

Kui kavatseme ronida silmusesse, siis vaadakem, et läheksime sinna asja ette!

Ärgem sõitkem karussellil: pea hakab ringi käima ja paigast ei pääse!

Kui juhtub, et püüame kalu sealt, kus neid ei ole, siis ärme vähemalt mängime nende praadimist ja söömist!

Ärgem tagugem tadrükuid: maailmas on kolinat isegi küll!

Ärgem tõstkem tüli tühja pärast, sest «ka tark jääb lolliks, kui ta rumalaga

piab kaua vaidlema» (Mats Tõnisson, Rahva piibel, Tallinn, 1912, lk. 272)!

Eks ole võimas positiivne programm. Kui me sellest märku võtaksime, oleks maailma elu tükk maad kergem, ilusam ja mõistlikum. Muide, karussell, nii nagu Valton seda näeb, ei ole mitte ainult oma telje ümber masendavalt nüri ringiliikumise vahend. Karussellilikud on ka näiteks «Väike idamaine unelm» ja «Musu» — kaks väikest ülemeelikut lustisõitu. Esimeses vahelduvad rütmiliselt kolm plaani: idamaise linna käratsevkirju panorama, kõrgromantiline ood Gölunarale ja bakuulanna realistlik portree. Ilusad valelikud sõnad ja vähem ilus, kuid mitte vastik tõelisus segunevad lõbusaks tohuvabohuks, milles küsitava esteetilise väärtusega on vaid üksikud detailid («praadinud kastanite kleepiv saast» jms.). «Musu» segatakse põnevaks rosoljeks inimese materiaalse olemise ja füsioloogia ebapoeetilisus ning tundetalitluse eeterlikkus. Sõna- ja detailikulu läheb asja ette ja tulemuseks on humoristlik-groteskne äratõmme armunud inimesest — naljakast, juhmist ja toredast.

Oma loomingu vaadeldaval arenguetapil on Valton eriti rohkesti viljelnud kaht tüüpi lühijutte, mida võiks ehk tinglikult nimetada müüditüübiks («Silmus», «Kalamees», «Musu», «Tort» jt.) ja följetonitüübiks («Kaks paari pastlaid», «Üks tund võitleva ateistiga», «Mees teeb, mis mees tahab» jt.). Ei üks ega teine ole päris võõras ka varasemale Valtonile: esimese näideteks võiksid olla «Uudishimu» ja «Tommi», teisel — «Avaldus» ja «Süüdistuskõne». Mõlemas tüübis tulevad esile autori erakordne leidlikkus situatsiooni loomisel ja mõningane abitus sündmustiku arendamisel. Deformatsioon suundub müüditüübis enamasti absurdi, följetonitüübis groteski rakendamisele. Esineb ka kahe tüübi hübriidseid vorme, samuti esindatud varasemas loomingu («Uksi puhastamas»). Sellelt pinnalt, följetonlike elementide ristamiselt belletristikaga, kerkivad mõned kunstilise kvaliteedi probleemid. Valtoni suutlikkust kirjutada tüüpilisele följetonlikule süzeele

head ilukirjanduslikku lühiproosat on juba esile tõstetud (E. Tennov, «Keel ja Kirjandus» 1966, nr. 9, lk. 574); järjekorseteks näideteks sobivad siia «Salmonella» ja «Kaheksa jaapanlannat». Mitte niisama õnnelik ei ole autori käsi aga seal, kus ta kannab följetonlike liialdusi «väarikama» põhikoega lühijuttudesse (seda teeb ta aga üsna sageli). Siis läheb lahti vaimutsemiseks sellises maneeris, mis on ohtlikult sarnane meie reaföljetonistide stiilile. Just midagi niisugust on roheline seljakotiga meest jälgivate komisjonide moodustamise ahelreaktsioonis, olgu see iseenesest ka kuitahes «terav» ja «julge». «Kaheksa jaapanlanna» teksti topitud poolvaimuka makaronikeelse repliigi («Jo-te-kjero-ihh-liibe-dihh — —») vajalikkust ei põhjenda ära ka selle irooniline kommenteerimine «võitmatuks tiraadiks». Samataoliste «följetonismide» hüpertroofia kahandab mitme teisegi hea jutu mõju.

Valton ja iroonia on ilmselt lahutamatud, ja valtonlik iroonia on kujunenud meie kriitikakeeles kindlapiiriliseks mõisteks. Uutes raamatutes aga häirib — ja mitte väga harva — iroonia-kramp. Milleks demonstreerida oma kõrget üleolekut näiteks vaese ateistikirvemehe suhtes, kelle lollus on nangunii igapäevale päevaselge («Sain temast aru, tsiteerimine on hea ja kindel asi»; «Mõistsin, et meie ateistlik propaganda töö on kindlates kätes» jms.).

Et följetonitüüpi lühijutt on nähtavasti Valtoni kõige hilisem arengusuund (need domineerivad «Kaheksa jaapanlannas», mis, ilmunud küll varem, on koostatud hiljem kui «Karussell»), tasuks ehk autoril oma vastavate vahendite arsenal üle vaadata.

On teisi selliseid asju, mis ootavad kirjaniku eneskriitilist pilku. Varasem arvustus rääkis palju häid sõnu Valtoni stiili ökonoomsusest. Praegu seda kiitust enam korrata ei saa. Nähtavasti on kirjanduslik ümbrus nii palju kosunud, et Valton, kes näiteks autoripositsiooni väljendamisel tundus tagasihoidlik ja taktitundeline, osutub nüüd kohati agressiivselt didaktiliseks. «Sõbrannade»

esimesel leheküljel suunatakse karistav sõrm järgemööda põrandavaibale, televiisori lakitud küljele, pildile, «mis sobis tapeediga ilusasti kokku», laiale puuvoodile, öökapile, riidekapile, puhvetele — esemetele, mis uustõusikluse sümbolitena jõudsid küllastada juba 60-ndate aastate alguse värssides ning olukirjelduses. (Ja üldse — «kirglikkusega ei veena», nagu õigesti arutleb «Luikede soo» peategelane Märt Elat.) Torkab silma ka inetu detail, eriti olustikutetaili rohke harrastamine. Nende esteetiline mõju kahaneb või kaob, sest neid kuhjatakse pealetükkiva kavatsusega objekt hästi vastikuks teha: «Aron ja Inga keerlesid ja keerlesid, tegid seda püüdlikult ja raskelt. Nende kehad kattusid kleepiva higiga. [— — —] Kui nad olid üsna ära väsinud ja end tant-supõranda tolmu täis ahminud, läksid nad edasi. [— — —] Nad läksid putka juurde, mida nimetati kohvikuks ja kus müüdi vahatatud papitopsides vastikut piimaga keedetud kohvi ja saia vahel kuumi viinereid. [— — —] Aron ja Inga kugistasid ära oma kuiva ja laialipudeneva saia ning läksid rahulolevatena edasi.» Mõned eriti sagedasti korduvad epiteedid (näit. mõnus, kindlameelne) on muutumas autori isiklikeks stampideks. Dialoge lahjendavad ühe-tooniliselt kommenteerivad remargid:

«Mis maik tal siis on?» uudishimutses nüüd neiu.

«Väga ebameeldiv,» ütles müüja järele.

«Olete te seda ise söönud?» küsis noor-mehe jõhkralt.

Müüja kahvatas kergelt.»

Näib, nagu ei usaldaks autor repliigi enese väljendusvõimet.

Valtoni kalduvusele kujundeid üle seletada on juba viidatud (A. Schmuul, «Sirp ja Vasar» 1967, 17. II). See tendents on progressseerunud. «Kaasautori» jaoks on selline menetlus mitte ainult ebavajalik, vaid ka lausa segav, sest nii surub autor mõnikord oma mitmeplaaniplaanilisele teosele peale üheainsa tõlgitsemisvõimaluse (näit. «Taldrikulööja»), mõnikord pisendab hea avara kujundi kitsaks literatuurseks sümboliks

(näit. paralleel Meeri Rikendorfi ja tema koidest puretud, väsinud uljusega kargava palli vahel, või kitsehabemega kitse ja kitsehabemega mehe kõrvuti-seadmine).

Aitab. Oli ju juba juttu sellest, et fööniks alles tõusis tuhande. Ime siis, kui tal veel mõned suled sassis ja lennukaar mitte alati küllalt elegantne. Vigade inventuur võib tunduda eriti väiklane selletõttu, et Valton, kelle looming ja talent olid seni tunnustust leidnud eeskätt kirjanduslikes ringkondades, võitis «Kaheksa jaapanlanna» ilmumisega tohutu populaarsuse ka väljaspool «gurmaanide» ringi. On pealt kuulnud jutuaajamisi, kus umbes sellistel puhkudel ja sellise intonatsiooniga, nagu tavatsetakse öelda, et «vaat kui kirjutat raadiole (~ ajalehele)», ähvardatakse: «Vaat kui räägin Valtonile!» Täiesti arusaadav. Kirjutab ju Valton kaasaegsetest elulistest nähtustest ja probleemidest, pealegi teravamalt kui ükski teine meie prosaist. Aga ikkagi: ühiskonnakriitiline teravus ja ilmumisaegne massiline menu ei ole veel teose kunstilise kõrgeväärtuslikkuse tagatiseks. Enamik «Kaheksa jaapanlanna» juttudest on kirja pandud nähtavasti vähem kunsti kui idee nimel. Ja arvustajad, kes seda raamatut jäägitult kiidavad — samuti idee nimel —, sotsioloogiseerivad, olgugi pahupidi, võrreldes 1950. aasta kriitikaga.

Ka «Karusselli» tase on liiga ebauhtlane. Terviklike, täiesti või peaaegu lõpuni viimistletud kunstitööde («Kalamees», «Eleegia», «Silmus», «Hea inimene», «Musu») kõrval leidub üsna nõrku, lohakalt, karjuvate ülepakumistega kirjutatud, isegi igavaid lugusid («Mees teeb, mis mees tahab», «Seltskonna hing», «Sõbrannad», «Maailmavalu»). Just Valton ei peaks rahulduma päevakajalise menuga, seltskonna hinge mängimisega, sest on olemas ka niisuguseid asju, mis on lubatud härjale, aga mitte Jupiterile. Just Valtonilt oleme õigustatud ootama peatset astumist «absoluutsemasse» kirjandusse, kuhu meil suudavad nagunii hirmus vähesed astuda.

Maie Kalda

Poedi silmad

Uno Laht: «Ingel läheb apteeki... Korralikus seltskonnas».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1967. 168 lk.

Publitsistlik luuletaja on enam kui teised seotud ajakajaliste momendi-probleemide ja käibetõdede kiirelt muutuvate väärtustega. Tänapäev erutav ja aktuaalne võib homme näida tähtsuse minetanud üksik- või juhufaktina. Viimase tasemele jääb ka nähtuse kunstiline interpretatsioon, kui sellele peale pelga päevakajalisuse, nähtuse iseenda pole seatud üldnimilikumat, sünteesivat eesmärki. Teosed, mis loodud vaid mõne omaaegse argiprobleemi kirjanduslikuks illustreerimiseks, kaotasid kaasaloova tähenduse koos selle käibetõdede muutumise (või kadumisega), mille propageerimise või eitamise funktsioon nad teenisid. Ka siis, kui need (teosed) oma sünnihetkel võib-olla säraküünlatulega tähelepanu suutsid kōita.

Publitsistliku kirjaniku positsioon oma keskkonnas on õieti vastuoluliselt kahepaikne. Ühelt poolt täidab ta kliima kujundaja, atmosfääri osoneerija tänuväärset ülesannet, teisalt tuleb tal alati arvestada olukorda, kus «ilmad ei tee enam ilma ise...», kus «looduse taibukas tasakaal — interregnum» seab ohtu seniste prognooside pädevuse. Kuidas leida potentsiaalset vastukaja muutunudki aja- ja olusuhetes?

Kunstile annab elujõu pidev uuene mine ja teisenemine, kaasaegsus, mis ei piirdu üksiktõdede fikseerimisega, vaid otsib ajastu tendentside üldisi seoseid, kujundilisus, mis suudab nähtusi mõtestada avaramalt kui ühe konkreetse faktitõe illustreerimine.

Uno Laht tuli kirjandusse autorina, kelle kihelevad piimahambad ihalesid kriitilises meeles kinni hakata õige mitmetest kaasaja elunähtustest, mille olemus mahub tõlpluse ja bürokraatia kurvastavalt avarate üldmõistete alla. Hea tahtega trotsida rahvasõna, mis väidab, et ega ilma jõua soojaks kütta, tegi Laht oma tööpõllul palju kasulikku. Hoolimata sellest, et ta vaimukatest, tookord populaarsetest värsspublikatsioonidest

enamasti ei kujunenud antoloogialuuletusi. Oleks ülekohtune teha nende «oma aja laste» sünnilugu ja edasine saatus sõltuvaks ainuüksi autorist.

Paljude kunstiteoste möödud päevakajalisus oli mitmete põhjuslike seoste tõttu meie kunstipoliitika üldisi nähtusi. Olukord, kus teost hinnati mõne kitsalt praktitsistliku, olugi või olulise funktsiooni vaateveerult, ei soodustanud kunsti loomist, millel konkreetse eesmärgitaotluse kõrval oluaks ka aegumatum, «üle maade ja merede» säiliv väärtus. Maksab meenutada, et alles viimastel aegadel oleme möönnud: kauaegne võitlus abstraktse humanismi vastu «võitleva kirjanduse» nimel viis absoluutsete väärtuste kõrvaletõrjumiseni, kunsti üldspetsiifika ahendamiseni. Pealegi — autori loomingulist eneseteostust piirava lokaalsuse kõrval pendasid paljude kunstitõdede mõjujõudu nende tagantjärele-targa-positsioon. Nii oli (ja on veelgi) tavaks. Illustreeriti nii- või naanugust parajasti päevakorral olevat taunitavat või eelistatavat probleemi (teesi) pärast seda, kui nähtust muude kanalite kaudu oli juba tulipunkti seatud. Kunsti tarbijale ei sisaldanud sellised teosed enamasti uut, kaasamõtlemisele ja -loomisele ajendavat informatsiooni, sest tema seisukohad olid (mõttes) välja kujunenud juba varem. Sest üks pakitse erutavad, lahendust nõudvad probleemid rahva hulgas ammu enne, kui jõutakse n.-õ. ametliku reageerimiseni. Aga küllap kuuluks just kaasajast publitseeriva autori põhiülesannete hulka nõue — olla eelkäija, otsija ning avastaja, mitte kommenteerija-konstateerija rollis.

Ei ole eelnenuga tahetud epistlit lugeda Uno Lahele, poedile, kes ikka on olnud mõtterutiini ja stagnatsiooni äge taunija, muutuv, liikuv ja süvenev luuletaja. Aga on ju nii, et nõutakse enamasti just temasugustelt. See pole paradoks, vaid loogika. Vanaisa Krõlovi

meenutades on kirjanduseski omad jõed ja tiigid. Mida nõudagi viimastelt, kelle eksistentsi lõppresultaat on ette teada?

U. Laht on neid autoreid, kes ei rahuldu elust kergelt, tantsisklevalt ülelibiseva kunstikäsitlusega. Eks ole ta kinnitanud:

See juurte probleem
on suurem kui näib —
tal on isegi taevaga seos.

Ning teisel:

Varjud koos meiega elavad,
kuni on valgust.

Viimases värsikogus «Ingel läheb apteeki... Korralikus seltskonnas» varasemast selgemini ilmnevat süvenemistendentsi olulisema ja üldisema suunas on käsitletud kui lahtirebimist senisest (pulmatola) maskist. Eitamata nimetatud maski olemasolu, keelitaksin hoiduma selle funktsiooni ületähtsustamisest. Lahe puhul iseäranis. Julgeksin arvata, et me kõik oleme kandnud ja kanname mingil määral mingit maski. Meie kõik, kes me oleme astunud «läbi rutiinide kadalipu». Kas pole nii, et me vaid tunnetame neid maske erinevalt, eriastmelistelt tasanditelt. Sõltuvalt põlvkondadest, sõltuvalt praktiliste kogemuste hulgast, võib-olla sõltuvalt isiksusest ja temperamendist. Olenevalt tõe tunnetamise teedest.

Tänast ei oleks, kui elaks me eilse
kultuurita.
Sündmused, kohad ja isikud — kõik
olgu uuritav.

Ärgem leppigem, kuid mööngem ometi, et maskid ja rollid on olnud nii eilses kui tänases. Erinevus on maski kandjates. Üks näiteks lööb koduküla sotsialismist säraval tänaval tantsu Zagladaga, teine pürib trotslikult lendu tõusta ka kõrbenud tiibadega. Erinevad maskid, erinevad liikumissuunad. Erinevus selleski, et ühel juhul pole mask kandjast eraldatav, teise taga seisab isiksus.

Mõte kui värvuke vuhiseb rapsides
peost —
oska vaid märgata koltunud faktide
seost.

Sellal, kui Lahe siun sarjas Maarjamaa uusasiseid või päevakajalisusega värskemaks turgutatud Sofia Apelsinovna Šerstennajat, heideti autorile ette, et ta «satiiri kujundite hulgast tikub ülearu esile tarbeesemete butafooria». Õige muidugi — nii see oli. Põrandalambile, karusnahksele kasukale või isiklikule autole osutamine kallutas rõhuasetuse peamiselt — vastuolu interjööri ja seda asustava vaimuvaesuse vahel — kõrvale. Ent olgem otsekohesed. Defitsiidist või hinnast johtuvalt olid need (või mõned muud) igapäevased esemed meie tingimustes ju ometi mitte tarbe-, vaid luksusartikliteks, millele «lihtne nõukogude inimene» naljalt ligi ei pääse(nud). Igatahes mitte sedavõrd kui eldoraado mitut-setut tõugu asukad.

Seepärast ei võrsunud Lahe sarkastilised detailikommentaariid mitte teadmatusest, et esemed ei määra nende omanike hinge- ja elulaadi. Nad olid objektiivse tegelikkuse peegeldamise produktid, millest Lahe-tüüpi luuletaja mööda ei pääsenud. Sest ka pisipahede paljastajana on Lahe satiir olnud ikka ettepoole vaatav, tulevikusuunaline, väikekodanliku mistahes avaldusvormi äge antipood. On muidugi ise küsimus, mil määral see kõik toda objektiivset tegelikkust mõjutas või muutis.

Aga sellega, et Lahe probleemiasetused tekitasid elavat resonantsi, oli ühtlasi kinnitatud autori taotlus uudsemalt, paremini kujundada ja väärtustada ümbritsevat keskkonda. Ja juba ainuüksi tolles taotluses, rahulolematuses maailmaga (ja iseendaga), peituvad kunsti arengustiimul ja perspektiiv, igatsus müütilise sinilinnu järele.

«Ingel läheb apteeki...» esindab üht-aegu nii uut kui vana Lahte. Ja selles ongi raamatu kõige olulisem väärtus.

Endine on Laht muu seas seski mõttes, et viimaseski kogumikus on tugeva-

te kõrval järsult kesisemaid värsistusi («Nukrad laulud blues'id», mõned lembe- või lorilaulud, ka Sveamaa välvõtted). Nõrgaks jäävad nad ka siis, kui nende esitamist põhjendada kontrasti-printsipiiga — et kandvad luuletused seda rohkem esile tõuseksid. Mõistagi, alati pole suure ahvena päev, ja paljust neid püüdjaid siis on, kes prügi-kala sootuks kõrvale jätavad. Et olgu nad siis pealegi... kassi jaoks. Teisal laseb autor end kaasa kiskuda kombineerimislustist, on sõnaohter ja kerge-meelne asjade puhul, mis on naljast kaugel. Mõtlen oopust «Ei näputöö ole naiste töö». Juurte probleemini pole siin ilmselt üritatudki jõuda. Näiliselt pretensioonitum «Moosipurgid» näiteks kätkeb endas palju avaramat üldistust.

Ei pääse mööda ka mõnest päevakajalisuse probleemist. Mitte küll ses mõttes, et tegemist on mööduvalt ebaoluliste seikadega (kuigi näit. iseenesest sümpaatne «Lamav viiger» võiks siia kuuluda). Mõtlen neid värsse, mis teadjate-tundjate üsnagi piiratud ringis kihinat-kahinat tekitavad, enamikule aga allteksti tabamatuse tõttu kauges või sootu käsitamatuks jäävad. Muidugi teeb aeg nende kallal veel oma töö — kasuteguri vähendamise mõttes. Kurb järeldus — kas ka paratamatu? Hästi hea «Eks seegi monumentum» on ju samast mastist lugu!

Ei saa päriselt nõusse jääda mõnede probleemide interpretatsioonist tulenevate seostega. «Järglastega võrreldes» on tõsine ja karm luuletus. Meie, järglaste probleeme mitte näha tähendaks kanapimedust, ent kas pole praegu tahtmatult häiritud ka eilsete tundmatute sõdurite rahu. Nendel ju polnud veel plastmassist žetoone sõdurimundri all. Ja mis peamine: «meil ei ole silda sinna» (vt. lk. 91).

Kolme süvenenult loodud portreega meie vanameistritest pole kõrvutatav «Pärastlõunak Pasternakiga». Siin on midagi põhimõtteliselt viltu. Ja nimelt võrdlusalustes. Kunstiga spekuleerijatele seal vastandatakse kunsti mõistjad ja hindajad siin. Ometi on samas luuletuses tõdetud:

Värsside mõistmine vabaimas riigiski
 lame on,
 kui seda teeb mõni agar, kuid piiratud
 ametkond.

Küllap sobib siinkohal meenutada ka vana prostituudi mõtiskluste ikka veel aktuaalseid tõeteri (lk. 27) või «Mudase dialoogi» ridu.

Nendes ja veel paljudes teistes luuletustes on U. Laht jõudnud uue kvaliteedini, universaalsemale kunstitasandile. «Kolmanda Reich'i kangastused» paistavad sel avaral foonil eriti iseloomulikult silma. Käsitledes nähtusi, mille «kõma tänaseni kestab», või imelikke noorsoojuhte deviisiga: «Kes pole meie poolt, on meie vastu!», paneb ta lugeja kaasa mõtlema mitte ainult nimetatud värssidele aineks olnud reaaleidele, vaid ka verbaalidele. Mitte vähemat mõttekoormust ei kannu (teadlikult?) segasvõitu sõnastusega «Ood» kodakondsust eitavatele koidele, kes, nagu selgub, võivad nuhtluseks olla ka militaarsetele esteetidele.

Niisiis, vastses värsiraamatus ei piirdu Uno Laht enam üksnes ironiseerimisega keskmiselt suure K-tähega Kodaniku tõlbi koduse status quo üle. Maa-ilmakodaniku positsioonile senisest märksa lähemale jõudes püüab ta kiiduväärselt avardada maailmamõistmise keerukaid võimalusi, tabamaks kaasaja eluhoovuste üldomaseid palgejooni. Kordame juba öeldut (P.-E. Rummo): see on süvenemise tee. Ja vajab edasist süvendamist.

Kas tõesti on siin ilmas omal kohal kõik, millest peame lugu me?

See küsimus jääb päevakorda. Jäävad päevakorda need küsimused, mis leiduvad vaadeldud raamatu tipmises luuletuses «Keskaja viimane kirjanik?».

Millal saabub päev, et lausuda:
 ... ma kiidan renessanssi
 ja laulan talle väarikat koraali.

Aeg annab arutust?

A. Eelmäe

Turismiretkel Rootsis ja Norras

17.—29. maini käis grupp eesti kirjanikke, kriitikuid ja tõlkijaid (V. Altoa, A. Beekman, V. Beekman, V. Gross, M. Kalda, R. Kaugver, H. Kiik, P. Kuusberg, R. Parve, L. Promet, A. Ravel, R. Rimmel, V. Saar, O. Samma, J. Semper, R. Sirge, H. Suislepp, A. Tamm, L. Vaher, I. Viiding jt.) Nor-

ras ja Rootsis turismireisil. Viibiti Oslas, Bergenis, Göteborgis ja Stokholmis. Bergenis võttis grupi vastu kohaliku ajalehe «Bergens Tidende» toimetuse, Göteborgis ja Stokholmis oli grupi liikmetel kohtumisi sealsete eesti kirjanike Ivar Grünthali, Kalju Lepiku ja Arvo Mäega.

Sündmus Leedu kultuurielus

13. mai kujunes tähelepanuväärseks päevaks Leedu NSV kultuurielus. Nimelt saabus sel päeval Vilniusse Leedu rahvakirjaniku Rojus Mizara lesk Eva Mizariene, tuues kaasa oma abikaasa põrmu — rahvakirjaniku viimne soov oli, et ta maetaks kodumulda.

Rojus Mizara sündis 15. mail 1895 talupoja perekonnas. 1913. aastal emigreeris ta USA-sse, kus 1933. aastal sai Mizarast ajalehe «Laisve» («Vabadus») toimetaja, ja sellel ametikohal tegutses ta elu lõpuni, olles sageli taga kiusatud ameerika reaktsoonäride poolt.

Kirjanduslikku tegevust alustas R. Mizara 1916. aastal. Ta kirjutas terve rea romaane, millest tuntuimad on:

«Pavilas Jurka» (1935), «Udud» (1938), «Algis Lužbise seiklused» (1958). Nende peamine teema on USA-s elavate leedu emigrantide elu ja tööliikumine. Mizara romaanid paistavad silma keerulise ja terava intriigi ning dramaatiliste konfliktide poolest. Kirjanik on ka paljude jutustuste, näidendite ja essee-
de autor.

1965. aastal omistati R. Mizarale Leedu rahvakirjaniku nimetus. 1967. a. külastas ta kodumaad, et võtta vastu audiplom. Kirjanik suri 1967. aasta septembris, tema põrm aga maeti auavalduste saatel 23. mail k. a. R. Mizara sünnikohta — Alytuse rajoonis Sevilionise külas.

Kultuurielu pudemeid Soomest

Soome Akadeemia vastav komisjon otsustas pärast akadeemik Alvar Aalto pensionileminekut vabaks jäänud akadeemikukohale esitada skulptor Aimo Tukiaise. — Akadeemikud nimetab kohale vabariigi president. Skulptor Tukiainen keeldus aga temale osutatud aust, põhjendades presidendile saadetud kirjas oma keeldumist sellega, et kogu riigis ei saa skulptorid vajalikul määral toetust ega töövõimalusi. Ta pani ette akadeemiku palgasummade arvel edendada loomingulist tööd vabariigis.

Kirjanike ja kunstnike ühing «Kiila» avaldas skulptor Tukiaisele tänu ja tunnustust tema julge sammu eest keelduda akadeemikukohast. «Kiila» on nimelt algusest peale vastu seisnud akadeemiasüsteemile tema praegusel

kujul ja olnud samadel seisukohtadel millel skulptor Tukiainen, nimelt et kunsti ei toetata kõrgepalgaliste akadeemikukohtade kinnimaksimisega, kui töövõimaluste organiseerimine kunstnikele üldse on täielikult hooletusse jäetud.

Hiljuti sai 70-aastaseks luuletaja ja filosoofiadoktor Toivo Lyy.

Toivo Lyy sündis 1898. aastal Joensuu ja lõpetas keskkooli 1918. aastal. Juba kooliajast peale tundis Toivo Lyy suurt huvi soome keele ja selle kirjandusliku viljelemise vastu. Mõned aastad töötas ta kirjastamise alal (1924—1929), kuid hakkas siis tegutsema vabakutselise kirjanikuna ja tõlkijana.

Toivo Lyy sulest on ilmunud luule-

tuskogud «Teispoolt Tuomivaarat» (1926), «Klaas» (1935), «Nagu Hellase hõimud» (1940), «Rahe» (1944), «Ood niidu rohtudele» (1950) ja «Ood olümpiatunglale» (1953) ning luulevalimikud «Metsa poeg ja Gulliver» (1964) ja «Toivo Lyy kauneimad luuletused» (1958).

Toivo Lyy on vormivaldaja looduse armust ja esindab soome kirjanduses kaunis haruldast mõistusepärast liini. Tunded ja mõistus, puhtlühiriline meeleolu ja mehine võitlustahe moodustavad temas mõjusa terviku.

Aastakümnete jooksul on Toivo Lyy olnud ka parimaid soome luuletõlki- jaid. Tema tõlkes on ilmunud kolm valimikku Umar Hajjami luulet, Topeliuse luuletusi ja värssdraamasid, sakslaste rahvusepos «Nibelungide laul», Creutz'i «Atis ja Camilla», ungarlase Imre Madachi draamaepos «Inimese kurbmäng», suur osa Schilleri värssdraamadest ja poemidest ning Chauceri «Canterbury lugusid».

Filosoofia audoktoriks promoveeriti Toivo Lyy 1964. aastal Helsingi ülikoolis.

Soome noorsookirjanduse tase on võrreldes möödunud aastaga tagasi läinud niihästi oma kvaliteedilt kui ka hulgal, kuigi ülesannete ja ka võimaluste maht on kasvanud. Seda konstateeris noorsookirjanduse hindamise komisjon oma koosolekul, kus määrati ka kirjanikele preemiaid.

Kirjanik Kaarlo Merimaa sai Topeliuse-nimelise preemia kogu oma noorsoole määratud loomingu eest (tema esimene poisteromaan «Tagaõues» ilmus juba aastal 1931). Teised auhinnasaajad olid B.-L. Joutsen ja O. Ojala.

Igal aastal antakse Soomes välja nn. Agricola preemia parima eelmisel aastal ilmunud väärtusliku ilukirjandusliku proosateose soome keelde tõlkimise eest. Tänavu sai selle Aarno Peromies Franz Kafka novellivalimiku «Ühe koera uurimusi» eest, Nagu ütles Soome Tõlkekirjanike Ühingu esimees L. Halmberg, rõhutab preemia loovutamise Agricola sünnipäeval seda, et

soome kirjakeele loojad ja rikastajad — kirjanikud ja tõlkijad sellega austavad Agricola mälestust, mehe mälestust, kes pani aluse soome kirjandusele.

Rootsi Längmani Kultuurikapital määras 5000 krooni suuruse preemia soome-rootsi kirjanikule Oscar Parlandile teoste eest, mis suure psühholoogilise nõtkuse ja hiilgava kirjeldamis- oskusega kujutavad kadumas olevat omamoodi rahvusvahelist miljööd.

Tähtsamaid kirjanduslikke auhindu Soomes on praegu Eino Leino Seltsi kirjanduspreemia. Selleaastase auhinna komisjoni, kuhu kuulusid Mirjam Polkunen, Pekka Suhonen, Veijo Meri ja Max Rand, otsusel sai 1968. aasta Eino Leino preemia ajalehe «Kansan Uutiset» vestekirjanik Kerttu Kaunistkangas (Juorkunan Jussi) oma poliitiliste följetonide eest. Nagu auhinnakomisjoni otsuses öeldakse, on K. Kaunistkangas auga edasi viinud Eino Leino poliitilise veste traditsiooni.

Soome tuntuim marksistliku filosoofia uurija Tuure Lehén nimetati Moskva ülikooli audoktoriks. Soomlastest on varem see tiitel antud ainult president Urho Kekkonesele (õigusteaduse doktori kraad).

Doktor Tuure Lehén on avaldanud üle 100 raamatu, loengu ja artikli marksistliku filosoofia ja töölislükumise ajaloo alalt.

Teoreetilise töö kõrval on T. Lehénil seljataga ka huvitav ja mitmekülgne tegevus rahvusvahelise töölislükumise eri lõikudes. Aastal 1918 oli ta punase valitsuse rahvadelegatsiooni sekretär. Klassisõja kaotusega lõppedes oli T. Lehén sunnitud siirduma Nõukogude Liitu, kus ta astus Punaarmee ja sai peagi ohvitseriks. Hiljem töötas ta Kominternis, võttis vabatahtlikult kindralina osa Hispaania kodusõjast. Pärast viimaseid sõdu võis T. Lehén jälle oma kodumaale tagasi minna. Teda tuntakse niihästi Soomes kui ka välismaal marksismi eelarvamusteta uurijana ja arendajana.

Uusi eesti kirjanduse tutvustajaid Soomes

Aastaid oli eesti nõukogude kirjanduse vahendajaks soome lugejaile vaid kirjastus «Kansankulttuuri». Viimastel aastatel on hakanud meie kirjanduse vastu huvi tundma ka kirjastus «Tammi» ja kõige viimasel ajal kirjastus

Werner Söderström Osakeyhtiö. Soome suurimalt kirjastuselt WSOY ilmus aastavahetusel Ellen Niidu «Pille-Riini lood» (Kati Parviaise tõlkes) ja soome kultuuripäevade ajaks Eestis valimik «Soome lahe tagant» («Suomenlahden

takaa»). Alapealkiri täpsustab: «Uut eesti proosat». Selleks uueks, mis siiani Soomes tundmata oli ja nüüd sealsete lugejateni jõudis, on (sisukorra järjekorras) Mati Undi «Võlg», Arvo Valtoni «Karussell», «Heeringand», «Silmus» ja «Rohelise seljakotiga mees» ning Enn Vetemaa «Pillimees». Raamatu tõlkijateks on Eva Hyvärinen, Aino

Kaasinen ja Kirsti Paukkunen. Seega on peale kasvamas ka uus eesti kirjanduse soomendajate põlvkond (E. Hyvärinen ja K. Paukkunen; esimene on koos Leena Nivankaga varem tõlkinud soome keelde Boris Kaburi näidendid «Rops» ja «Rops aitab kõiki»). Valimiku «Soome lahe tagant» toimetajad on Eva Hyvärinen ja Endel Mallene.

Haruldane kirjanduslik kohtuprotsess Soomes

Jaanuaris 1965 alustati kohtuprotsessi Hannu Salama vastu jumalateotuse pärast ta jutustuses «Jaaniõhtu tantsupidu».

Süüdistuse aluseks on üldiselt vananenuks tunnistatud seadus. Nüüd tegi Ülemkohus lõpliku otsuse: jätta jõusse karistus autorile — kolm kuud vangistust tingimisi, «Otava» kirjastuse juhatajale 2000 marka rahatrahvi ning kirjastuse ja autori koosvastutusel 46 000 marga suuruse «ebaseadusliku tulu» tasumine. Ülemkohtu üks liige pooldas karistamata jätmist; kohtu presidendil arvates jutustuse ühe tegelase väljendus ei anna kogu teosele tendentsi, mis oleks karistatav. Tema arvates oleks

jätkunud 750 marga suurusest rahatrahvist autorile.

Ülemkohtu otsus on tekitanud rahulolematust, esmajoones kirjanike hulgas. Pentti Saarikoski ja Jorma Ojajarju esitasid kohtuministrile avaliku kirja, küsides, kas Soome on oma kirjandust väärt. Arvo Turtiainen, Brita Polttilla ja Lassi Sinkkonen ütlevad oma protestikirjas: «Oleme masendunud, kuid ka valvel. Me ei nõustu ega vaiki ühegi õiguse ja inimsuse haavamise puhul, kui see puudutab kedagi soome loovat isikut.»

Sama küsimust riivas Turtiainen juba varem luuletuses «Palve Hannu Salama eest» («Looming» 1967, nr. 6).

Meie mehed Oklahomas

Oklahoma ülikoolis toimetatav «Books Abroad» tutvustab 1927. aastast saadik kogu maailmas ilmuvat ilukirjandust ja kirjandusteadust. Igal aastaajal trükitakse üks umbes kahesaja-leheküljeline number kahel veerul, mis maksab poolteist dollarit ja sisaldab paar pikemat monograafilist esseed ning hulgana annotatsioone-retsensioone keelealade kaupa. Praegu on väljaande peatoimetajaks eesti soost mees — prof. dr. Ivar Ivask. Tema ajal on sagenenud ja süstematiseerunud eesti (nii sisemise kui välimise) kirjanduse tutvustamine.

Nagu väljaandele üldse, nii ka siit- raamatute kohta käivatele sõnumitele on iseloomulik asjalik-tunnustav, vahel ka kergelt apologetiline hoiak. Paneb imetlema, kuidas õige lühikeses kirjutuses osatakse anda kõike olulist ilmutav läbilõige vaadeldavast: raamatu süžeealine ja mõttearenduslik käik, tege laste ja autori vahekorrad, stiililine omapära (tihti koos väikese ilmeka tekstinäitega), teose koht antud autori loomingus ja üldises kirjanduslikus ning ühiskondlikus protsessis. Eriti viimane on oluline. Ükski raamat, ükski autor ei jää omaette. Näiteks on tänavuses kevadnumbris Ivar Ivaski kir-

jutused Mati Undi kolmest pikemast jutustusest (mida käsitletakse kui autobiograafilise romaani kolme peatükki) ja Enn Vetemaa «Pillimehest» (tagasi-vaatena ka «Monumendist»). Neid vaadeldakse nii eraldi kui ka omavahelises võrdluses. Undi peategelast nimetatakse idealistiks, kes peab küsitavaks vanemate moraalistandardeid, ning võttes proovikiviks aususe, uurib seaduse ja vabaduse vahet, sattudes aeg-ajalt ka metafüüsilise spekulatsiooni sfääresse. Vetemaa teostes seevastu täheldatakse ennekõike metafüüsilist pinget hea ja kurja, süütuse ja süü vahel. Undi lemmiksümboliks peetakse akent ning võrreldakse ka ta oma stiili värskest pestud või lahtipaisatud aknaga, kust avaneb vaade igapäevasele Tartule oma noore elanikkonnaga või Pärnu mereavarusele; Vetemaa eetilisel tundlike süümevaatluste taustaks nenditakse vana Tallinna kivilabürint õhtu või ööga, lume või vihmaga, ilma aimuta mere vabastavast lähedusest. Vetemaa stiili nimetatakse maagiliseks realismiks, Undi oma aga stereomeetriliseks realismiks (erinevate jutustamisperspektiivide kaleidoskoopilise kõrvutamise tõttu). Mõlemale olevat elu

ja kunst dünaamilisteks nähtusteks, kuid «Vetemaa näeb nende voolu tänavates nagu vanades jõesängides, Undile aga ilmub elu mere tõusus-möönas või planeetide liikumises. Vetemaa loodib sügavuse ja pimeduse seesmisi sfääre, Unt eelistab tõusta hõljuma kosmose ja valguse määramatusse avarusse». Kokkuvõtteks arvab Ivar Ivask, et võib-olla pole Undist oodata suure sünteesiva Tartu-romaani autorit, aga Vetemaast dramaatilise, dostojevskiliku Tallinna-romaani autorit küll.

Peale sellise kõrvutusmeetodi vaadel-dakse meie kirjandust kui protsessi ka niisuguste kokkuvõtlikkude raamatute kaudu nagu August Sanga «Sada laulu» (talinumbris 67, I. Ivask), Betti Alveri «Tähetund» (sügisnumbris 67, I. Ivask), antoloogia «Eesti luule» (kevadnumber 68, Ilse Lehiste Ohio ülikoolist). Alveri ja Sanga näitel ilmutatakse pilt ühe rahva- ja luuletajaspõlve saatuskäigust. Pärast pikka vaikimist (ja «Onegini» tõlkimist, mille tulemus hinnatakse selle värssromaaniga parimaks tõlkeks üldse) uute luuletustega esinenud Alverist eraldi kõneldes öeldakse, et «kolmekümnendate aastate mõnevõrra iroonilisest neoklassitsistist on saanud eesti luule tõeline klassik, keele, rütmi ja kujundi võrratu meister». Ühel rahval kahe sellise naisluuletaja nagu Alver ja Under olemasolu arvatakse ainulaadseks juhuks, millele kogu XX saj. Euroopast leitakse ainus ligilähedane paralleel venelaste Anna Ahmatova ja Marina Tsvetajeva näol. August Sanga vaikusejärgsete luuletuste puhul nenditakse tema erakordset ausust ning usutatavat suhet optimismi ja reaalse pilgu vahel; tema luulet nimetatakse inimliku eneseteadvuse ja eetilise tundlikkuse süvenemise esindajaks nipsisõnalisuse, lahke tarkuse ja vahel ka tapva satiiri vaimus. Luuleantoloogias kirjutades heidetakse ette enam-vähem neidsamu ebajärjekindluse või liigse järjekindluse avaldusi autorite ja

luuletuste valikul, mis siinseski kriitikas. Tuntakse rõõmu Heiti Talvikust ja puudust Uku Masingust, välisautoritest soovivatatakse veel vähemalt Aleksis Rannitit, Ilmar Laabanit, Raimund Kolki ja Ivar Ivaskit, kusjuures vihjatakse, et praeguses valikus on väliseestlaste korral eelistatud lootusetust ja meelegeid väljendavaid toone. Kultuuriloolisest vaatepunktist lähtudes peetakse teretuluks kahekümnendatel kolmekümnendatel aastatel Nõukogude Liidus tegutsenud eesti luuletajate esindamist. Noorima põlvkonna (sünniaasta 1940-nda ringis) puhul kõneldakse luulerenessansist ja nähakse lootusrikkaid perspektiive. Lõpuks nimetatakse Jaan Kaplinski kõrgetasemelise «Tolmuse ja värvidest» ilmumist kui nende lootuste tagatist. Kaplinski raamat omaette on vaatluse all tänavuses talinumbris. Ivar Ivask kirjutab, et looduses kõigi selle ilmingutega leiab Kaplinski «surma kõrval kosmiliste mõõtmetega taassünni, igavese reaalsuse, kus elu ja surm on harutamatu ühte põimunud herakleitoslikus voolamise ja taasuenemise maailmas. Selline elunägemus annab poeedile ajuti sisemise vabaduse rõõmu, mis aitab teda üle surmahirmust». Räägitakse Kaplinski maailma avarusest nii ajas kui ruumis ning tunnustatakse tema head toimetulekut oma visiooni vahendamise ja sürrrealismilähedaste kujundipõimingute kui zen-budistlike paradokside, nii riimiliste salvide kui vabavärsside kaudu. Tema meditatsioonide metafüüsiline tundlikkust võidakse eesti luules võrrelda vaid Uku Masingu omaga. Tutvustaja lõpetab veendumusega, et see luule saaks kahtlemata laia rahvusvahelise vastukaja osaliseks, kui ta tõlgitaks mõnesse lääne suurematest keeltest.

Olgu seesama meeldiv veendumus kokkuvõtteks ka sellele tutvustuste tutvustusele.

«Ameerikate Maja» kirjandusauhinnad 1967

Havannas tegutsev rahvusvaheline kultuurioranisationsioon «Casa de las Américas» («Ameerikate Maja») on juba seitse aastat korraldanud kirjandusvõistlusi, auhinnates ja ära märkides teoseid viies žanris (romaan, luule, lühiproosa, esse, draama). Võistlustest võtavad autorid osa hispaaniakeelsete käsikirjadega anonüümselt, kusjuures auhinnale tulnud enamasti ikka on küllalt tuntud Ladina-Ameerika kirjanikud ja literaadid. Iga žanri teoseid hindab viie-

liikmeline rahvusvaheline (tihti ka Euroopa maade esindajaid hõlmav) žürii, mis valitakse tunnustatud spetsialistide seast. 1967. aasta võistluse hindajaist võiks nimetada näiteks meiegi lugejaile «Antillide luule» raamatu kaudu tuttavat kuuba poeeti José Lezama Lima (muide viimase kümne aasta kuuba proosa ühe esindustuse, palju tõlgitud romaani «Paradiis» autorit), uuema tšii luule nimekat esindajat Enrique Lihni ja tšehhi hispanisti Lumír Civr-

nyt. (Märgime veel, et 1966. aasta võistluse ühte žüriisse kuulus ka noor prantsuse publitsist Régis Debray, kelle areteerimine ja kohtuprotsess Boliivias Che Guevara hukkamise ühe järeloona mulu suurt tähelepanu ja ülemaailmseid protestiavaldusi põhjustas.)

Millised olid siis seekordsest võistlusest osavõtjate saavutused?

Romaani alal auhinnati argentiinlast David Viñast, kelle teos «Mehed sadulas» («Los hombres de a caballo») on pühendatud Ladina-Ameerika maades väga olulisele sõjaväe probleemile, uurides põhjusi, mis on viinud bürokratiseerumisele selle traditsioonipäraselt suure ühiskondliku ja poliitilise jõu. Ära märgiti kahe kuubalase, Luis Agüero ja Manuel Granadosse romaaniid.

Luuleauhinna sai erakordselt poeet väljastpoolt Ladina-Ameerikat, nimelt hispaanlane Félix Grande Lara oma koguga «Blanco spirituals» (inglisekeelne pealkiri, mis eesti keeles niisama vähe tõlgitav kui hispaaniagi omasse — *blanco* on valge mees hispaaniakeelseil mail, *spiritual* aga teatav vaimulik neegri-laul). Grande Lara on üks neid noori hispaania poeete, kes neorealistikus stiilis avaldavad oma sotsiaalkriitilist ja demokraatlikku elutunnet. Tema kõrvalle astub äramärgituna (auhindamist pooldasid kaks žüriiliiget kolme vastu) õige hästi tuntud haittilane René Depestre, keda meie teame jällegi oma Antillide antoloogia kaudu. Prantsuse keeles kirjutava autorina on ta oma käsikirja lasknud tõlkida meile ikka samast allikast tuttavalt kuuba luuletajal Heberto Padillal, ja nii on see nüüd ilmunudki hispaania keeles pealkirjaga «Vikerkaar kristlikule Läänele» («Un arcoiris para el occidente cristiano»). See lüüriline poem kõneleb fantastilis-grotesksest situatsioonist, mis tekib ühe Alabama rahukohtuniku majas, kuhu äkki ilmuvad haiti poolpaganliku vodu-usundi jumalad. Ära märgiti veel kolm kuubalast, kelleks on Miguel Bar-net, Manuel Díaz Martínez (ka mitte meile võõras nimi) ja Excilia Saldaña.

Lühiproosa alal tulid auhinnale kuu-

balase Antonio Benítezi fantastilised, õudusjutupärase koega novellid; ära märgiti nelja argentiinlast; Ricardo Pig-liat, Vicente Battistat, Tununa Mercadot ja Carlos Alberto Beguet. (Tuleb üldse öelda, et «Ameerikate Maja» võistlused on eriti populaarsed Argentiinas — muidugi peale Kuuba.)

Esseistikast väär-is auhinda venetsuee-la õpetlase Federico Brito Figueroa uuri-muslikku laadi teos «Venetsueela XX sajandil» («Venezuela siglo XX»); ära märgiti Tšiilist saadetud Yerko More-tic'i käsikiri, mis pühendatud suure pe-ruu esseisti, Peruu Kommunistliku Partei ühe looja José Carlos Mariátegui realismi-kontseptsioonile.

Eriti omapärane teos tundub olevat see, mida auhinnati draamakäsikirjade seast. Tegemist on argentiinlase Dalmi-ro Sáenzi esiknäidendiga, mille täieli-kuks pealkirjaks «Qwertzuiop... Hip... hip... Ufa!». Autor ise arvab, et «võib-olla on meil praegu loomise kuues päev», leides nimelt, et meie keel on veel eel-ajaloos. Sõnade «teist tähendust» taba-da püüdes seisab ta ilmselt mingil jalal absurditeatriga; semantikaprobleemide-ga tuleb muidugi seostada ka pensikut daktülograafilis-interjektsioonilist peal-kirja. Äramärgitus dramaturge on viis: kuubalased Enrique Sosa ja José Mi-lian, argentiinlane Francisco Uron-do, uruguilane Hiber Conteris ja kolumb-lane Enrique Buenaventura.

Võistlusele oli seekord saadetud üldse 434 käsikirja (1966. a. 394), nii et žüriide töörohkuse tõttu ei ole tulemuste aval-damise hilinemine (veebruarini 1968) ehk taunitav. Seda vähem, et märtsi-kuus teatas «Ameerikate Maja» kir-jastus lugejaile, et juba on ilmu-nud kõik auhinnatud teosed, lisaks neile ka äramärgitute seast viis, kolm luuletuskogu muudest käsikirja-dest veel pealekauba. See on täiepoolest õige! Ja ometi olevat ladina-ameeriklas-te lemmikväljendiks *mañana*, «homme» — vastupidi ülivirkade eestlaste seas nii levinud ütlemisele «tänasida toimetusi ära viska homse varna»...

Järjekordne J. Liivi preemia

Iga-aastaste kirjandusauhindade ja-gamine on meil juba mõne aja vältel kujunenud heas mõttes elevust tekitavaks traditsiooniks. Aprillikuu viimasel päeval toimus Alatskivi keskkoolis ak-tus Juhan Liivi sünnipäeva tähistami-seks, kus ühtlasi tehti teatavaks ka au-tor, kellele vastav žürii, mille esimeheks

oli vanameister Fr. Tuglas, määras 1968. aasta Juhan Liivi nimelise kirjan-dusauhinna. Seekordseks, järjekorras neljandaks laureaadiks osutus luuleta-jate noorema põlvkonna esindaja Jaan Kaplinski, kellele anti laureaadiplom-kogu «Tolmst ja värvidest» avaluule-tuse eest. Peale diplomi anti laureaadile

üle veel Juhan Liivi luuletuse «Kui tume veel kauaks...» unikaaltrükkis K. Põllu kujunduses.

Pidulikule aktusele olid saabunud külalised nii Tartu linnast ja rajoonist kui ka Tallinnast. Koosolijaile esitati Juhan Liivi ja Jaan Kaplinski luulet, kusjuures esitajaiks olid näitlejad L. Rummo ja I. Parker, lavakunstikaatedri järjekordse lennu diplomandid

T. Kukli ja A. Roo ning Alatskivi keskkooli õpilased. Aktuse lõpul siirdusid kõik koosolijad Alatskivi kalmistule, kus Kirjanike Liidu ja kohalike kodu-uurijate esindajad aetasid pärjad luuletaja kalmule. Kirjaniku vennapoeg Arnold Liiv esines kalmistul lühikese sõnavõtuga, mis oli pühendatud suure luuletaja mälestusele.

JUTA KAIDLA

Eesti nõukogude kirjandus on saanud valusa kaotuse osaliseks. 9. mail 1968. aastal lahkus pärast rasket haigust meie hulgast luuletaja Juta Kaidla.

Juta Kaidla sündis 25. veebruaril 1923. aastal Tallinnas töölisperekonnas. Ta õppis Tallinna 12. algkoolis, 3. reaalkoolis ja sõjajärgseil aastail kaugõppe-keskkoolis.

Kirjanduslikku tegevust alustas Juta Kaidla 1947. aastal, võttes osa «Noorte Hääle» luulevõistlusest. Sellest ajast peale avaldas ta luuletusi vabariigi perioodikas ja hiljem erikogudena. Juta Kaidlalt on ilmunud värsikogud «Süda nõuab laule» (1960) ja «Üle mäe ja müüri» (1963). Tema luule on lüürilise alatooniga, sisaldades pingsaid ja tundehelli mõtisklusi inimese kohast elus, kodumaast, rahust, loodusest jne. Suur osa Juta Kaidla loomingust on pühendatud lastele. Tema esimene lasteraamat, 1956. aastal ilmunud värssjutustus «Laanerahva talvepidu», on tõlgitud ka vene keelde. Peale värsikogude on Juta Kaidla lasteluuletusi rohkesti avaldatud «Sädemes», «Pioneeris», «Tähekeses» ja «Nõukogude Naises». Juta Kaidla uutest lasteraamatutest on peatselt ilmumas «Valgete liblikate aeg» (auhinnatud laste- ja noorsookirjanduse võistlusel) ja «Kui maa on valge». Juta Kaidla pidas tihedat kontakti lasteaedadega, mis aitas teda süveneda laste tegude ja mõtete maailma ning tagas tema luuletustele südamliku vastuvõtu laste hulgas. Juta Kaidla on samuti tõlkinud vene ja teiste vennasrahvaste luulet.

Hoolimata nõrgast tervisest püüdis Juta Kaidla aktiivselt osa võtta kirjanikkonna ühisüritustest.

Meile jääb Juta Kaidlast kestav mälestus kui optimistlikust, visast ja teotahtelisest inimesest.

EESTI NSV KIRJANIKE LIIT

Sisukord

N. Kormašov		A. Palm	
Linapõllud (Öli)	801 ees	Hüvastijätt Nestoriga	896
M. Nurme		A. Viidalepp	
***(Kogu öö tilguvad rääs-		Rahvalaulik Perttunen (Öli)	905
tad...)	803	Usbeki luulet	
Rohelises	803	T. Tula	
***(Hauakaevajate labidad väl-		Kuis Sõr-Darja	910
guvad)	804	Uigun	
***(Seisan silm silma vastu...)	804	Arökk	910
***(Lapsemeelne karjapiiga)	804	Mirtemir	
O. Tooming		Lambur	911
Kaks juttu «Metsade raama-		D. Džabbarov	
tust»		***(Kae tormavat vett)	912
Mõura	805	Zulfija	
Karu, keda hüüti Otuks	814	Mõtted	912
A. Kaalep		J. Rähesoo	
Neegritar sigaretiga	827	Hemingway' esteetilisest ja	
K. Saaber		eetilisest ideaalist	914
Vanamehed ja sõdurid	838	E. Siirak	
K. Polli		Ruumi ja aja kaugusest Alek-	
Vana tislter (Öli)	849	sander Aspelile mõeldes	931
A. Siig		H. Lindeberg	
Tüdimus	877	Karl Eduard Sööt ungari-eesti	
Refrään	878	kultuurilis-kirjanduslike suhte	
M. Kesamaa		uurijana ja arendajana	936
Ikka näen sind palgest palge	879	N. Andresen	
Eestimaa leib	879	Soome kirjanduse viimane	
Peipsil	880	poolsajand	943
Nõmm	880	M. Kalda	
A. Kaal		Fööniks ja karussell	945
Veeuputuse aegu	881	A. Eelmäe	
J. Saard		Poeedi silmad	950
Lahkuminek	892	Ringvaade	953
Halih-halih-haliluu...	892	Nekroloog	959
P. Hint			
Polaaröö	894		
***(kord süütab tuled)	895		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. V 1968. Trükkimisele antud 5. VI 1968. Trükiarv 10 200.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+0,5 + kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 14,25. MB-01673. Tellimise nr. 1601.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 6, juuni 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 6, июнь 1968

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

ESIMENE POOLAASTA

1968

Toimetuse kolleegium:

Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe,
Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Luuletused, poemid

ADAMS, V.:	Kevadpäike	nr. 1	81
	Suvine	nr. 1	81
	Pilved altvaates	nr. 1	81
	Sügis	nr. 1	82
	Lilleliitlaslik	nr. 1	82
	Inimsuse pärast	nr. 1	83
	Dialoog surmaga	nr. 1	83
	Introduktsioon tsüklisse «Ühe nooruse tolmu- nud kuld»	nr. 1	84
	Kodumaa	nr. 1	84
	Möödaniku kellahelin	nr. 1	85
ANDRE, L.:	Päikeseloojang järvel	nr. 1	85
	Sula külmal maal	nr. 1	86
BATURIN, N.:	Mängivad rahvastepalli lapsed	nr. 5	703
	Unistus	nr. 5	703
BEEKMAN, V.:	Tõllasõit	nr. 4	576
	Väikesele printsile	nr. 4	576
	Mängu	nr. 4	577
DŽABBAROV, D.:	Olematu puu	nr. 4	500
	Kutse	nr. 4	501
	Džvari	nr. 4	501
	Valged lumed	nr. 4	502
	Suurte sulade puiestee	nr. 4	503
	Pärilimeri	nr. 4	503
HAAVAOKS, P.:	*** (Kae tormavat vett)	nr. 6	912
	<i>(Tõlkinud V. Villandi)</i>		
HINT, P.:	Varakevad	nr. 4	566
	Parapalu rannaetüüd	nr. 4	567
	*** (Pea kohal pilv kui valge müürijäänus) ...	nr. 4	568
	*** (Tuleb minna veel tükike teed)	nr. 4	568
JÜRISSE, H.:	Polaaröö	nr. 6	894
	*** (kord süütab tuled)	nr. 6	895
	Informatsiooniuputus	nr. 3	323
KAAL, A.:	*** (Sa ehitate maailma)	nr. 3	323
	*** (Peod ammu tühjaks jäid)	nr. 3	324
	J. S. Bach	nr. 3	324
	Läbi Reina metsa	nr. 1	3
KAALEP, A.:	Piiril	nr. 1	4
	Neegritar sigaretiga	nr. 6	827
KAIDLA, J.:	Sõnad	nr. 2	267
	*** (Said piinavaks kõik suvepäevad)	nr. 2	267
	*** (Miks juba ei koputa)	nr. 2	268
KAPLINSKI, J.:	Lapsed ootavad ühe maailma varemotel	nr. 2	192
	Õnnelik on kes seisab alguses	nr. 2	192
	Ma joonistan merekaardi	nr. 2	193
KESAMAA, M.:	Ikka näen sind palgest palge	nr. 6	879
	Eestimaa leib	nr. 6	879
	Peipsil	nr. 6	880
	Nõmm	nr. 6	880
KRUSTEN, E.:	Natüürmort pisaratega	nr. 1	129
	Amor vincit	nr. 1	130
	Kiri ühekuisele	nr. 1	130

KRUUSVALL, J.:	Čiurlionis	nr. 1	14
	*** (välja-välja)	nr. 1	14
	*** (Oh, need üksiku õhtu mõtted)	nr. 1	14
LAHT, U.:	Tomatisalati retsept	nr. 5	643
	Pariisi vanakraamipood	nr. 5	643
	Me sündind seks	nr. 5	644
LAIN, N.:	Tühimaa	nr. 5	715
	(Tõlkinud V. Villandi)		
LUIK, V.:	Linn, tasandik, meri, maantee	nr. 5	689
MAZAJEV, M.:	*** (Su lätted on puhtad)	nr. 5	715
	(Tõlkinud E. Lättemäe)		
MIRTEMIR:	Lambur	nr. 6	911
	(Tõlkinud V. Villandi)		
NIRK, E.:	Muistseil motiividel	nr. 2	176
	Mändide vaigutamine	nr. 2	176
	Igal oma mure	nr. 2	177
	Järelalus	nr. 2	178
	Olgu see öeldud selguse mõttes	nr. 2	178
NURME, M.:	Talvesonetid	nr. 2	163
	Sonetipaar	nr. 2	164
	*** (Kogu õõ tilguvad räästad ...)	nr. 6	803
	Rohelises	nr. 6	803
	*** (Hauakaevajate labidad välguvad)	nr. 6	804
	*** (Seisan silm silma vastu luupainajaga koduikäjaga)	nr. 6	804
	*** (Lapsemeelne karjapiiga)	nr. 6	804
PARVE, R.:	Seosed	nr. 4	483
	Pärast maru	nr. 4	485
	Alküoonilised päevad on möödunu müüt	nr. 4	485
RAMMO, A.:	Kunstiteos	nr. 1	110
	Inimesele silla all	nr. 1	110
RUGOJEV, J.:	Süütan tule	nr. 5	716
	(Tõlkinud S. Lepik ja E. Lättemäe)		
	Jäta linnule laulupuu	nr. 5	717
	(Tõlkinud E. Lättemäe)		
RUNNEL, H.:	Võõrdumus	nr. 3	378
	Mõtisklus aegumatute argumentidega	nr. 3	378
	Buss. Maastik. Oktoober	nr. 3	379
	Kasuõpetus (tsivilisatsioon)	nr. 3	379
	Vaiikus üksindusemõrkjas	nr. 3	380
	Töölt	nr. 3	380
	Rahutalved	nr. 3	380
SAARD, J.:	Lahkumine	nr. 6	892
	Halih-halih-haliluu	nr. 6	892
SAARINEN, I.:	Parvepoiss	nr. 5	718
	(Tõlkinud V. Villandi)		
SIIG, A.:	Tüdimus	nr. 6	877
	Refrään	nr. 6	878
SUMMANEN, T.:	*** (Kaudu tõe ja)	nr. 5	719
	(Tõlkinud E. Lättemäe)		
	Süda	nr. 5	719
	(Tõlkinud E. Niit)		
	Tulejagamine	nr. 5	720
	(Tõlkinud J. Kross)		
ZULFIJA:	Mõtted	nr. 6	912
	(Tõlkinud V. Villandi)		
TRAAAT, M.:	Maggy	nr. 3	333
TULA, T.:	Kuis Sõr-Darja	nr. 6	910
	(Tõlkinud V. Villandi)		
UDAM, M.:	Kinni	nr. 2	289
	Teekäija	nr. 2	289
	Tuleriit	nr. 2	289
UIGUN:	Arõkk	nr. 6	910
	(Tõlkinud V. Villandi)		

VÄCIETIS, O.:	Vidzeme maantee	nr. 3	405
	Saabub raske tund	nr. 3	406
	** (Meid, nagu paljusid teisi)	nr. 3	407
	** (Ma armastan sind, lapsemeelne tänav)	nr. 3	407
	** (Arge uskuge neid)	nr. 3	408
	(Tõlkinud I. Saks)		

Romaanid, jutustused, novellid, näidendid

ILUS, V.:	Tuulekülvid (Romaan)	nr. nr. 1—16,	2—195
KAAL, A.:	Veeuputuse aegu	nr. 6	881
KALLAS, T.:	Kangelasnovell	nr. 2	179
KRUSTEN, E.:	Täiskuu öö	nr. 4	488
LUIK, H.:	Kuni me elame	nr. 1	6
MAASIK, E.:	Kaarma Peetri ja teiste lugu	nr. 3	382
RANNAMAA, S.:	Äratõmbed	nr. 3	337
SAABER, K.:	Vanamehed ja sõdurid	nr. 6	838
SKULSKI, G.:	Eilne valgus	nr. 2	166
SMUUL, J.:	Enne, kui saabuvad rebased	nr. 5	646
TOMINGA, H.:	Kümme päeva mõtlemisaega	nr. 4	504
TOOMING, O.:	Kaks juttu «Metsade raamatust»		
	Mõura	nr. 6	805
	Karu, keda hüüti Otuks	nr. 6	814
VAHING, V.:	Kohvikuvisaandid	nr. 3	326

Reisikirjad, sõnavõtud, mälestused

ADAMS, V.:	Kirjanduslikud unistused	nr. 5	787
	Barbaruse kirjad sõpradele Kanadas	nr. 5	704
KRUUS, H.:	Alma Materi uuestisünnipäevilt	nr. 1	112
MALIN, I.:	Picasso ja lapsed	nr. 4	629
NIIT, E.,			
KROSS, J.:	Muld ja marmor ..	nr. nr. 1—87, 2—269, 3—409, 4—578, 5—721	
PALM, A.:	Hüvastijätt Nestoriga	nr. 6	896
PEGEL, J.:	Kuidas kasutada Gutenbergi pärandit?	nr. 2	311
RUMMO, P.:	Hüüdja hää	nr. 3	469
TIGANE, L.:	Juubelivestlus iseendast	nr. 5	693
Ühe rahvavalgustajaga vastamisi		nr. 4	569

Artiklid

ANDRESEN, N.:	Gorki tulek euroopa kirjandusse	nr. 3	455
	Sundtöö ja Vabaduse riigi piiril	nr. 5	779
	Soome kirjanduse viimane poolsajand	nr. 6	943
BEZZUBOV, V.:	Maksim Gorki ja Leonid Andrejev	nr. 3	442
KAPLINSKI, J.:	Kirjanduse tähendusest	nr. 3	432
LEHT, K.:	Jaani Oksa elu ja loomingu äärjooni	nr. 2	300
LINDBERG, H.:	Karl Eduard Sööt ungari-eesti kultuurilis-kirjanduslike suhete uurijana ja arendajana	nr. 6	936
MIHKLA, K.:	Pärimusteateid Marie Underi vanemaist ja noorusaastaist	nr. 3	463
RUMMO, P.-E.:	Luule 67	nr. 4	619
RÄHESOO, J.:	Hemingway' esteetilisest ja eetilistest ideaalist	nr. 6	914
SIIMISKER, H.:	Elufaktide ja kunstitõe suhetest A. H. Tammsaare loomingus	nr. 1	132
	Ringiratast juttu 1967. a. kriitikast	nr. 5	757
SIIRAK, E.:	Ühe kirjandusliku motiivi underlik variatsioon Ruumi ja aja kaugusest Aleksander Aspelile mõteldes	nr. 3	459
		nr. 6	931
SIKEMÄE, I.:	Ühest möödalugemisest	nr. 3	467
SIRGE, R.:	Uitmõtteid W. St. Reymonti ümber	nr. 5	782
TOBRO, V.:	Tõde 24 korda sekundis	nr. 2	291
TONTS, Ü.:	Eesti proosa aastal 1967	nr. 4	608

Kriitika ja bibliograafia

ANDRESEN, N.:	Tundeline kirjanduslugu (Friedebert Tuglas sõnas ja pildis. Johannes Semper elus ja kirjanduses)	nr. 1	152
DEEMANT, K.:	Dokumentaalne olukirjeldus ja selle raskused (M. Kits: «Haanjamaa monumendid»)	nr. 4	633
EELMÄE, A.:	Poedi silmad (U. Laht: «Ingel läheb apteeki ... Korralikus seltskonnas»)	nr. 6	950
KALDA, M.:	Fööniks ja karussell (A. Valton: «Kaheksa jaapanlannat»; «Luikede soo. Karussell»)	nr. 6	945
KLAOSSEN, S.:	Veel irdinimesest (M. Traat: «Irdinimene»)	nr. 3	473
LAIDO, E.:	Lilli Prometit lugemas (L. Promet: «Kes levitab anekdoote?»)	nr. 5	789
MALLENE, E.:	Kompromiss? (L. Hainsalu: «Pigilinnu laul») ..	nr. 2	313
MURU, K.:	«See laul on roopilli lugu» (M. Nurme: «Maarjahein»)	nr. 3	471
PIHLAK, E.:	Üle kolmekümne aasta (O. Kangilaski, J. Kangilaski: «Kunsti kukeaubits»)	nr. 5	792
RUNNEL, H.:	Pestud kätega mees (V. Beekman: «Transiitreisija»; B. Brecht: «Pagulasvestlused») ..	nr. 1	147
TUULIK, J.:	Mehed tulevad merest (H. Sergio: «Lootsitoa jutud»)	nr. 4	631

Ringvaade

A. H. Tammsaaret austamas	nr. 3	475
«Ameerikate Maja» kirjandusauhinnad 1967	nr. 6	956
Arnulf Øverland surnud	nr. 5	799
Aspāzija	nr. 4	636
Balti konverents	nr. 3	475
«Colloquia Germanica»	nr. 2	318
Eesti kinematografistide kongress	nr. 5	795
Eesti NSV Kirjanike Liidus	nr. nr. 1—156,	5—795
Gunnar Ekelöf surnud	nr. 5	799
Haruldane kirjanduslik kohtuprotsess Soomes	nr. 6	955
Il faut cultiver son jardin	nr. 2	316
Immanuel Pau 60-aastane	nr. 3	474
Järjekordne J. Liivi preemia	nr. 6	957
Kirjandusauhindu	nr. 2	318
Kirjanike Liidus	2—317,	4—636
Kolhoosi kirjandusauhind	nr. 4	636
Kroonikat Nõukogudemaalt	nr. 3	478
Kultuurielu pudemeid Soomest	nr. 6	953
Lastekirjanduse võistlus	nr. 3	479
Māris Čaklais Läti kirjanduselust	nr. 1	158
«Meie mees Vilniuses» 50-aastane	nr. 4	636
Meie mehed Oklahomas	nr. 6	955
Pilk mööda Euroopat	nr. 1	158
Poeemivõistlus	nr. 1	157
Poola Kirjanike Liidus	nr. 5	798
Rafael Koskimies 70-aastane	nr. 3	478
Romaanivõistluse finiš	nr. 2	318
Rudolf Põldmäe 60-aastane	nr. 2	316
«Sealpool müüte — Vilniusest Hanoini»	nr. 2	319
Silvia Rannamaa juubel	nr. 3	474
Suri Aleksander Siivas	nr. 3	475
Suri Ilja Selvinski	nr. 4	637
Suri Valentin Ovetškin	nr. 3	478
Sõnumeid Bulgaariast	nr. 4	637
Sündmus Leedu kultuurielus	nr. 6	953

Tartu on olemas	nr. 1	157
Teispool lompi	nr. 5	796
Turismiretkel Rootsis ja Norras	nr. 6	953
Uusi eesti kirjanduse tutvustajaid Soomes	nr. 6	954
Uus novellivõistlus	nr. 1	156

Illustratsioonid

ARRAK, H.:	Oleviste (Linoollõige)	nr. 4	529
EELMAA, Ö.:	Suvel (Lito)	nr. 4	481 ees
KALJO, R.:	Eeden (Puugravüür)	nr. 1	97
KERNUMEES, M.:	Vanapaganad mõtlevad (Linoollõige)	nr. 5	737
KORMAŠOV, N.:	Linapõllud (Õli)	nr. 6	801 ees
KORSTNIK, R.:	Tänav (Õli)	nr. 3	369
KÜTT, A.:	Parašütistid (Söövitus)	nr. 2	161 ees
LAARMAN, M.:	Kuu (Linoollõige)	nr. 3	417
LAIKMAA, A.:	Maksim Gorki (Pastell)	nr. 3	321 ees
OHAKAS, V.:	Tallinn, Niguliste (Õli)	nr. 2	273
POLLI, K.:	Vana tisler (Õli)	nr. 6	849
PÖLDROOS, E.:	Tantsuõhtu (Õli)	nr. 5	673
REEMETS, E.:	Kui mina alles noor veel olin (Vaskemail)	nr. 1	49
SANNAMEES, F.:	A. H. Tammsaare (Pronks)	nr. 1	1 ees
TERTSIUS, H.:	Dekoratiivne pannoo «Tallinn» (Intarsia)	nr. 5	641 ees
TORN, I.:	Armastus (Linoollõige)	nr. 2	209
VEEBER, R.:	Õhtu (Lito)	nr. 4	593
VIIDALEPP, A.:	Rahvalaulik Perttunen (Õli)	nr. 6	905

Nekroloogid

JOHANNES VOLDEMAR VESKI	nr. 4	638
JUTA KAIDLA	nr. 6	959

50 коп.

Индекс
78174